

Zempléni Múzsá

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT XIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM 2014. TÉL

Les Pál: Nagybányai részlet I.

A HONVÉD FÉRFIKAR HANGVERSENY-BÉRLET KONCERTJEI

2015. FEBRUÁR 3. | Kedd, 18.30 óra

ÁLARCOSBÁL a Honvéd Férfikar farsangi koncertje

Zongorán közreműködik: Nagy László Adrián

Vezényel: Riederauer Richárd

2015. ÁPRILIS 21. | Kedd, 19.00 óra

OPERAGÁLA a Honvéd Férfikarral

Vezényel: Strausz Kálmán

Magyar Tudományos Akadémia Díszterme

Budapest, V., Széchenyi István tér 9.

25 éves a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

**Támogassa a Kollégiumot
Alapítványunk közreműködésével!**

**Az Alapítvány 25 éve folyamatosan nyújt
támogatást:**

- ösztöndíjak révén tehetséges vagy szociálisan rászoruló diákok számára,
- tanárok tanulmányaihoz, tanulmányi utakhoz és továbbképzésekhez,
- a Kollégium fejlesztéséhez, tárgyi eszközbeszerzésekhez,
- emlékmű- és szoborállításhoz.

Az Alapítvány rendszeresen szervez:

- továbbtanulást segítő mentorprogramot a gimnáziumban,
- ösztöndíj napot és vezetőképzőt Sárospatakon,
- nyári jutalomtáborot a tehetséges diákok részére.

**Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az
Alapítvány:**

- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavaszköszöntő és évzáró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan-ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40.) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

**Tegyen velünk együtt az öregdiákok és a
Kollégium kapcsolatának erősítéséért!**

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, amelynek valamennyi kuratóriumi tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetők. Kérjük, keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, kuratóriumi
elnök: Bogdán Dániel

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.,
Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.
Telefon: 06-70-420-1612, E-mail: info@patakidiak.hu,
Honlap: www.patakidiak.hu
Adószám: 19070520-1-05

Számlaszámunk: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

Karlowits-Juhász Orchidea

Pedro Arrupe és a „másokért élő ember” eszménye

Pedro Arrupe jezsuita rendfőnök a „másokért élő ember” eszményének megfogalmazásával a 20. században a jezsuita nevelés központjába állította a szociális gondoskodást. E tanulmány a nagyhatású és karizmatikus atya munkásságába kíván betekintést nyújtani.¹ 1965. május 22-én a jezsuita rendgyűlés az ötvennyolc éves, bilbaói születésű Pedro Arrupe-t (1907–1991) választotta általános rendfőnöknek. A széleskörű tapasztalattal és világismerettel rendelkező Arrupe 1927-ben Loyolában lépett be a Jézus Társaságába. A rend által előírt tanulmányokat Spanyolországban, Belgiumban, Németországban, Hollandiában és az Egyesült Államokban végezte, majd 1939-ben tartományi előjárója Japánba küldte, ahol 27 éven át folytatott misszionáriusi tevékenységet.

1941 decemberében, miután a japán flotta megtámadta az Amerikai Egyesült Államok haditengerészetének Pearl Harbor-i támaszpontját, a japán biztonsági erők kémkedés gyanújával letartóztatták Arrupe-t, és 33 napon át magánzárkában tartották. Abban a szélsőségesen polarizált helyzetben ez korántsem volt meglepő lépés, a japán rendfenntartóknak éppen elég volt a gyanúhoz és a letartóztatáshoz, hogy Arrupe nyugati volt, katolikus, és évekig az Egyesült Államokban élt. Amikor bizonyítékok hiányában elengedték, a szerzetes azt hitte, azért jönnek érte, hogy kivégezzék. Később úgy emlékezett erre a pillanatra és a zárkában töltött napokra, mint egy olyan tapasztalatra, amely belső nyugalommal töltötte el, és tovább mélyítette Istenbe vetett bizalmát.²

1945. augusztus 6-án, amikor Hirosimát atomtámadás érte, Arrupe a város külterületén volt novíciusmester. A szörnyű helyzetre azonnal reagálva a novíciátust kórházzá alakította, és novíciusaival mintegy 150 sugárfertőzött embert gondozott. 25 évvel később így tekintett vissza a hirosimai tragédiára a jezsuita atya: *„Ez nem történelem, hanem egy történelmen kívüli örök élmény, amely nem múlik el az óra ketyegésével. Az inga megállt, és Hirosima örökre az agyamba vésődött. Ez az emberi tragédia – függetlenül az időtől – a mozdulatlan, szomorú örökkévalóság, a mindenkori jelen részévé vált.”*³

Arrupe az atomtámadás sebesültjeiért végzett áldozatos munkájával széleskörű tiszteletet vívott ki magának. 1954-ben a Japán Tartomány előjárójává, majd 1958-ban – amikor Japán önálló rendtartomány lett – tartományfőnökké nevezték ki. Arrupe atya óriási élet-tapasztalattal és több mint tíz éves apostoli vezetői múlttal rendelkezett, amikor 1965-ben a 31. Általános Rendgyűlés a Jézus Társaságának 28. általános rendfőnökévé választotta.⁴

Arrupe a II. Vatikáni Zsinat idején (1962–1965) kapta meg a jezsuita rendfőnöki tisztelet, egy olyan érásban, amikor az egyház szellemiségét és légkörét a belső megújulás és a modern világ igényeihez való alkalmazkodás jellemezte. Az Arrupe-t megválasztó álta-

1 Tudomány és társadalom

lános rendgyűlés által alkotott dokumentumok az ignáci örökség megújuló tiszteletéről, illetve a kor intellektuális, szociális és lelki problémáival kapcsolatos tudatosságról tanúskodtak. A rendi törvénykezést a társaság apostoli jellegének folyamatos hangsúlyozása foglalta egységbe.⁵

Az Arrupe által vezetett jezsuita rend az apostolkodás mellett egyre nagyobb feladatokat vállalt magára a szegénység és a társadalmi igazságtalanság leküzdésében. Ennek a folyamatnak a hatására sorra alakultak az olyan oktatási intézmények (többek között a Fülöp-szigeteken, Makaóban és Spanyolországban), amelyeket a jezsuiták abból a célból nyitottak, hogy közelebb kerüljenek a szegényekhez és elesettekhez. Az új intézmények mellett a már meglévőkre is hatást gyakorolt a jezsuiták küldetésének szociális irányú átalakulása. Az amerikai jezsuita középiskolákban hatalmas volumenű segélyosztás kezdődött, az 1978/79-es tanévben csak a New York-i rendtartományban másfél millió dollárt osztottak ki a szegényebb diákok között. A változás néhol ellenérzéseket szült. Így történt például Mexikóban, amikor az ottani tartományfőnök bezáratta az elit Instituto Patria jezsuita középiskolát, majd hátrányos helyzetű diákok számára nyitotta újra. Ez utóbbi eset annak az 1966-os levélnek a hatására történt, amelyben Arrupe a következőket írta a mexikói rendtartomány vezetőjének: *„A nevelést, mint minden más szolgálatunkat, a szociális problémák fényében kell tanulmányoznunk és megterveznünk. Bizonyos főiskolák – mivel majdnem kizárólag elit tanulókat képeznek, vagy túl magas tandíjat szednek – komoly kétségeket támasztanak fenntartásuk jogosságával kapcsolatban.”*⁶

Pedro Arrupe 1973. július 31-én, Szent Ignác ünnepén, Valenciában, a X. Európai Nemzetközi Jezsuita Öregdiák Találkozó keretében mondta el legnagyobb hatású beszédét, amelynek címe a *„Másokért élő férfiak és nők”*, a jezsuita nevelés mottójává vált. Arrupe iránymutatásai nyomán a társadalmi igazságosság kérdése a jezsuita oktatási intézmények programjának, küldetésnyilatkozatának fókuszába került.⁷

A jezsuita rendfőnök hangsúlyozza, hogy az elesettek, elnyomottak „felszabadítása” a keresztény misszió alapvető eleme kell, hogy legyen, és ennek a tudatosságnak a nevelésben/oktatásban is meg kell jelennie. Arrupe több helyen nevelés helyett „átnevelésről” beszél. Véleménye szerint az egyháznak hatalmas erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy átnevelje tagjait, illetve „minden férfit és nőt” az evangélium alapelveivel összhangban álló társadalmi igazságosságra.

Ennek megfelelően a rendfőnök a jezsuita oktatás fő céljának a „másokért élő emberek” nevelését tűzte ki. Olyan emberek nevelését, „akik, nem önmagukért, hanem Istenért és Krisztusért élnek; akik képesek élni és meghalni másokért; akik elképzelni sem tudják Isten szeretetét felebarátaik szeretete nélkül; akiknek meggyőződésük, hogy az istenszeretet csak színjáték, ha nem vezet igazságossághoz.”⁸ Arrupe az 1973-as öregdiák találkozáson hangsúlyozta, hogy ez a cél abszolút összhangban áll Isten akaratával és az ignáci Lelkigyakorlatokkal, és mivel a jezsuita iskolák eddig jellemzően nem tanították erre diákjaikat, ezért egyrészt most pótolniuk kell hiányosságait, másrészt a rend további oktatási tevékenységében az igazságosságra nevelésnek világszerte központi helyet kell kapnia. *„Nehéz feladat lesz, de képesek leszünk rá.”* – mondta Arrupe atya a jezsuiták flexibilitására, az új helyzetekhez, kihívásokhoz való hatékony alkalmazkodási képességére hivatkozva.⁹ Az általános rendfőnök beszédében nem elvont elméletet vázol, hanem – a II. Vatikáni Zsinat iránymutatásait elemelve – attitűdváltásra és konkrét cselekedetekre

szólítja fel hallgatóságát az elnyomottak és szenvedők érdekében. Mindehhez „nem elég a belsők átalakítása. Isten nem csupán azt kéri tőlünk, hogy az egész lényünket, hanem, hogy az egész világot nyerjük vissza számára. Nem választhatjuk el egymástól az egyén átalakulását és a társadalom strukturális reformját.”¹⁰

De hogyan juttathatjuk el a „másokért élő ember” elvét a valóság szintjére, mindennapi életünkbe? – tette fel a kérdést Arrupe. Az egyéneknek, a családoknak és a kisebb-nagyobb társadalmi csoportoknak mindenekelőtt el kellene jutniuk odáig, hogy képesek legyenek sokkal egyszerűbben élni, nemet mondani a mindent begyűrűző fogyasztói társadalomnak, visszafogni a pazarló fényűzést, és az esetleges többletprofitból a rászorulóknak juttatni, hogy ezzel is csökkenjen a jómódúak és a szükségét szenvedők közötti szakadék. Továbbá fontos lenne, hogy a jobb módban élők ne arra fordítsák minden energiájukat, hogy még jobban erősítsék gazdasági/társadalmi pozíciójukat, hanem arra, hogy a lehető legnagyobb mértékben csökkentsék kiváltságaikat a hátrányos helyzetű emberek javára. „És kérem, ne hogy elhamarkodottan arra a következtetésre jussanak, hogy ez önökre nem vonatkozik, hogy önök nem tartoznak saját társadalmuk kiváltságosai közé. Ugyanis egy bizonyos társadalmi helyzetben ez mindnyájunkat érint – még akkor is, ha mi magunk is diszkrimináció áldozatai vagyunk valamilyen szempontból – mert mindig vannak olyanok, akik rosszabb helyzetben vannak nálunk. Alapvető viszonyítási pontként gondoljunk a saját hazánkban és a Harmadik Világban élő legszegényebb, leginkább a társadalom peremére sodródott embertársainkra.”¹¹ Arrupe végül felszólította hallgatóságát, hogy ne maradjanak meg az elhatározás szintjén és az elvek hangoztatásánál, hanem aktívan lépjenek fel az igazságtalan társadalmi struktúrákkal szemben.

Mindeközben a latin-amerikai jezsuiták az ottani – egyszerű reformokkal már nem enyhíthető – mélyszegénység és elnyomottság felszámolására újtára indították az ún. „felszabadítás teológiáját” (liberation theology), célul tűzve a társadalmi igazságosság előmozdítását, az elnyomás megdöntését, és amely eszközéül a „marxista elemzést” hívták segítségül.¹² Az elnyomottak felszabadításán munkálkodó dél-amerikai misszionáriusok küldetése találkozott Pedro Arrupe iránymutatásaival, aki az 1974/75-ben összehívott 32. általános rendgyűlésen kijárta, hogy a jezsuita törvénykezésben is deklarálódjanak ezek az alapelvek. „A hit szolgálata és az igazságosság előmozdítása” című Negyedik Határozat hangsúlyozta, hogy mivel a világon milliók szenvednek az éhezés, a szegénység, a javak és források igazságtalan elosztása, valamint faji, társadalmi, politikai megkülönböztetés miatt, ezért a jezsuiták minden apostoli törekvésének egyik fontos dimenzióját az igazságosság előmozdítása kell, hogy képezze „még akkor is, ha megbolygatja bevett szokásainkat, vagy szélesre tárja esetenként szűk látóhatárunkat.”¹³

A jezsuita küldetés ilyen irányú átformálása megosztotta a rend képviselőit, és az akkori pápát is aggodalommal töltötte el. VI. Pál attól tartott, hogy a jezsuiták sajátos papi, szerzetesi feladataikat elhanyagolják, és helyette politikai, társadalmi és gazdasági problémák megoldásába fektetik erejüket.¹⁴

Kiválóan tükrözi a mai napig is tartó küldetésértelmezésbeli különbségeket annak a két beszélgetésnek az összevetése, amely a Magyar Katolikus Rádióban hangzott el Pedro Arrupe születésének 100. évfordulója alkalmából. Az egyik interjúban Nemeshegyi Péter,¹⁵ a másikban Mustó Péter¹⁶ emlékezett meg az egykori rendfőnök munkásságáról.

1 tudomány és társadalom

A japán misszionáriusi párhuzam apropójából megkérdezett Nemeshegyi 37 éven át oktató teológiát, teológiatörténetet a tokiói Sophia Egyetemen, majd 1993-ban rendje Magyarországra irányította, ahol folytatta felsőoktatási pályáját. Mindeközben számos vallási témájú könyvet és cikket írt, illetve lelki gyakorlatokat tartott egyháziak és világiak számára egyaránt.¹⁷ A jezsuita atya a rádiós interjúban több ízben is elég kritikusan beszélt a Pedro Arrupe által képviselt irányvonalról. Véleménye szerint a 32. rendgyűlés okmányaiiban az igazságosság előmozdításával kapcsolatos passzusok „kissé túllőttek a célon”, mivel a rend alapvető feladata a keresztény hit terjesztése és védelme kell, hogy legyen. Bár elismeri, hogy a különböző karitatív cselekedetek is hozzátartoznak a jezsuita hivatáshoz, azonban szerinte „a társadalmi igazságosságért való küzdelem nem egészen passzol bele a jezsuita karizmába”. Álláspontját megerősítette VI. Pál pápa ellenérzéseivel is, miszerint nem lenne áldásos, ha az igazságosság eszményét zászlajára tűzve hagyományos feladatait elhanyagolná a rend. Külön hangsúlyozta, hogy az egyháznak a teológia és a tudományos képzés terén is nagy szüksége van a jezsuitákra. „VI. Pál pápa ugye nem mondhatta, hogy ne legyetek a szegények pártján, meg hát nem is gondolta ezt, ezért nehéz volt az ő helyzete is, és nehéz volt Arrupe helyzete is” – mondta Nemeshegyi, aki a következő pápa, a rövid ideig regnáló I. János Pál nemtetszéséről, illetve az őt követő II. János Pál intelmeiről is beszámol. Utóbbi hozzáállását a következőképpen illusztrálja: „Nem vagyok egészen megelégedve ezzel a nagy szabadságokkal, amit mostanában látok nálatok. Legyetek hagyománytisztelőbbek, és ne kritizáljátok annyira Rómát és a pápát!”

A kritikus hangvételű Nemeshegyitől eltérően őszinte és szenvedélyes odaadással mesélt az Arrupe általa kijelölt útról Mustó Péter atya, aki jezsuita munkásságának nagy részét rászorulóknak köztöltötte. Latin-Amerikába költözött, hogy megismerje a leghátányosabb helyzetben élők mellett tevékenykedő szerzetesi közösségek munkáját, majd Kolumbiában szociális munkásként utcagyerekek között dolgozott.¹⁸ „Arrupe atyával személyesen sohasem találkoztam, de az volt az érzésem, hogy amíg ő a jezsuita rendfőnök, addig nekem is van helyem ebben a társaságban” – hangzott el a centenáriumi rádióadásban. Mustó szerint nem Arrupe osztotta meg a jezsuita rendet, hanem azok, akik a lelkesedését naivitásnak gondolták. A Jézus Társaságának 28. általános rendfőnöke olyan igazságosabb társadalom létrehozásán fáradozott, amely képes újra megadni a méltóságát az embernek; olyan újítókat vizionált, akik képesek félretenni meglévő elképzeléseiket, előítéleteiket, és képesek a világot a társadalom és a gazdaság veszteségeinek szemszögéből nézni. Mustó mindeközben keserű kritikával illeti korunk egyházát (beleértve a jezsuita rendet is), amiért az nem lép fel kellőképpen a társadalmi igazságosság érdekében. „Ma fontosabb számunkra, hogy a borászatot támogassuk, hogy tisztségeket szerezzünk, hogy a múlt korszak bűneit, hibáit valamiképp az asztal alá söpörjük (...), különösen fontos a meghunyászkodó, konfliktuskerülő kapcsolat az éppen hatalmon lévőkkel, csak azért, hogy az egyház finanszírozása biztosítva legyen.” Az egyház feladata azonban nem az – folytatta Mustó – hogy a működési feltételeket biztosítsa, és közben ne kerüljön összetűzésbe a hatalmon lévőkkel, hanem az, hogy kihívás legyen. „Még az életünk kockáztatásával is szenvedélyesen kiállni azért, amiért megkeresztelték minket” – mondja, majd óvatosabban fogalmazott: „Jó lenne, ha bátrabban ki tudnánk állni azoknak az érdekében, akiknek nincs annyi lehetőségük, mint nekünk.” Mustó hisz benne, hogy a lelkesedés szikrája újra lángra lobbantható. Ennek kulcsa lehet, ha érintettséget

szerzünk, azaz ha közel engedjük magunkhoz a szenvedést. *„Ha egy hoszpiszban a haladó emberek felé fordulsz, az megérint téged (...), vagy ha egy igazán bűnös emberrel találkozol, aki tényleg komoly vétet követett el, és teljes szeretettel hallgatod, az megváltoztat téged (...). Arrupe atya azt kérte, hogy minden jezsuita legyen legalább egy olyan emberrel személyes, baráti kapcsolatban, aki az élet árnyékos oldalát ismeri, éli. Arrupe atyának ezt a kihívását mindig nagyon komolyan vettem, veszem.”*

Pedro Arrupe társadalmi igazságosságért vívott harca tehát (főleg, mivel összefonódott a latin-amerikai rendtársak által hirdetett kizsákmányolás-ellenes felszabadítás teológiájával, illetve azon keresztül a marxista eszmékkel) belső ellentétekhez vezetett, és megrontotta a rend és a Vatikán viszonyát. A küldetésértelmezésbeli konfliktusokról Nemeshegyi például így ír: *„Egyes jezsuiták részéről túlkapások is történtek: szinte már csak a társadalmi igazságosság kérdéseivel való foglalkozást tartották fontosnak, és a Társaság egyéb hagyományos munkáit kevésre becsülték. Ez a beállítottság a rendi fiatalság kiképzésénél is hátrányokkal járt.”*¹⁹ Mint arra már fentebb utaltam, VI. Pál és II. János Pál pápa is arra intette a jezsuitákat, hogy figyeljenek tudatosabban a rendi fegyelemre, és maradjanak meg a Rendalkotmány által megkövetelt apostoli feladatoknál. Ennek hatására Arrupe elhatározta, hogy benyújtja lemondását a rendgyűlésnek, és erről 1980 áprilisában II. János Pált is tájékoztatta. A pápa azonban – vélhetően, mert attól tartott, hogy Arrupe köréből még forradalmibb egyéniség kerül a jezsuiták élére – elhalasztotta a rendgyűlést.

1981. január 17-én, távol-keleti útjáról visszatérve, Arrupét súlyos agyvérzés érte, amelynek következtében maradandó károsulást szenvedett. A pápa ideiglenes rendfőnököt (Paolo Dezza) és mellé pápai követet (Guiseppe Pittau) nevezett ki, hogy átvezessék a rendet az „alaposabb felkészülés” időszakán.²⁰ A centenáriumi rádióadásban Nemeshegyi Péter így fogalmazott: *„[a pápa] tejhatalommal kinevezett két embert a jezsuita rend ideiglenes vezetésére. (...) Dezza és Pittau próbálták simítgatni a dolgokat, és hát olyan ügyesen csinálták, hogy nem is telt bele két év, amikor Dezza atya jelteni tudta II. János Pálnak, hogy most már egészen nyugodtam össze lehet hívni az általános rendgyűlést, nem fognak megválasztani valami fura forradalmárt. (...) És akkor megválasztották a jelenlegi általános rendfőnökünket, aki szintén nagyon kiáll az igazságosság mellett, de ugyanakkor nagyon vigyáz arra, hogy a Vatikánnal ne feszítse túl a húrt (...), és amikor a világon a jezsuiták nagyokat mondanak, akkor simítgassa az ügyeket.”*²¹

Az új generálist, Peter-Hans Kolvenbach-ot az 1983 szeptemberében megtartott 33. általános rendgyűlés választotta Pedro Arrupe utódául. Betegápolói segítségével Arrupe atya is megjelent az alkalmon, ahol formálisan lemondott tisztségéről. Bár az agyvérzés következtében akkorra már nem volt képes beszédet tartani, de jelenlétében felolvasták a betegszobájában korábban elhangzott szavait: *„Eddig még soha nem éreztem ennyire, hogy Isten kezében vagyok. Fiatalkorom óta mindig is csak erre vágytam. De ez már nem ugyanaz: a kezdeményezés most már teljesen és kizárólag az Istené. Mély spirituális élmény ennyire tökéletesen Isten kezében tudni és érezni magamat.”*²²

A jezsuita rend 28. generálisa 10 évig tartó hosszú betegség után, 1991. február 5-én, 83 éves korában hunyt el. Hatása a mai napig jelentős a Jézus Társaságban. Amerikai rendtársa, Vincent O’Keefe atya szerint Pedro Arrupe nyitottságával és karizmatikus

1 tudomány és társadalom

egyéniségével nem csupán meggyőző, hanem valóságosan fertőző erejű volt.²³ A rend magyarországi újraindításában jelentős szerepet vállaló, évtizedekig Japánban misszionáriusként tevékenykedő Nemes Ödön jezsuita atya így méltatja Arrupét: „olyan volt, mint egy második Szent Ignác, aki a II. Vatikáni Zsinat szellemében újraalapította Jézus Társaságát.”²⁴

Jegyzetek

¹ A szerző 2012–2014 között a miskolci Fényi Gyula Jezsuita Gimnáziumban folytatott vegyes módszerű empirikus kutatásokat, amelyek egyik fő célja az iskolában 2002 óta folyamatosan működő Arrupe szeretetszolgálati program leírása volt. A kezdeményezés névadójának gondolataiból, lelki-szellemi iránymutatásából kiindulva dolgozták ki az iskola vezetői azt a szociális tapasztalatszerző programot, amely szervesen illeszkedik az intézmény tanulmányi, közösségi és lelki fejlődést segítő koncepciójába. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott, amely az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Kevin F. Burke: *The Legacy of FR. Pedro Arrupe, S.J. in Celebration of The 100th Centenary of His Birth*. Lane Center Lecture Series, September 14, 2007. 6. o.

³ Uo. 8. o.

⁴ William V. Bangert: *A jezsuiták története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 444. o.

⁵ Uo. 444–445. o.

⁶ Uo. 448–449. o.

⁷ Az alábbiakban Arrupe 1973-as beszédének lényegét a következő források alapján ismertetem: Kevin F. Burke (szerk.): *Pedro Arrupe Essential Writings*. Orbis Books, Maryknoll, New York, 2004. 171–186. o. és Pedro Arrupe: *Men for Others*. Jesuit Secondary Education Association, Washington, D.C., 1974.

⁸ Pedro Arrupe: *Men for Others*. Jesuit Secondary Education Association, Washington, D.C., 1974. 1. o.

⁹ Uo. 2. o.

¹⁰ Uo. 6. o.

¹¹ Uo. 9. o.

¹² A mai napig heves vitákat kiváltó felszabadítás teológiája (*liberation theology*) Dél-Amerikából indult ki az 1960-as években, amikor a nyomorban élők körében tevékenykedő misszionáriusok és papok ráébredtek, hogy a katolikus egyház által rájuk hagyományozott teológia nem oldja meg a helyzetet, ezért valamilyen gyakorlatiasabb megoldásra van szükség. A teológia nem lehet kívülálló. A cselekedetnek kell első helyen állnia, és csak azt követheti a világ értelmezése, a kritikai reflexió. A felszabadítás teológiája a cselekvő Istent állítja elénk, aki magára veszi a szegények és a szenvedők terheit, és a felszabadításukon munkálkodik. Ezt csak akkor érthetjük meg, ha mi is beleéljük magunkat a helyzetbe, és mindent megteszünk az elnyomás megdöntéséért. A felszabadítás teológiája elsősorban azzal vívta ki a Vatikán bírálatait, hogy a marxizmust használta fel a

„társadalmi elemzés”, a szegények helyzetének orvoslása és az igazságosabb társadalom felépítése eszközeként. (Egy harcos teológiai irányzat – A felszabadítás teológiája. = *Latin-Amerika*, 2011. 1–2. szám, 18–20. o.)

¹³ William V. Bangert: *A jezsuiták története*, i. m. 450–451. o.

¹⁴ Nemeshegyi Péter: *Jézus küldetésének szolgálói. Beszámoló Jézus Társasága 34. általános rendgyűléséről.* = *Távlatok*, 23–24. szám, 1995. 514. o.

¹⁵ P. Pedro Arrupe volt jezsuita általános rendfőnökről, 1. rész. „Párbeszéd” = *Magyar Katolikus Rádió*, 2007. június 29.

¹⁶ P. Pedro Arrupe volt jezsuita általános rendfőnökről, 2. rész. „Párbeszéd” = *Magyar Katolikus Rádió*, 2007. július 6.

¹⁷ *Jezsuita arcképcsarnok: Nemeshegyi Péter.* <http://arckepcsarnok.jezsuita.hu/nemeshegyi-peter>

¹⁸ *Jezsuita arcképcsarnok: Mustó Péter.* <http://arckepcsarnok.jezsuita.hu/musto-peter>

¹⁹ Nemeshegyi Péter: *Jézus küldetésének szolgálói. Beszámoló Jézus Társasága 34. általános rendgyűléséről.* *Távlatok*, 23–24. 1995. 514. o.

²⁰ William V. Bangert: *A jezsuiták története*, i. m. 455–456. o.

²¹ P. Pedro Arrupe volt jezsuita általános rendfőnökről, 1. rész. „Párbeszéd”, i. m.

²² Kevin F. Burke: *The Legacy...*, i. m. 12. o.

²³ Jim McDermott: *Pedro Arrupe: In the Footsteps of the Poor Christ, as Remembered by His Friends.* = *National Jesuit News*, Vol. 37., 2007. november, 6. o.

²⁴ P. Nemes Ödön jezsuita emlékezik a száz éve született Pedro Arrupe baszkföldi generálisra. = *Vatikáni Rádió, Kultúra és társadalom*, 2007. június 11.

Péterfi Ferenc

A közösségi akarat esélyeiről

Az első saját élményem a társadalmi részvétetről

A hetvenes évek végén fiatal és szakmai ambíciókat tápláló csapatban dolgoztunk az ország akkori legnagyobb lélekszámú lakótelepén, népművelőként. A hatalomnak se gazdasági ereje, se energiája, se ambíciója, se kedve nem volt már ahhoz, hogy művelődési házat építsen, de arra sem, hogy nagyon körülhatárolt szakmai elvárásokat akasszon a nyakunkba az akkor közel 70 ezres lakótelep „kulturális ellátásának” feladatához.

Ha volt hozzá bátorságunk, kitalálhattuk, hogy mit is csináljunk egy városnyi lakóterületen szinte minden eszköz nélkül.

A lehetséges szerepkeresés ösztöne, a hasznosságtudat belső szükséglete, a józan paraszti eszünk és sok ismerős, jóbarát – emberi és szakmai kapcsolatok vezettek bennünket. Szinte hetente magunk elé vettük a lakótelep – amúgy naponta bejárt és nagyon jól ismert – térképét, azon tervezgettünk, azt elemeztük. Egyszerre láttuk belülről és fölülről a városrészt. A szűkebb lakónegyedeket, szomszédságokat; azt, hogy merre közlekednek leggyakrabban naponta az emberek, hogy a városrész melyik zugában vannak az ismereteinkben és a helyi közösségi mozgásokban fehér foltok. És kerestük, hogy mi mozgatja leginkább az itt élőket a hétköznapokban, melyek a legalapvetőbb gondjaik és örömeik, no és hogy nekünk ezekben lehet-e valami dolgunk.

Eredetileg művelődésszervezőként, népművelőként fogalmazódott meg a lehetséges szerepünk. De az idők során, szerepkeresés közben felfedeztük, hogy a városrész társadalmi-szociális viszonyaiban is jelentős kompetenciánk van. Vagy – ha ezt esetenként a helyi hatalom meg is kérdőjelezte –, mi ezt tudatosítottuk magunkban. És ebből a nézőpontból egyszerűen a kulturális szerepünk is egészen új megvilágításba került. Nagyon izgalmas és termékeny folyamat volt. Ebben a hagyományosan vett intézménynélküliségben felemelhettük a fejünket egy szakmai részletből; „felülemelkedhettünk”. Ez a helyzet a lakóhelyi, szomszédsági, városrészi, települési léptékek számbavételére, szemléletére adott esélyt – megélhettük a települési közösségben gondolkodás nagyszerűségét. És ebben kereshettük a közösségi részvétel kiszélesítésének lehetőségeit.

Bevitel vagy/és kibontás

Az akkori „szakmai elvárás” kizárólag a kulturális terjesztő szerepet kérte tőlünk. Miközben ebben a hajdani újjalotai kulturális-közösségi munkában a helyi szükségleteket kerestük, a létező helyi adottságokat is számba vehettük. Azokat a lehetőségeket, lehetséges erőforrásokat, amelyekkel a hely és az itt lakók rendelkeztek. Hogyan lehetne ezeket a potenciákat – tudások, késztetések, tehetségek, helyi akaratformálás lehetőségei – megragadni, kibontani. Sok egyéb mellett ez a két dolog: tehát a városrészben-

településben való gondolkodás és a helyi erőforrások kibontása segített bennünket a közösségfejlesztéshez.

Kibontáson a helyi közösség tudásának, értékeinek, hagyományainak, törekvéseinek és ambícióinak, tehetségének, az ott élők kapcsolatainak a megismerését, feltárását, az érintettekkel való tudatosítását, s ezeknek a helyi tudásoknak a megerősítését értjük.

Bevitelnek – kissé sarkítva – a kultúraterjesztés hagyományos felfogását, a fölülről/kívülről, gyakran vélt értékekkel, az adott körben – lakóhelyen élő klienseknek a megismertetését, megtanítását, „megnevelését”, az ellátását értjük.

Bár mindkét beavatkozásra nyilvánvalóan szükség van, a sorrendnek különös a jelentősége. A kibontásból való elindulás organikus esélyeket jelent, a bevitelre koncentráció többnyire elnyomja, nem hagyja kibontakozni a belső erőforrások, értékek útkeresését, felszínre jutását.

A kibontás – dialógus. A kibontás – öntevékenységet fejleszt. Az öntevékenység válsztani, dönteni, kezdeményezni tanít meg – s megtanít aktívan befogadni. De a kibontás nem az általánosból (közösségi munkában nem az országosból), a trendiből; hanem a helyiből, a lokálisból indul ki és építkezik – esetenként egyre szélesedő körben. A kibontás alkotóvá, teremtőképpessé (és partnerré) tesz, a bevitel (önmagában) alkalmazóvá, felhasználóvá – elhasználóvá, fogyasztóvá. A kibontás célkitűzővé, a bevitel utánczóvá: külső minták, értékek, célok általi követővé. A bevitel képviselői saját vélt küldetésük, terjesztői ambícióik miatt is igen ritkán jutnak el a helyi társadalom, a helyi közösség valódi szükségleteinek igazi feltárásához, azokat „kvázi megérezve” végzik munkájukat. Látenszen úgy vélik, nincs is mit kibontani, nekik kell minden alapot megteremtteni.

Tapasztalatom szerint minden tartós, hatékony fejlesztői beavatkozás a kibontásból – tehát a helyi erőforrások részvételére építve – indul, s azt követi a bevitel. És minden kudarcos, leépülő beavatkozás a bevitellel kezdődött, s vagy ott is rekedt, vagy legfeljebb azután követte azt a kibontás szándéka.

A részvételből való kirekesztés veszélyei

A történelem korai időszakában – mondjuk a görög városállamok időszakában – a demokrácia a *közvetlen részvételt* jelentette. A polgárok mindannyian – már, ha nem voltak nők és rabszolgák – részt vettek a közügyek megtárgyalásában és a döntések meghozatalában. Aztán ahogy a modern tömegtársadalmak kialakultak, ez a közvetlen részvétel már nemigen volt megvalósítható, mind több ügyben *képviselőket* választottak, akiket megbíztak azzal, hogy a nevükben döntsenek. Ez így „divat” máig is, ám a képviselők sokféle kísértésnek vannak kitéve, talán legkevésbé annak, hogy „választói megbízóikat” megkérdezzék, képviseljék. Más megbízók jelentek meg: pártközpontok, politikai frakciók, gazdasági érdekcsoportok; s szakadék kezdett növekedni a választók és képviselőik között. Ám ha ideálisan működne is ez a rendszer – aminek elképzeléséhez azért jókora fantázia és képzelőerő szükséges –, felmerül a kérdés, létezik-e részvétel nélküli demokrácia. Vagy milyen más közösségi mezők vannak, ahol a részvétel esélye, lehetősége, gyakorlata megteremtődik a polgárok számára?

Valószínű – s témánk szempontjából ez lehet a tipikus dimenzió –, a lokális, helyi szinten, vagy ahhoz közeli kiterjedtségű mezőkben van a legtöbb esélye a valódi részvétel, belezólás, kezdeményezés, döntési esélyek megteremtésének.

1 Tudomány és társadalom

A *szubszidiaritás* elve szinte valamennyi markáns eszmeáramlatban – a konzervatív-tradicionális, a baloldali, de a liberális gondolkodásban is – kiemelkedően fontos érték. A különféle döntéseknek lehetőleg azokon a szinteken kell megszületniük, ahol a problémák megjelennek, másképpen: a helyben meghozható döntéseket kivenni a polgárok kezéből és magasabb szintre „felfnyomni” „jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása” (XI. Pius pápa „*Quadragesimo anno*” kezdetű enciklikája). A mi szempontunkból különösen lényeges, hogy a döntésekben való részvétel fejleszti az egyes embereket, de a közösségeket is, míg a döntésekből való kirekesztés leépít, hospitalizál, függőséget alakít ki. Ezért is nagy bűn a közösség kezéből kivenni ezt a lehetőséget, a közösségi részvétel esélyét korlátozni.

S ha a fentiek szerinti esetekben a kirekesztés: a polgároknak a saját életét érintő döntésekből, a helyi közösségi viszonyok alakításából és megéléséből való kirekesztése megtörténik – nézetem szerint a társadalom jelentősen nagyobbik hányada esetén ez történik –; akkor ezt a fogalmat, és a kirekesztés elleni küzdelmünket újra kell értékelnünk és gondolni.

Ki mer közel merészkedni a helyi közösséghez?

Ma már egyre inkább közismert a hazai civil-nonprofit szektor egyoldalúsága: a szolgáltatói szerep jelentős túlsúlya a civil társadalom másik fontos szerepe: a pörölés, az ellenőrzés, a társadalmi kontroll, a részvétel és beleszólás gyakorlatának rovására. Jól ismert a szektorban a különféle szintű érdekvédelmi funkciók gyengesége: a munkavállalói, a fogyasztói, a kisebbségi és jogvédelem; bár a városvédők, környezet- és természetvédők ezek alól részben kivételek. Pedig az érdekek megfogalmazása, artikulálása, egyeztetése, képviselete ebben a szférában is jó terepe lehetne az igazi társadalmi részvételnek. A civil szférán túl, vannak olyan *szakterületek*, amelyek állampolgári mivoltukban kellene segítsék, erősítsék a polgárokat és a helyi közösségeket. Ezek ugyancsak hatékonyan közreműködhetnének a társadalmi-közösségi részvétel megerősödésében. Elsősorban a szociális munkával foglalkozókra, a művelődésszervezőkre, a vidékfejlesztőkre és a környezetvédőkre gondolok.

Akik a *szociális szféra felől* közelítik meg ezt a szakterületet, igen fontolgatva, óvatosan, tartózkodó távolságtartással teszik ezt. Inkább választják az ugyan minimális sikereket és eredményességet tartogató, de mégis átláthatóbb egyéni esetkezelést, a megbátorodottabbak a közösségi munkát speciális célcsoportokkal. Még a közösségi szociális munka fogalmát is kitalálták, hogy megfelelő távolsággal legyenek a közösségfejlesztői munka lényegétől. Ezek a mostani pozíciók biztosabb szerepfogózkodót kínálnak azoknak, akik a szocializációs vagy társadalmi zavarokat szenvedő személyeket segítik munkájukkal. Egy bizonyos korszakban még azt a penetranciát is kitalálták, hogy nevezzék ezt a jelenséget *társadalmi beilleszkedési zavaroknak* – sugallva, hogy nem a társadalom működésképtelen, hibás és alkalmatlan, hanem annak szerencsétlen polgárai, akik nem tudnak ebbe a tudományosan kialakított rendbe beilleszkedni. A tevékenység, a segítség valódi esélye ugyan elég bizonytalan, de a segítettek alkalmazkodóképességének fejlesztése mégis, legalább a szakértők számára a saját szerepüket, viselkedésüket, viszonyukat a *klienseikhez* – tehát a távol-, kívülmaradásukat – garantálhatja.

A *vidék-, térség-, regionális fejlesztők* többnyire a különféle fejlesztési stratégiák mai meghatározóival: a döntéshozókkal, a politikusokkal és a jelentősebb gazdasági erőt képviselő üzletemberekkel, vállalkozókkal vannak kapcsolatban, s nincs semmilyen valódi

kapcsolatuk a lakossággal. Ők – mármint a helyi polgárok – ma még nem tényezői a megrendelői körnek. Minek is szöszölgjenek ilyen – az egészet nehezen értő, a fejlesztésbe teljesen járatlan (amúgy ebben az ügyben /is/ teljesen kiszolgáltatott) – helyi polgárokkal? A lakossági bevonás, aktivizálás; helyi akaratképzések indukálása: alapvető érdekeik ellen való a valódi beleszólás megnehezítené a tervező-technológiai feladatukat.

A művelődés, a közművelődés felől közelítők számára a szabadidős-hobby programok, a művészeti-tudományos értékek terjesztése sokkal kitaposottabb, járhatóbb, kiszámíthatóbb szerepekre készíti az innen érkezőket. Többnyire még a szükségletek valódi feltárását sem vállalják munkaterületükön, hiszen akkor nem lehetne olyan elegánsan a felszínen lavírozni. Már egy ilyen munka során is belekeverednének a helyi szociális-társadalmi viszonyokba, s szembe kellene – esetleg lelkiismereti okokból – nézni azzal, hogy a legelemibb létező vagy megteremtendő szükséglettel: a demokratikus részvétellel kellene érdemben foglalkozni. Ha fontos, hogy ne csak kliensei legyenek – a saját intézményeiknek – a helyi polgárok, hanem megfogalmazzanak szükségleteket, érdekeket. Ha a viszonyaik megváltoztatására és nem a belesimulásra, elfogadásra kellene felkészülniük.

Pedig ebben a gyakran megfogalmazatlan, felszín alatt bizonytalanul megbúvó, nem is igazán tudatosuló, főként hiányokat, közérzeti frusztrációkat hordozó folyamatban, ebben a kiútkereső helyzetben a helyi közösség tagjainak, a települések polgárainak – a lehetséges helyzetük, szerepük megértéséhez, megváltoztatásához, érdekeik megfogalmazásához –, szakmai partnerek kellene, akik segítik ezt a folyamatot. Segítő intézmények, szervezetek, szakemberek. A művelődésszervezői munka nagy esélye lehetne ez a szerepvállalás.

A csoportokban folyó közösségi munka Nyugaton egyenértékű része a közösségi munkának – ha az nem csak befelé, hanem kifelé, tehát a társadalmi intézmény- és feltételrendszer megváltoztatására is irányul. De a társadalmi részvétel, a felelős állampolgárság kialakítása, a helyi közösségi, közélet dinamizálása, a változásoknak a kezdeményezése, segítése, követése – nos, ezek nemigen vonzóak ma még (már). Bizonytalan (és úgy vélik gyakran kockázatos, kényelmetlen is) lenne – mindhárom foglalkozási kör üzöinek – ebben a szerepkörben a pontos szerepformálás a lakossági, a közösségi partnerekkel és a hatósággal, az önkormányzatokkal (kormányzattal) szemben is.

A szociális munka felől azonban inkább a személyes segítségbe „bújnak”, a művelődésszervezés felől a szórakoztatásba, lazításba, szabadidő eltöltésbe; a terület-vidékfejlesztés felől a döntéshozatal feljebb megtalálható – s mindenképpen elegánsabb – szintjére menekülnek a specialisták, a szakemberek és így a szakmák is. Nem akarják a társadalmi viszonyokat firtatni, érinteni, pláne nem alakítani, befolyásolni. Az eddigi lépések kockázatmentesebbek, ha tovább mennének, akkor bizonytalanabbá, kiszámíthatatlannabbá válnak a viszonyok. Ahhoz bátorság, civil kurázs, szilárd meggyőződés kellene: más világgép.

A környezetvédők között egyre erőteljesebb vonalmat tapasztalok az igazi közösségi beavatkozást eredményező kezdeményezések iránt. Mert akcióikban „közel merészkednek” a helyi közösségekhez. Eszközként is, a társadalmi részvétel, a társadalmi párbeszéd egyre fontosabb számukra. De többnyire egy szakterületre, egy megközelítésre, egyre koncentráva használják a közösségi munkát. „Összesűrített” alkalmakra, határozott közéleti cselekvésre, beavatkozásra, akcióra összpontosítanak. Mi közösségfejlesztés

1 Tudomány és társadalom

tők, talán szelídebb és hosszú távú – tehát tartós folyamatokat szeretnénk. Ám a vak is látja, nagyon termékeny lehet ezzel a szakterülettel az összefogás.

A szakmaiság és a helybeliség viszonya kapcsán a specialisták gyakran hivatkoznak arra, hogy azért nem vonják be a helyi polgárokat a különféle tervezési és döntési procedúrákba, mert azok nem értenek a szakkérdésekhez, nem látják át a specialisták által megfogalmazott elképzeléseket szakmailag.

A közösségfejlesztés szemléletével, a helybeliséget, az érintettséget a szakmaiság egyenrangú partnerének tekintjük. Elvitathatatlan a joguk a helyi ügyekbe való beleszólásra azoknak, akik az adott helyen élnek – gyakran ők rendelkeznek a helyről a legtöbb információval, ismerettel. Micsoda pökhendiség kell ahhoz, hogy ezt az ismeretet kiiktassák a tervezők.

Ebből a viszonylatból közelítve is érdekes lehet az a kérdés, kik lehet(né)nek a közösségi bevonás, a közösségi részvétel kezdeményezői a mindennapi gyakorlatban? Meggyőződésem, hogy az érintetteken, tehát a helyi közösségeken kívül, a megrendelők: azaz az önkormányzati-közigazgatási szervezetek, de a különféle szakterületek specialistái is, amikor helyi beavatkozásokra-programokra felkéri őket az üzleti szféra, vagy a(z) (ön) kormányzati szféra szereplői. Tehát a szakmai összefogás keresésén túl önmagukban is jelentős szerepeket vállalhatnak a különféle szakértők akkor, ha a közösségi részvételt az általuk végzett munkákban a megrendelőktől akár függetlenül is megkövetelnék, így segítve a közösségi akarat esélyeit.

Összefoglalva:

– Bármilyen társadalomfejlesztő, segítő szakmában dolgozunk, s ha a civil társadalom helyi szereplői vagyunk is, merjük felemelni a részletekből a fejünket, s keresni a módját annak, hogy szomszédságban, városrészben vagy a település egészében gondolkodjunk.

– A közösségi beavatkozásnál tekintsük elsődlegesen fontos szükségletnek a helyi, belső erőforrások felismerését és kibontását.

– A részvétel megteremtésében fontos szerepe van a helyi civil társadalomnak, a nonprofit szervezeteknek; de az egyes szakterületek-segítő szakmák is döntő szerepet vállalhatnak, ha saját intézményi érdekeik védelme helyett valóságosan is közel merészkednének a helyi közösségekhez.

– Végül jó lenne, ha a különféle külső szakértők is követelménynek tekintenék megbízásaik során a helyi lakosság bevonását és részvételének megszervezését a fejlesztési programok kialakításában.

A szakmaiság jó kibontása *esélyt* kínál egymás erőforrásainak a megismerésére, ezeknek az erőforrásoknak a szakmaközi összekapcsolódására a közös pontok megtalálásával. Persze *veszélye is* lehet, ha ennek során összemosódnak a különbözőségek, a sajátosságok, specialitások. Egy újfajta sematizmus veszélyére utalok, ha túl egyszerűsödnek a közösségi részvétel kérdései – ha mindent annak tekintünk: azt is, ami nem az –, s amelynek során a közösségi fejlesztőmunka elveszítheti saját karakterét.

De fontos kérdés megválaszolására látok jó esélyt: vegyük számba, mi minden segíthetné az embereknek közéletben – közösségi életben való öntevékeny részvételét? Mire lenne szükség a közösségi részvétel erősítéséhez, szélesítéséhez, fejlesztéséhez?

Takács Béla

Református temetőink fejfáinak esztétikája

Az UNESCO világörökség részének ajánlja a nemzetközi temetkezési kultúrával foglalkozó világ-szervezet (FIAT/IFTA) a magyar kopjaféjfás temetőket – erről a szervezet 2014. május 28–31-én Düsseldorfban tartott 13. közgyűlése döntött. ¹ Ez alkalmából közöljük Takács Béla (1930–1997) református lelkész, néprajzkutató 1980-ban megjelent tanulmányát, amelynek eredeti kiadása ma már szinte hozzáférhetetlen. ²

I. Történeti bevezető

A magyarság tárgyi néprajzához, közelebbről a fafaragáshoz tartozó fejfákról csak az utóbbi években jelentek meg hosszabb, de a teljesség igényére még nem törekvő tanulmányok. ³ Korábban néhány illusztrált cikk és közlemény foglalkozott a népi díszítőművészeteknek e különleges ágával, helyét és fontosságát csak napjainkban találta meg az etnográfia keretében. Meg kell azonban mondanunk, hogy e művészet feltárásával elkésztünk. Pusztul és pusztul református temetőink fejfaállománya. Múzeumaink sajnos későn vették észre ezt a folyamatot, a gyűjtéssel elmaradtak, rajz vagy fénykép alig maradt fenn róluk, a fejfákból tűzifa lett, kevés került belőlük a múzeumokba. Ezt a tényt Zoltai Lajos a debreceni temetők fejfáival kapcsolatban már 1928-ban megállapította, amikor így ír egyik munkájában: „nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a szemünk láttára pusztuló régi szép fejfák tanulmányozása későn jutott eszünkbe”. ⁴

Tanulmányunk címe nem zárja ki, hogy a református temetők fejfáinak kialakulásával, múltjával általánosságban is foglalkozzunk. Az ilyen irányú próbálkozásunk egyébként nem sok sikerrel kecsegtet, mert kevés adatunk van arra vonatkozólag, hogy a 17–18. században, de még a 19. század első felében is milyen fejfák, sírjelek állottak falusi, városi temetőinkben. A fennmaradt gyér adatok mindenesetre azt bizonyítják, hogy visszafelé haladva az években és évtizedekben, a fejfák díszítése egyre gazdagabbá válik. Ennek az a magyarázata, hogy az írásbeliség hiánya miatt különböző tárgyi jelekkel, formákkal, közismert szimbólumokkal kellett a fejfáknak elmondania mindazt, amit a későbbi felirat egymagában pótol. A vésett szövegből bárki olvashatta, hogy ki fekszik a sírban, hány éves volt, mikor született és halt meg, néha még az elhunyt foglalkozását is rávésték a fejfára. A felirat azonban – kevés kivétellel – nem zárta ki és nem tette feleslegessé a díszítést, legfeljebb leegyszerűsítette. Ugyanis népünk díszítő ösztöne nemcsak a mindennapi élet használati tárgyait, munkaeszközait látta el faragott, vésett, festett vagy hímzett és minden esetben művészi motívumokkal, hanem ez a készség megmutatkozott – szintén művészi fokon – a temetők fejfáinak faragásában, vésett díszítményeiben is. A fejfák méretét, szépségét sok esetben a hagyomány, az elhunythoz fűződő személyes

1 tudomány és társadalom

kapcsolat, esetleg a társadalmi vagyoni helyzet határozta meg, mindenesetre a fejfák „a monumentálisnak nevezhető faragások első csoportját alkotják” a magyar néprajznak ezen a területén.⁵

A fejfákon alkalmazott vésett, faragott ornamentika nem valamiféle speciális ága a népi díszítőművészetnek, tehát nem külön erre a célra tartogatott mustrakincs. Ugyanazokat a motívumokat, formákat megtalálhatjuk a fafaragás egyéb területein is. A kapubálványokon, a faragott bútorokon a rozettát, az életfát, a tulipánt, a leveles ágat vagy a koszorút ugyanúgy alkalmazzák, mint a fejfákon. Még az egyes motívumok jelentése sem változott azáltal, hogy a dísz a fejfára került. A kapubálványra vagy a fejfára vésett rozetta egyaránt a gonosz szellem elűzésére szolgált.⁶

A Hajdú-Bihar megyei református temetők fejfái egy csoportját képezik annak a típusnak, amely általánosságban jellemző a Tiszántúlra. Balassa Iván megállapítása és saját felmérésünk szerint ezen a tájegységen csónak alakú fejfák találhatóak túlnyomó többségben, kevesebb helyen fordul elő az oszlopos, kontyos, az ember alakú vagy a táblás fejfa.⁷

Felvetődhet a kérdés, hogy a tiszántúli református temetők egységes típusba sorolható fejfáinak kialakulásában volt-e szerepe a Tiszántúl központjának, Debrecennek? Nagyon csábítóan látszik az a feltevés, hogy Debrecen mint a tájegység legnagyobb települése, a reformáció kálvini irányának szellemi centruma ilyen vonatkozásban is éreztesse hatását, ezt azonban régebbi adatok hiányában nem meménk határozottan kijelenteni. Azt viszont tudjuk, hogy a temetők helyének kijelölésében az 1567-es debreceni zsinatnak döntő jelentősége van. A reformáció kálvini vagy helvét iránya abban is szakít a régi római katolikus szokással, hogy megtiltja a templomba, de még a templom körüli helyre: a „coemeterium”-ba, illetve a cinterembe való temetkezést is. A debreceni alkotmányozó zsinat két cikkelye foglalkozik a temetéssel és a temetőkkel. Az ún. „magyar szövegű hitvallás” kimondja, hogy az írás (ti. a Biblia) „nem kötelezi egy helyre a temetést, hanem mindenütt szabad, a pápisták azért temetköztenek a szentölt varáslott földbe, mert azt szentöbbsnek vélik...tisza helynek, nem dögösnek kell lenni, a hol prédikálnak.” Az ún. „nagyobb cikkek” rövidebb formában megerősítik a fent idézett végzéseket, amikor kimondják: „A Krisztus a városon kívül temettetett el. A kegyes királyok is mindnyájan a zsinagógákon kívül temettetett el. Soha se temetkeztek oda, ahol áldoztak vagy tanítottak. Gonoszul cselekszenek azért, a kik a pápistáktól megfertőztetett földbe temetik, sokak botrányára halottaikat.”⁸

Méliusz Juhász Péter mint a debreceni hitvallások szövegének alkotója a reá jellemző következetességgel gyökeresen szakít a római egyház temetkezési szokásaival, a temetőkultusszal. A temetőt „dögös helynek”, sőt „pervátának”, vagyis árnyékszéknek nevezi, mert az egyházi élet minden tevékenységét az egyházi intézmények működését, így a temetést és a temetőt is a Biblia szigorú zsinórmértékéhez igazítja. Ami ezzel nem egyezik meg, ami csak hagyomány, helytelen gyakorlat, azt könyörtelenül megszünteti. Az eddig a templom körül elhelyezkedő temető tehát a település perifériájára kerül, és ahol két felekezet – katolikus és református – van, ott megoszlik. A kálvinisták általában már nem temetkeznek a római katolikus temetőbe, és viszont. Az már más kérdés, hogy a debreceni zsinat határozatai nem érvényesülhettek minden református vidéken. Erdélyben és a felvidéki részeken a temető továbbra is a templom körül helyezkedett el, azonban a Tiszántúlon erre nem találunk példát. Esetleg egy-két helyen a tekintélyes

földesúr, a patrónus sírboltja, a prédikátor sírja helyet kapott a templomban vagy a templom mellett, a nép azonban a közös, felekezet szerint megosztott, egymástól rendszerint távol eső temetőt használta. Ilyen értelmű határozatokat olvasunk az 1694-ben megjelent Geleji Kánonokban; a LXXVI. kánon kimondja: „A hívek lelkétől megvált testeit... az első rendű pártfogókat kivéve, kik ősi jog szerint a templomokban vagy kápolnában szoktak temetkezni – a városokon és hegyvidékeken kívül fekvő temetőkbe tisztességesen kell eltemetni.”⁹

Adatok hiányában nem tudunk határozott választ adni arra a kérdésre, hogy a reformáció előtt, az egységes római katolikus vallást tartó magyar népünk milyen sírjelet használt a temetőben? Fejfa volt-e az, vagy kereszt? Egy 16. század végéről származó feljegyzés szerint az alföldi temetőkben kopjafákat és fejfákat látott Georgius Dousa holland utazó.¹⁰ Ez arra enged következtetni, hogy a reformáció előtt temetőinkben sírjelként a fejfát, kopjafát használták őseink, tehát csak a reformáció elterjedése és megerősödése után vált általánossá a katolikus temetőkben a kereszt sírjelként való használata. A reformátusok azonban továbbra is a fejfát használták, amelynek gyakorlata egyes néprajzkutatók szerint visszanyúlik a honfoglalás előtti korba.¹¹ Arra vonatkozólag, hogy a keresztet mint sírjelet csak a reformáció után kezdték alkalmazni a katolikus temetőkben, bizonyítékul szolgálhat az a tény is, hogy középkori templomaink nem voltak kereszttel jelölve, hiszen a reformáció előtt csak katolikus, esetleg görög-keleti templomok voltak hazánkban, tehát ezeket nem kellett megkülönböztetni más vallású kultuszhelyektől. Ha a templomon nem volt kereszt, még kevésbé lehetett a temetőkben. Ezt a véleményt támasztja alá Balassa Iván egyik tanulmánya, amelyben ezt írja: „Szent Gallen kolostorának a IX. századból származó temetőkert alaprajzán csak fákat – ti. gyümölcsfákat – találunk, míg a sírhantokon csupán fűvet jeleznek; feltűnő az is, hogy egyetlen síron sem mutat ábrázolás keresztet. Minden valószínűség szerint hasonlóak lehettek a mi középkori temetőink is, mert az egyház ezen a területen is igyekezett egységet elérni.”¹² Amikor tehát Georgius Dousa az alföldi temetőkben kevés keresztet és annál több fejfát látott, ez nem azt jelentette, hogy a keresztet „megfogyatkoztak” a temetőben, hanem éppen ellenkezőleg ebben az időben kezdtek elszaporodni a véleményünk szerint már korábban általánosan használt fejfák és kopjafák mellett. Nem tudjuk elfogadni egyik néprajzkutatónk feltevését, aki Georgius Dousa adataira hivatkozva megállapítja: „az akkoriban új hiten lévő kálvinisták a katolikusok és luteránusok keresztje helyett valami régiforma külön fejfaalakot választottak halottaik sírjai számára.”¹³ A hagyomány tárgyaihoz annyira ragaszkodó népünkről nehéz lenne feltételezni, hogy az adott esetben egyszerűen „választ magának valami régiforma fejfaalakot”. Véleményünk szerint ezt nem kellett „választani”, mert a fejfa és a kopjafa korábban is megvolt, és ennek használata élt tovább a református temetőkben. Valójában tehát a katolikus vallású magyarságunk hagyta el az ősi formájú sírjeleket és kezdte alkalmazni a keresztet.

II. A forma

Csónak alakú fejfák

Ezt a fejfátípust először 1930-ban ismertette, mondhatnánk: fedezte fel Solymossy Sándor a szatmárcsekei református temetőben; az elnevezés is tőle ered. Kétségtelen, találó ez a meghatározás a fejfa formájára, mert ha a fejfát vízszintes helyzetben szemléljük,

1 tudomány és társadalom

tökéletes csónak, illetve fél csónakformát mutat. A csónaknak ívelt, ötszögletűre faragott testét, élben végződő orrát pontosan utánozza ez a fejforma. Solymossy Sándor a kelet-ázsiai szigetvilág, valamint az ugor és vogul népeknél szokásos ún. „csónakba temetkezés” analógiáját alkalmazta az ilyen alakú fejfák hazai kialakulására, és ezekben az ősmagyar fejfatípus továbbélését akarta bizonyítani. Véleménye szerint a honfoglalás utáni magyarság már csak azért is megtarthatta régi, ha nem is a „csónakba temetkezés”, de a folyón túli temetkezési szokást, a csónak formájú fejfák sírjelként való használatát, mert legtöbb település a folyók mentén alakult ki, vagy a településeket hatalmas kiterjedésű mocsarak vették körül. A temetők a lakott településen kívül, a folyón túl, mocsaras részén, különálló dombon helyezkedtek el, ahová a halottakat csak csónakon szállíthatták át. A folyók későbbi szabályozása a mocsarak lecsapolása semmit sem változtatott a fejfa formáján, ez az ősrégi csónak alakját továbbra is megtartotta.

Solymossy véleményét először Domanovszky György jeles néprajzosunk igyekezett megcáfolni, amikor kijelentette: „mivel a honfoglaló magyar sírok egyikénél sem fordul elő csónakos temetkezés, egyelőre le kell mondanunk ennek a fejfatípusnak ezen a szép eredetéről.”¹⁴ Hasonlóképpen elveti a csónak alakú fejfák kialakulásának Solymossy által képviselt teóriáját Nyárády Mihály, akinek véleménye szerint a szatmárcsekei, de általában a csónak alakú fejfák alakja azért olyan amilyen, hogy az esővíz könnyebben lefolyjon róluk, a formának csupán állagvédő szerepe van. Ami pedig a fejfák profilírozott, emberarcra emlékeztető faragását illeti Szatmárcsekén, szerinte ennek semmi köze a csónakban fekvő halott arcélehez, ez egyszerűen speciális dísz a történetesen csónak alakra emlékeztető fejfán.¹⁵

Nem szándékozunk a még máig is eldöntetlen vitába beleavatkozni, annyit mindenesetre kijelentünk, hogy Solymossy Sándor elképzelése sokkal megalapozottabb, mint a teóriáját cáfoló vélemények. A magunk részéről hajlandók vagyunk elfogadni Solymossy magyarázatát a csónak alakú fejfák eredetére és kialakulására vonatkozólag. Anélkül tehát, hogy a csónak alakú fejfák genealógiájának vitáját eldöntենék, megállapítjuk azt a cáfolhatatlan tényt, hogy pl. a Hajdú-Bihar megyei református temetők nagy részében csónak alakú fejfák találhatóak. Hatvannyolc temető fejfátípusáról szereztünk be adatokat, és ezek közül huszonkilenc temetőben csúcsos, élben végződő, tehát klasszikus csónak alakú fejfát, tizenegy temetőben ugyanilyen formájú, de nem élben végződő, hanem vagy ferdén csapott vagy felül lekerekített tetejű, esetleg egyéb tagolással díszített fejfát találtunk. Temetőink több mint 50%-ban tehát csónak alakú fejfát használnak sírjelként.¹⁶ Amint látjuk, a csónak típuson, mint egységes stíluson belül helységenként különféle formák alakultak ki. Az ideális csónakforma az idők folyamán változott, sőt néhol eltorzult. Csak a debreceni fejfák vonatkozásában mondhatjuk ki, hogy itt az alak változatlanul megmaradt. Ezt Zoltai Lajos már 1928-ban megállapította: „A fejfák alakja nálunk mindig ugyanaz. Hossznégyszöges oszlop, amelynek nyerges tető formájára faragott feje kissé előrehajlik. A fejfa fejének ilyen bánatos lecsüggesztése azonkívül, hogy gyakorlati célt szolgál, egyúttal jelképes kifejezése a sír felett lengő gyásznak és ott őrködő kegyeletnek. A fejfák sziluettjének azt a gazdag változatosságát, szellemes leleményességét, amely közelebb a karcagi, távolabb pedig a Duna-Tisza közi, kalotaszegi és a székely kálvinisták fejfáinak olyan szép, művészi, festői jelleget ad, a mi fejfáinkon hasztalan keressük. A legkülönbébb formák felvételére olyannyira alkalmas kopjafák Debrecenben nincsenek. Hat temetőnkben csak két kopjafát találtam. A hagyományos formától eltérő

fejfa is a legnagyobb ritkaság. A nyerges tetejű, búsuló fejű fűtülvalófa, úgy látszik régóta meghonosodott jelvénye a debreceni református síroknak. Nem tudjuk biztosan: a XVIII. század előtt is, mindig ugyanezt a formát kedvelték-e? Népünk szívós konzervativizmusa valószínűsíti e célszerű fejfaalak korábbi használatát, abból is következtetve, hogy a múlt század legelejéről való városi térképek a temetők területét hasonló alakú fejfák figuráival jelölik.¹⁷

A debreceni típushoz hasonló fejfaformák az alábbi református temetőkben fordulnak elő: Álmosd, Ártánd, Báránd, Bihartorda, Esztár, Földes, Hajdúbagos, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúvid, Hosszúpályi, Józsa, Mikepércs, Monostorpályi, Nádudvar, Nagyléta, Nagyrábé, Nyírábrány, Nyíraczád, Nyírmártonfalva, Pocsaj, Püspökladány, Szerep, Téglás, Tiszacsege, Újléta, Vámospercs, Váncsod, Vértes. Bagaméron, Bakonsguzen és Hajdúdorogon a fejfák szintén csónak alakúak ugyan, de sokkal zömökebb kivitelben készültek. A csónakalak felső élrészének vízszintesen csapott formáját láthatjuk a berettyóújfalui, biharnagybajomi, biharugrai, hajdúbagosi, sápi és sárándi temetőkben. Ugyancsak csónak alakúak, de felső élrészükön félkörívesen kiképzettek a bihartordai, bojti temetők fejfái. A felül csapott és lekerekített fejfákon kívül különleges tagozódást láthatunk a berekböszörményi és hajdúböszörményi, valamint a hajdúnánási temetők fejfáin. Ezeknek a fejfáknak a tetején néha gomb van, vagy a felső élvonaluk gerincesen képzett, azaz a lekerekített élvonal két oldalán domború tagozódás húzódik végig. A felső élvonal kialakításának egy másik variációja az álmosdi, hajdúsámsoni, monostorpályi és nagylétai fejfákon fordul elő. Itt a fejfák előlínázatban tökéletes csónakformát mutatnak ugyan, profilból szemlélve azonban feltűnik a felső él hullámvonalasan tagolt kiképzése. Említettük a csónakalak eltorzulását is. Ennek példáját elsősorban a szerepi temetőben láthatjuk, ahol a fejfák elveszítve klasszikus csónak alakjukat, egyszerű kihegyezett oszlophoz hasonlítanak. Ilyen sírjelek a józsbai és kismarjai temetőben is előfordulnak az egyébként szép formájú fejfák mellett.

Debrecent kivéve, amelynek csónak alakú fejfatípusa egységesnek mondható, Hajdú-Bihar megye területén más temetőkben nem találhatjuk meg ezt az egységes rendet. Különféle formájú és nagyságú fejfák tarkítják a temető képét, ami nyilván abból adódik, hogy az egyes helységekből több mester foglalkozott fejfafaragással, stílusuk és tehetőségük különböző volt, nem követték minden esetben a hagyományt, de különbözött a megrendelők vagyoni, társadalmi helyzete is, ami az egyszerűbb vagy díszesebb, az elnagyolt vagy művésziesen faragott fejfa formájában nyert kifejezést.

Oszlopos fejfák

A Hajdú-Bihar megyei református temetők sírjeleinek másik nagy csoportját az oszlop alakú fejfák alkotják. A forma kialakítása különösebb mesterségbeli tudást nem igényel, legfeljebb a felső rész tervezésében mutathatta meg ügyességét a faragó, barkácsoló ember. A négyzet vagy téglalap keresztmetszetű fejfák oszlopos teste felül legtöbb esetben félkörívesen legömbölyített, néha vízszintesen vagy ferdén csapott formájú. A felső rész, amely rendszerint díszített, minden esetben kissé előreugrik, hogy a fejfa előlapja vésett szöveget valamennyire védje a lefolyó esővíztől. Négyzetes, illetve téglalap keresztmetszetű, felül legömbölyített formájú fejfák a következő temetőkben találhatóak: Bagamér, Bakonsguzen, Balmazújváros, Biharkeresztes, Biharnagybajom, Biharugra, Derecske, Gáborján, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúszovát, Hajdúvid, Kaba,

1 Tudomány és társadalom

Kismarja, Komádi, Konyár, Magyarhomorog, Mezősas, Nyíradony, Nyírabrány, Sáránd, Sárreudvari, Téglás, Tépe, Zsáka. Átmenetet képeznek a felül legömbölyített csapott fejfátípusok között azok a fejfák, amelyek a hajdúszoboszlói és sárándi temetőekben fordulnak elő. A szoboszlói fejfák szinte kivétel nélkül oszlopos alakúak ugyan, azonban a felső rész trapézformára van kialakítva. A sárándi temetőben is megtalálható ez az alak. Felül vízszintesen vagy ferdén csapott fejfák vannak a csökmői, furtai, gáborjáni, hajdúhadházi, mezőpeterdi, kismarjai, komádi, konyári, körösszakáli, körösszegapáti, nagykereki, polgári és sárándi temetőekben. Az oszlopos fejfák nagyon szép együttesét a bárándi, derecskei, kabai és szoboszlói temetőekben szemlélhetjük. Ezekben a temetőben csak elvétve akad egy-egy csónak alakú sírjel. Néha három-négy fejfa áll szorosan egymás mellett, amelyek meghatározó kifejezései a családi közösség síron túl is érvényre jutó erejének.

Már a csónak alakú fejfák ismertetésénél mondtuk, hogy különlegességnek számít az a temető ahol kivétel nélkül azonos formájú vagy legalább egymáshoz hasonló fejfák találhatóak. Az oszlopos fejfák esetében ugyanez a helyzet. Ez a típus is változásokon ment át, helyenként szintén elkorcsosult, sőt néha meghökkentő formákat hozott létre a változatosságra törekvő emberi igyekezet. Furcsának tűnhet, de azt kell mondanunk, hogy temetőink igazi szépsége ott mutatkozik meg teljes nagyságában, lenyűgöző erejével, ahol a fejfák egyformák! A sablon itt sohasem válik monotonná, az uniformizálás unalmassá. Vegyes érzésekkel szemlélhetjük azokat a temetőket, ahol a fejfakészítő mesterek változtatásokat eszközöltek a hagyományos formákban. Ilyen vegyes, szinte semmiféle típusba nem sorolható fejfák vannak a hajdúdorogi temetőben. Találtunk itt zömök csónak alakú, felül legömbölyített; kör keresztmetszetű és elől egyszerűen befűrészelt, a felirat helyén baltával kinagyolt fejfát, továbbá ember alakú, pontosan meg nem határozható formájú fejfákat. Szintén nehéz feladat típusokba sorolni a kokadi temető fejfáit. Az itteni formákban ötvöződött az oszlopos, a csónak és a kontyos alak. A fejfa alsó része oszlopos, négyzetes keresztmetszetű, a felső rész fordított és elnyújtott szív formát mutat, amelynek tetején néha előrehajló konty helyezkedik el, a középrész két oldaláról lépcsőzetesen befűrészelt tagozódású. Hasonló típusú fejfa a hajdúbagosi temetőben is előfordul, azzal a különbséggel, hogy ennek a teteje nem élben, nem kontyban, hanem hármass tagozódású faragványban végződik. A kokadi fejfák jó példái annak, hogy népünk formakincse miképpen változik, olvaszt magába – ha nem is mindig szerencsésen – más és más elemeket, és ezeket próbálja egyénivé, legalábbis egy településen belül sajátossá tenni.

Ember alakú fejfák

Ez a fejfátípus eléggé ritka a mai Hajdú-Bihar megyében, még is beszélünk róla, mert a magyarhomorogi temetőben, stilizált alakban ugyan de előfordul.

1916-ban Győrffy István tanulmányt írt a Dél-Bihar falvairól és építkezéséről, amelyben négy fekete-körös-völgyi református temető fejfaanyagát is feldolgozta. Megállapította, hogy az itteni „magyarság kopfáját sohasem használt, sőt a fejfaalakja sem igen egyezik az alföldi magyarságéval. Főleg két típust kedvelnek, egyiket emberformájú típusnak mondhatnók, a másik szabványos forma. A két típus között számos átmenet van.”¹⁸ Győrffy István a jánosfalvi (Körösjánosfalva), a magyarremetei (Remete), a tárkányi (Köröstárkány) és a gyantai temetőben találta meg az ember formájú sírjeleket, mégpedig olyan kivitelezésben, amely semmiféle kétséget nem hagy afelől, hogy készítőjük

emberalakot próbált utánozni. Az egyik remetei fejének nemcsak feje, nyaka, válla van, hanem az alkalmazott virág- és egyéb díszítményekben felfedezhető a két szem, az orr, a két kar és az ezek közötti melli részen elhelyezkedő szív stilizált ábrázolása. A tárkányi temető egyik fejfáján a régi női főkötő mása jelenik meg.¹⁹

Amint említettük, az ember alakú fejfa megyénkben, a szintén Dél-Biharhoz tartozó Magyarhomorogon található meg gazdag változatosságban. A fekete-körös-völgyi fejfatípussal szoros rokonságot tartó homorogi fejfák négy csoportba oszthatók. Az első és leggyakrabban előforduló csoportba tartozó fejfák négyszögletes, oszlopos testén rövid nyakon elhelyezett, hátrafelé ívesen csapott, elől egyenesre vágott fejformát alakítottak ki. A nyaki rész több esetben pálcatagokkal díszített, amely olyan hatást kelt, mintha a nyakon széles gallér volna. Ez a forma a második típusba tartozó fejfáknál már leegyszerűsödik, és a fejet az oszlop tetején kialakított félkörív sejteti, a gallérból lépcsőzetesen felfelé tartó, befűrészelt tagozódás lett. A harmadik típusnál a nyaki része teljesen eltűnik, az oszlopos fejfa tetején csupán egy alig kiemelkedő félkörív szimbolizálja a fejet. Végül a negyedik csoportba az oszlopos, felül lekerekített, sima testű fejfák tartoznak.

Nagy József a homorogi temetőben lerajzolt egy, az általa megkérdezett szakértők véleménye szerint „hegedűnyak”-ra emlékeztető fejfaformát is. Véleményünk szerint ez a fejfaalak a tárkányi női főkötőt utánozó fejfa stilizált változata, tehát női fejet akar utánozni, nem pedig a hegedű ívelt nyakát.²⁰

Bihar megyében 1878 nyarán Rómer Flóris folytatott régészeti és néprajzi kutatómunkát, amelyről útinaplóban számol be. A naplóban mindössze két adat található a bihari temetők fejfáiról. A belényesi temetőről Rómer ezt írja: „Ft. Szabó László esperes úr szíves volt fölvezetni a közös temetőnkbe, mely a városon kívül dombon fekszik, és a hol nekem a phrygiai szabású liliomokkal is díszített fejfák tűntek fel. Hasonló, de előre álló, és így az írásokat, melyek rajtuk vannak, mintegy védő fejfák vannak a bihar megyei északi temetőben is, és a más országreszekben felállítottakból abban különböznek, hogy ezeknek tetejei, a talán hajdanta látott török turbános oszlopoktól elütnek avval, hogy a parasztos ízlésű, többféle, egymás fölött alkalmazott bemetszésű tagozatokkal ellátvák.”²¹ Sajnos Rómer Flóris leírása alapján nehezen tudjuk elképzelni, hogy száz évvel ezelőtt milyen lehetett a „phrygiai szabású liliomokkal is díszített”, ugyanakkor „parasztos ízlésű”, bemetszett tagozatokkal ellátott belényesi fejfa. Bélavárán készült naplójában Rómer Flóris megjegyzi: „Feltűnt nekem Erdélyben, hogy a férfi vagy katonaságra való oláh fiúk sírhalmán van egy rongyokkal ékesített hosszú pózna, talán lándzsa jelképe, és ez egészen megegyezik az orosz szláv és tatár nemzetek szokásaival, kiknél a halmok sokáig, míg tudni illik rokonaik élnek, ilyen kitüntetésben részesülnek. Vajjon nem volt ez így az ősrégiségben a halotti halmokkal honunkban is. Ki tudja?”²²

Számunkra az a feltűnő, hogy Rómer Flóris a zászlós kopjákat az oláh fiúk és férfiak sírhalmán látta, holott ez a sírjel kifejezetten székely, illetve magyar sajátosság volt, és az ma is Erdélyben. Erről Kós Károly így ír: „1. Az erdélyi és alföldi magyarság körében (pontosabban a Tisza mentén a Mezőségben és Udvarhelyszéken) a zászlós kopjafával kiegészített fejfa általánosan használt sírjel volt. 2. A kopja elsősorban a harcost (katonai szolgálatot teljesítő, fejedelmet, viadalban elesettet) illette meg, de oda tüzték hozzátartozóik fejfáihoz is. Harcos temetésekor zászlós kopjájának elől vitele, majd összetörése és a sírhantba tűzése a katonai pompa legfontosabb része volt. 3. A fejfa felismerhetően emberi alak: legfőbb része a fej, illetve az ezt jelző süveg, – sisak, – kalapforma farag-

1 Tudomány és társadalom

vány. 4. Mind a fejfa, mind a hozzátűzött kopjafa formája, kivitelezése és az alkalmazott színek a halott nemével, életkorával, és társadalmi helyzetével kapcsolatosak. 5. A fejfafaragás módja és a kopja alkalmazásának szokása egyaránt kereszténység előtti ősi, keleti hagyomány.”²³

Rómer Flóris adata azért is érdekes, mert ebből kitűnik, hogy a zászlós kopjafákat a románság is alkalmazta sírjelként, azzal a különbséggel, hogy ezek nem a magyarságnál használt rövidnyelű, fejfára erősíthető formájúak voltak, hanem hosszú nyelű, valóban lándzsához hasonló póznák, amelyeket a kereszt mellett szűrtak le a földbe. Amint említettük, a zászlós kopjafás, illetve fejfás sírmejelölés az erdélyi magyarságnál jelenleg is szokásban van.

Kontyos fejfák

Különleges alakú fejfát használnak a nádudvari temetőben a nő sírhalmának megjelölésére. Az oszlopos fejfa előlapja felfelé összeszűkül, majd hátrafelé félkörívesen lekerekített formájával női kontyot utánoz. Ilyen „kontyos fejfát állítottak az asszonyoknak, csónak állásút a férfiaknak, kétkontyos fát kapott a kétszer férjezett asszony. Idősebb, tehetősebb ember fejfája testesebb, díszesebb, a gyermeké vékonyabb.” – írja Zentai Tünde a nádudvari sírjelekről szóló tanulmányában. „A kontyos és csónakos fejfa női-férfi megkülönböztetése a két világháború között még élő gyakorlat volt. Megállapítható, hogy a 30-40-es évektől ez a kötött jelölési rendszer felbomlik, a kontyos fejfák alkalmazása már közvetlenül, nemtől elvonatkoztatva történik.”²⁴

Mondottuk, hogy a nádudvari temetőben a férfi fejfája, helyi elnevezéssel élve „fütül való fája” csónak alakú. Ennek eredetéről ezt a magyarázatot hallotta nádudvaron Zentai Tünde: „A falut víz vette körül, a temetkezés vízen kívül történt, azért, hogy a halott lelke ne jöhessen haza. Akinek rendezetlen ügye maradt, holta után visszajár, de a vízen a lélek nem tud keresztül jönni. A temetésre a holttestet kis csónakon szállították, és ezt a csónakot állították jelnek, ennek emlékére készítik ma is csónakállásúra a nádudvari fejfákat.”²⁵ Nem valószínű, hogy az egyszerű, idős parasztember, aki az adatot a néprajzkutatóval közölte a csónak alakú fejfák eredetéről, olvasta volna Solymossy Sándor elképzelését a csónakba temetkezés ősi szokásáról, és ennek alapján adta volna a magyarázatot. Solymossy elmélete tehát nem is olyan tarthatatlan, mint ahogy némelyek gondolják.

Zentai Tündének ezt írta 1971-ben az említett idős parasztember, név szerint Balázs Lajos: „Ha megemlékszik valamikor a nádudvari kontyos fejfákról valamilyen írásába, mindig említse meg, hogy a nádudvari nők még életükben kivívták maguknak, hogy holtuk után is megőrizték és jelezték női mivoltukat a kontyos fejfával, és büszkéek voltak rá, hogy ők tovább vitték a nemzetet. De már kezd eltűnedezni a demokrácia alatt a temetőbe a kontyos fejfa és a csónakállású fejfa is és ami még megvan az is pusztul kifelé...”²⁶

Táblás fejfák és a „lábtól való fák”

A táblás fejfák első csoportját azok a lapos, deszkából készült, felül rendszerint lekerekített tetejű fejfák alkotják, amelyek a sírkövek formáját utánozzák. Ilyen típusú fejfák előfordulnak a kabai temetőben, és ilyen formájúak a körmösdpusztai temető sírjelei is. A táblás fejfák második csoportját azok a rendkívül egyszerű, valóban táblával ellátott fejfák képezik, amelyeknek négyzetes keresztmetszetű oszlopára csak egy simára gyalult deszkalapot szögeztek. Erre vésték vagy írták rá az elhunyt nevét és egyéb adatait.

Hajdú-Bihar megyében csak a monostorpályi temetőben fordulnak elő ilyen táblás fejfák, amelyeknek oszlopos teste esetleg felül ék alakúra fűrészelt vagy vízszintesre vágott. A Hajdú-Bihar megyei temetők fejfáinak ismertetéséhez tartozik a „lábfa” vagy „lábtúl való fák” leírása is. Ennek alkalmazása nem általános a Tiszántúlon, mindössze öt temetőben találtunk nyomára a dél-bihari falvakban, ami azt mutatja, hogy Erdélyből származott át a lábfa használata. Győrffy István szerint a lábfa tulajdonképpen két rúd, amelyen a koporsót viszik a sírhoz. A rudakat nem szokták hazavinni, hanem a sírba eresztik le a halott lába mellé, úgy, hogy abból 2-3 arasz kint marad a sír behatolása után is. A dél-bihari részeken több helyen kifaragták a rúd végét, tehát eredeti funkcióját már elvesztette, csupán dísz lett belőle a sírhant láb felőli részén. Győrffy István a gyantai temetőben huszonkilenc féle lábfát rajzolt le, amelyeknek teteje gömbbel, tulipánnal és egyéb faragott díszszel van ellátva.²⁷

A mai Bihar megye területén az ártándi, körmösdpusztai, magyarhomorogi, mezősasi, váncsodi és zsákai temetőkben található „lábtúl való fa”. Faragásuk általában egyszerű: sima, négy vagy nyolcszögletű gomb. Az ártándi lábfa még faragott, de a zsákai temető lábfaja közönséges rúd, amely a fejjével egyenlő magasságban áll a sír végén. A fejjára és lábára erősített, a sír hosszanti irányában elhelyezkedett másik rúdra fűzik fel a koszorúkat, tehát az ártándi és zsákai temetőben a lábfa elvesztette eredeti rendeltetését, és már csak egy lábfát használnak, de ezt is koszorútartónak. A kismarjai temetőben hasonló módon helyezik el a koszorúkat, a lábfát azonban ágas fa vagy karó helyettesíti.

III. A díszítmény

Szomorúfűz

Temetőink fejfáinak szépsége nemcsak a formában mutatkozik meg, hanem az alkalmazott vésett és faragott díszítményekben is. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a fejfákat mindig és mindenütt ellátták több-kevesebb díszítménnyel, és azt is megállapíthatjuk, hogy a régi fejfákon sokkal gazdagabb formában jelentkezett népünk díszítő ösztöne, mint a maiakon. Bizonyítja ezt a Debreceni Református Kollégium Múzeumában lévő fejfagyűjtemény, amely az 1934-es budapesti Országos Református Kiállítás anyagából került a múzeumba. A fejfák között néhány évszámos, a 19. század közepéről származó darab is található. Az egyik Foktőről származó, 1847-ben készült fejfa faragott és vésett díszítése magas művészi készségről tanúskodik. A hatalmas testű, valóban monumentális méretű, szépen tagolt fejfát domború felirat, domború, hat- és nyolc csillag, vésett szomorúfűz díszíti. Ennek alapján tehát biztosra vehetjük, hogy szomorúfűz mint fejfa-motívum már a 19. század elején ismert volt a református temetőkben. Zoltai Lajos a debreceni temetők művészetéről írva a szomorúfűz használatát bibliai eredetűnek tartja. Hivatkozik a 137. zsoltár 2. versére, ahol az olvasható, hogy a babiloni fogságban élő zsidók bánatukban hárfájukat fűzfára akasztották. Bár Zoltai megállapítja, hogy a héber szó eredetileg nyárfát jelent, amely a Károli-féle fordításban jelenik meg először fűzfa fordításban, mégis ragaszkodik ahhoz az elgondoláshoz, hogy „a bibliai olvasó néptömegek naiv képzelődése az eszmetársulás révén szomorúfűz alatt látta búsulni a fogságba hurcolt zsidókat. Vagyis a vallásos nép a fűzet, éppen a szomorú fűzet mint a gyásznak és bánatnak ó-testamentumi eredetű jelvényét becsülte, éppen ezért alkalmazta fejfáin.”²⁸ Számunkra Zoltai magyarázata erőltetettnek tűnik. Sokkal közelebb áll az igazsághoz

1 Tudomány és társadalom

a Viski Károly által megfogalmazott elmélet a szomorúfűzettel kapcsolatban. Szerinte a szomorúfűznek „más tárgyon, mint a fejfán, sohasem lesz helye. Igaz ugyan, hogy a fűz nem régi, kedvelt fája a magyarnak s kétségtelenül modernebb temetőkultusz tette népszerűvé s a fejfákra is közvetlen környezetünkből, éppen a temetőkből került. De viszont nincs más növényi díszítő elemünk, amelynek annyi változata volna, mint ennek... a szomorúfűz már a legrégebbi fejfákon is előfordul.”²⁹ Viski a legrégebb, évszámos fejfát a nagyszalontai temetőben az 1850-es évekből találta, vagyis a szomorúfűz használatát innen számítja. Véleményünk szerint a szomorúfűz mint fejfamotívum a 19. század elején, a biedermeier stílus elterjedésével egy időben került a fejfákra, és ugyanabban az időben került díszként a nyomtatott gyászjelentésekre is. Bármilyen eredete van a szomorúfűz fejfadíszként való alkalmazásnak, megállapíthatjuk, hogy ez a motívum különböző formában ugyan, de minden Hajdú-Bihar megyei temetőben előfordul. Több olyan temető van, ahol a szomorúfűz az egyetlen vésett dísz a fejfákon. Ártánd, Álmosd, Balmazújváros, Báránd, Biharkeresztes, Biharnagybajom, Derecske, Földes, Hajdúböszörmény, Hajdúsámson, Hajdúszoboszló, Hosszúpályi, Komádi, Körösszakál, Mezősas, Nagyléta, Nagyrábé, Nyíracsad, Nyírabrány, Nyírmártonfalva, Sáp, Sárrétudvari, Tépe, Vámospércs, Váncsod, Vértes temetőinek fejfáit csak szomorúfűz díszíti.

A debreceni temetők régi feifarajzait Zoltai Lajos hagyatékából a Déri Múzeum őrzi. Zoltai csoportosítása szerint a régi debreceni temetőkben ötféle formában, illetve elrendezésben jelentkezett a szomorúfűz: 1. A homlokrész központi dísz a fűz, és magában áll, kísérő motívum nélkül; 2. A fűz alatt napkorong, esetleg csillag helyezkedik el; 3. A szomorúfűz körül indadísz van; 4. Az indadísz elmarad, a szomorúfűz körüli teret gazdag virág- és lombdísz tölti ki, „a virágzás részint a magyar népies művészet legkedveltebb virágait és leveleit stilizálja, részint művészettörténeti stílusok szerint renaissance, barokk és rokokó szabályait követve dolgozik”; 5. A díszes keret ismét megjelenik és körülveszi a szomorúfűzet, „az üres tér tele van, hol népies, hol classicisalo virág- és lombdíszekkel.”³⁰ Zoltai nagyon óvatosan fogalmaz, amikor a fejfák „népies” díszítményeiről beszél. Ha alaposabban megvizsgáljuk az általa lerajzolt és részben közzétett fejfamotívumokat, azonnal szembetűnik, hogy ezek a díszítmények többnyire távol állnak a népművészet-től, legfeljebb némi jó indulattal nevezhetők „népies” vagy „magyaros” faragványoknak. Néhány esetben pedig a túlzásfolt és erőszakolt díszítőelemek a giccs határát súrolják. Gondolunk itt a puttókra, repdeső angyalkákkal dekorált debreceni fejfákra, amelyek ismertetésére még visszatérünk. A szomorúfűz többféle változatban jelenik meg a hajdúbihari temetők fejfáin. Legáltalánosabb és legegyszerűbb ábrázolása, amikor az egyenesen növekvő törzsből két oldalt lehajló leveletlen gallyal vésik. Ilyen egyszerű, szinte már alig felismerhetővé stilizált formában jelenik meg a magyarhomorogi fejfákon. A törzs és az ágak hajlításával számtalan variáció alakult ki az idők folyamán a fejfafaragók ötlete nyomán. A szomorúfűz több esetben dombon áll, a gyökerei is látszanak. Rendkívül érdekes a csökmői fejfákon levő szomorúfűz ábrázolás: itt ugyanis annyi gyökere van a fának, ahány gyereke volt, illetve van az elhunytak. Gyakran helyezik a szomorúfűzet kétfülű edénybe. Ilyen ábrázolást láthatunk a hajdúböszörményi, hajdúhadházi, nagyszalontai és a nyírabrányi régi és új fejfákon. A debreceni köztemető ma is meglévő, 1930-40-es évekből való fejfáin a szomorúfűz egyszerűbb formában, tisztábban, zsúfoltságtól mentesen jelenik meg.

Rozetta és csillag

Magyar népművészetünk egyik kedvelt, gyakran alkalmazott jelképe, díszítő motívuma a rozetta. Szőttesekben, pásztorfaragásokon, bútorokon, kapufaragványokon, cserépedényeken egyaránt előfordul ez a görög eredetű díszítmény, amely „valójában a napisten kőkori eredetű jelképe és világszerte alkalmazott gonoszűző varázsjel” – írja Kós Károly. A rozettának mint temetéssel és temetővel kapcsolatos jelképnek az általunk ismert legrégibb ábrázolása egy 1767-ből származó epitáfiumon található. Az epitáfium, készítése után pontosan kétszáz évvel, 1967-ben Hajdúnánásról került be a Debreceni Református Kollégium Múzeumába. A puhafából készült, 81x53 cm nagyságú, téglalap alakú, felül csúcsban végződő sírfelirat deszkája feketére festett. Két oldalán és alul vonalú szegőléc van, felül szegő és a csúcsban végződő tetőléc által bezárt háromszögben vésett rozetta helyezkedik el. A tábla szépen vésett, szövege iniciáléval kezdődik, és végén, illetve a tábla jobb sarkában vésett tulipán rajza látható.

A rozettának, forgó rózsához hasonló, hajdúnánási epitáfiumon szereplő formája a katonaszegi fejfákon, kapubálványokon fordul elő. Leegyszerűsített, körzővel szerkesztett alakban viszont sok hajdú-bihari temetőben megtalálható a fejfa homlokát díszítő, körben elhelyezett rozetta. Ma már semmiféle kultikus jelentősége nincs, de mint öröklődő hagyomány és megszokott fejfadísz tovább él a temetőkben. Berettyóújfaluban legtöbbször a szomorúfűz alatt helyezkedik el a rozetta, mintegy belőle nő ki a fűzfa. Hajdúbagason a rozetta fölött edénybe elhelyezett életfa áll. A gáborjáni temetőben már csak a régebbi fejfákon fordul elő a rozetta, az újabbakon szomorúfűz található. Egyszerűbb ábrázolásban láthatjuk a rozettát a csónak, ember alakú, oszlopos, táblás fejfákon a hajdúböszörményi, hajdúnánási, konyári, magyarhomorogi, monostorpályi, nagykereki, sárándi, téglási és zsákai temetőkben. Stilizált, de szép formában található a két-három rozetta a püspökkládányi temető fejfáin.

A rozettával rokon fejfadísz a csillag. Ez a motívum ritkábban fordul elő ugyan temetőkben, de hogy már régebben alkalmazták, bizonyítja a foktői fejfa 1847-ből származó csillagos díszítménye. A csillag négy-, öt-, hat- és nyolcágú változatban jelentkezik a hajdú-bihari temetők fejfáin. Mondanunk sem kell, hogy a csillag ágainak száma semmiféle kapcsolatban nincs azzal a jelképrendszerrel, amelyet akár a múltban, akár a jelenben a csillaghoz fűztek, illetve fűznek. A csillag minden esetben a vallási hovatartozást, a református mivoltot szimbolizálta és szimbolizálja. Tehát a csillag nem a végzet jelképe, mint Egyiptomban, Görögországban és Rómában volt. A fejfára vésett ötágú csillagnak semmi köze a munkásmozgalmi szimbólumhoz vagy az öt világrészhez, a hatágú csillag nem Dávid király vagy a zsidók csillaga, még akkor sem, ha azt szabályos háromszögekből alkotva, vonalasan vésték a fejfára. Felvetődhet a kérdés, hogy egy református temetőben mi szükség van arra, hogy a fejfán kívül még egyéb jelekkel is érzékeltessék a vallási hovatartozást. Nyilván ebben a hagyománynak van nagy szerepe, és nem lehet rossz néven venni az egyszerű ácsmestertől, hogy nem tesz különbséget az ötágú és a nyolcágú református csillag között, és nem tudja, milyen ideológiai ellentét van a két szimbólum között. Ez a szimbólum keveredés napjainkban is előfordul, minden felvilágosítás ellenére, mégpedig eléggé abszurd formában. Dankó Imre a hajdúböszörményi temetők költészetéről szóló tanulmányában bemutat egy, a Keleti temetőben levő, fejfa alakú, műköből készült sírjelet, amelyre ötágú vörös csillagot festettek, alatta pedig a református temetők fejfáiról jól ismert rövidítés: A.B.F.R.A. (a boldog feltámadás reménye alatt) olvasható.³¹

1 tudomány és társadalom

Hajdú-Bihar megyében csillaggal díszített fejfák vannak a bakonszegi és esztári temetőben, ahol a csillag a szomorúfűz ágai alatt helyezkedik el. A hajdúböszörményi fejfák csillaga hatágú, néha a szomorúfűz ága alá vésték. Az egyik hajdúnánási fejfa csillaga szabályos Dávid csillag. Ugyanez a forma, sugárdíszekkel, a józσαι temetőben is előfordul egy 1970-ben készült fejfán.

Tulipán

Aligha van népművészetünknek olyan ága, amelyben a tulipán motívum elő ne fordulna. Nem tartozik témánk keretébe, és ezért nem is foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a tulipán honnan került a magyar mustrakincsbe, azt viszont nyugodtan kijelenthetjük, hogy mint fejfadíszítvény a legrégebbiek közé tartozik, és jóval megelőzi a szomorúfűz használatát. Állításunk igazolására a hajdúnánási epitáfium vésett tulipánját említhetnénk 1767-ből, de van ennél régebbi epitáfiumos emlék is a debreceni kollégium múzeumában. A tiszadobi református temetőben, majd a templomban függött egészen 1967-ig az az 1677-ben készült, világosbarnára pácolt, téglalap alakú, három oldalán ívelt léccel lezárt, csúcsos tetővel ellátott epitáfium, amelynek felső háromszögletű mezőjébe pontosan háromszáz évvel ezelőtt vésték bele az egyik nagyméretű tulipánt, másik kettővel pedig a tábla feliratának első betűjét, az iniciais díszítették. A szép formájú betűkből álló vésett szöveg így hangzik: „Itt nyukszik az Urban amaz tisztességes deaki tudományok mellett híven fáradozó Fancsikai Mihály uramnak teste, ki az ő Gyilkossa miat halálos sebben esvén lelkét istennek csendesen ajánlotta életének 26 esztendőös korában die 25 Decembris, in anno 1677”. A tulipánt utánozták plasztikus formában az erdélyi református temetők fejfáinak és lábfaínak végződésai, ez jelenik meg a dél-bihari fejfák díszítvényein ágas-bogas vagy egyedülálló alakban, ezeket rajzolta le Győrffy István a nagyszalontai temetőben és Zoltai Lajos Debrecenben.

Sajnos a tulipánt, mint fejvirágot, a szomorúfűz eléggé háttérbe szorította. A régebbi felmérések azt mutatják, hogy temetőinkben igen gyakori volt a tulipános fejfa, és ha valaki valóban szép fejfát akart készíteni, ezt elsősorban tulipánnal díszítette. Győrffy István a tárkányi temetőben tizenháromféle tulipánrajzot örökített meg, és ezek között csak egy díszítvényen látható szomorúfűz, de ez is úgy, hogy a fűz tulipánban végződik. A szalontai fejfákon a tulipán mindig cserépre ültetve és ágasan, néha egészen stilizáltan, de művészi formában jelentkezik. A régi debreceni fejfák tulipánjait kinyílt vagy bimbó alakban ábrázolták, szívből kinőve, rózsza társaságában, olykor egyéb virággal, indákkal rendkívül túlszűfolt elrendezésben. A tulipán mint fejfavirág leggyakrabban a monostorpályi temetőben fordul elő. Nagy József 84 rajzot készített 1968-ban az itteni fejfák díszítvényeiről, és ebből 34 fejfán tulipán motívumot talált.³² A stilizált, néha ágas-bimbós tulipánok arányosan és ízlésesen töltik ki a fejfák ék alakú homlokrészét. Több díszítvény szinte nem is kívánczik a fejfára. Gyakori a tulipán a hajdúböszörményi temetőben is, néhány fejfán előfordul Bakonszegen, Hajdúhadházon, Hajdúnánáson, Józsaan, Kokadon, Konyáron, Magyarhomorogon, Püspökladányban és Tiszacsegén.

Egyéb virág- és indadísz

A klasszikus fejfavirágok: a tulipán és rozetta, a közkedvelt szomorúfűz mellett a múlt század végétől kezdve újabb, de minden esetben növényi eredetű díszítő elemek tűnnek fel a Hajdú-Bihar megyei temetők fejfáin. Itt elsősorban a debreceni fejfákon elburján-

zott virágdíszekről kell beszélnünk, illetve megszólaltatnunk Zoltai Lajost: „Virágos fejfák: a debreceni fejfa-faragóművészet legbecesebb alkotásai. Tulipán, rózsza, rozmaring, gyöngyvirág és szegfű, bogyó és makk, levelek, kacsok, indák és kedvelt elemek, amelyekkel kiváltképpen a 70-es és 80-as évek fejfái tetszelegnek. A mester minél pazarabban hinti tele virággal és levéllel a fejfa homlokzatát, annál leleményesebb azok művészi elrendezésében. A barokk ízlés régi hatásának tulajdonítom, hogy a legszebb fejfáink vésője nem ragaszkodik a szimmetriához, attól akárhányszor eltér. A virágos fejfák díszítésénél is bizonyos fejlődést vehetünk észre; a fejlődés fokozatait azonban csak rövid időközök választják el egymástól, sőt néha nincs is köztük időbeli távolság, csupán a motívumok megválasztása, elrendezése és kivitelbeli különbsége állapítható meg. A hatvanas évekbeli fejfakészítője megelégszik a kicsipkézett ersz fölött egy indaszerű vagy meanderszerű pártával és a fries fölibe vésett két-három száron hajladozó virággal. A virágszárakat néha szabadon szétoszolva hagyja, máskor koszorúba vagy szív alakba foglalja össze. Olykor pohárból növeszti ki. A hetvenes években tűnnek fel a dúsan virágzott fejfák, a népies virágmotívumokkal televesett fejfahomlokok. Méltó vetélytársai maradnak ezek még a nyolcvanas években is a Karacs kezéből kikerült classicizáló fejfáknak. Számuk azonban nem lehetett akkora, mert én már jóval kevesebbet találtam belőlük, mint a Karacs-félékből. E népiesen virágzott fejfák mestere az ersz fölibe három-négy soros pártát is vés, felváltva növényi és geometrikus motívumokkal. A homlok széleit gazdag levelű indáival díszíti; közbül kínálkozó területet pedig hol stilizált pohárban álló, hol a felső és a két alsó szögletből induló tömött virágcsokorral tölti be. A virág- és levélszárakat elnyújtja, mindig kecsesen hajladoztatja jobbra-balra. Szereti a tér jobb kitöltése végett a hosszú, láncsás leveleket meggörbíteni. E fejfákon előfordul néha, a homlok legszélesebb részén a koszorú is, melynek egyik ága álló és lekonyult láncsás, másik ága bolyhos-bojtos levelekből áll. E most ismertetett dúsan virágzott népies fejfáknak idősb Hevesi Mihály ács volt művésztelenségű mestere. Képességét fia, ifj. Hevesi Mihály is örökölte, de ő nem foglalkozik hivatásszerűleg fejfafaragással. Csak rokonainak vés néha szívességéből. A mostanában készült népiesen virágzott fejfák egészen más modort követnek, nem olyan szépek, számuk is igen kevés. Rózsás fejfák: tulajdonképpen a virágos fejfákhoz tartoznak, de minthogy majdnem mindig letört ággal rajzolják a rózsát, még pedig a fejfa homlokának fődíszéül, középső helyre és mindig gyermeksírok számára, külön csoportba oszthatók be. A letört rózságot a korai halál szymbolumául ma is alkalmazzák, azonban nem olyan szépen kidolgozva, mint a 70-es és 80-as évek fejfáin láthatjuk. Akkor még Karacs, Szathmáry és a szintén elhalt Kocsis Sándor véste a rózsás fejfákat is.”³³

Neves várostörténésünk himnuszokat zeng a régi debreceni virágos-rózsás fejfákról, a mai mértékkel mérve azonban ez a „művészet” kétes értékű. A fejfa csónak formáján kívül ennek a díszítménynek semmiféle kapcsolata nincs a népművészetrel, némi jóindulattal talán az iparművészet keretébe sorolhatnánk a fejfák dekorálásának módját. Hivatásszerűleg űzött mesterség volt a múlt század végén, századunk elején Debrecenben a fejfafaragás és -vésés, és a korra jellemző stílusalanság, a mindenáron szépre és tetszetősre való törekvés hozta létre a maga nemében ugyan páratlan, Debrecen lakossága számára azonban mindig idegen neobarokk stílusú, művészi szempontból alacsony színvonalú fejfadíszítést. Szerencsére ennek a díszítési módnak már nyoma sincs a ma is meglévő debreceni fejfákon.

1 Tudomány és társadalom

Sokkal tisztábban és nemesebben mutatkozik meg az ösztönös, semmiféle neostílustól nem irányított vagy rontott fejfavirágzás a falusi és mezővárosi temetőekben. A dél-bihari fejfák rozmaringjában és gránátalmájában nyoma sincs a mesterkéeltségnek, a nagyszalontai fejfák vésett díszei között megjelenő életfa kecses formája még a sírjelen is az élet szépségéről beszél. Megyénk mai területén a fejfavirágzás ízléses és mértéktartó formáját a monostorpályi temetőben láthatjuk. A hullámos leveles száron elhelyezett négy-szirmú virágokból álló dísz sok fejfán megtalálható. Ugyanilyen virágzás a bihartordai temetőben is előfordul. Bösörményben a fejfa szomorúfüzén nyílt ki a virág, vagy a fűz alá vésték a virágcsokrot. A konyári fejfákon a virág szintén csokorban jelenik meg, Újlétán viszont cseréppen elhelyezve. A rózsza ábrázolás nagyon ritka, mindössze a csökmői temetőben találtunk nyomára letört bimbó formájában egy gyermek fejfáján.

Szintén ritkán fordul elő temetőink fejfáin az életfa, pedig ez a szimbólum nagyon régi és gyakran alkalmazott díszítő motívum a népművészetben. Csak három – hajdúbagosi, hajdúhadházi, hajdúnánási – temető fejfáin fordul elő az életfa. Annál gyakoribb viszont a különböző formájú levél- és indafonat, ami néha egyedüli díszét alkotja a fejfának, többnyire azonban a homlokrész keretét adja, koszorú formában körülveszi a középen elhelyezett szomorúfüzet, egyéb virágot. Különlegességnek számít a monostorpályi fejfákon előforduló makkos-leveles ágakból alkotott fejfadísz. Ezt a fejfamotívumot Debrecenben is megtalálta Zoltai Lajos a régi temetőben, ma azonban már csak Monostorpályiban maradt meg ez a népi fafaragó művészetben eléggé gyakori motívum. Plasztikus formában az erdélyi gombos fák díszítményei között is előfordul.

Figurális és vegyes díszítmények

Fejfáink figurális díszítményeiről szólva mindenekelőtt a régi debreceni temetők sírjeleinek – örömmel mondhatjuk – ma már nem létező díszítési módjáról, az angyalos fejfákról beszélünk. Zoltai Lajos 1920-ban kevés figurás fejfát talált a debreceni temetőekben, és megállapította róluk: „kétségtelenül ügyes kézre és művészi törekvésre vallanak. Ábrázolásaik a keresztyén hit vigasztalását tolmácsolják; a lélek halhatatlan és feltámadunk; vagy a sír felett virrasztó szelíd kegyeletet fejezik ki. Emitt a szülék kedves gyermeke angyali alakban repülve száll a menny felé, kezében virágcsokorral. Amott két angyal kézen fogva vezeti a siratott leánykát, előttük repülő angyal harsonája adja hírül a mennybelieknek az új lakótárs érkezését. Másutt a koszorúzott koporsón angyalok térdepelve díszes vázában virágcsokrot tartanak. Mindhárom fejfa az idősebb és ifjabb Hevesi műve. Ismeretlen mestertől való egy fiúcska ügyesen kidolgozott fejfája. Sajátosan stilizált szomorúfüz felett lebegő rózsagallyon mandolint pengető amorette ül.”³⁴

A szerző még az érzelgős, édesbús szöveggel, a nyüzsgő angyalokkal sem tud meggyőzni bennünket arról, hogy ezek a díszítmények „művészi törekvésre vallanak.” Bizony gyarlók, és elkorcsosult ízlésre jellemzők a puttós-amorettes fejfák. Elrettentő példái annak, hogy mire képes a giccs, a városi életformában miként satnyul el a népművészet.

Csak a szalontai temető fejfadíszei között található meg a madár figurája. „A madár a sírjelek csúcsán a világ népei körében mindenütt előfordul, a Jenyiszej vidéki szamojédek zászlós dárdájától az amerikai indián totemoszlopig. A szilágysági temetési szokásokban a halottas lepedő (amellyel a halottat a koporsóba teszik) ugyancsak madaras mintával szőtt abroszféle. A madár minden nép hitvilágában, 'égi madár' jelentésű, amely a földi ember és a mennybeli isten közt közvetít, s a mennybe szálló lelket is jelképezi. A halál

beálltát szintén a 'halálmadár' jelzi, s a halott lelke madár képébe száll ki a testből. Ilyen ősi mágikus értelemmel került a mi fejfáink csúcsára is a madár alak." – írja Kós Károly.³⁵ Bár a szalontai fejfákon a madár vésett formában a szomorúfűz tetején jelenik meg, virággal, illetve borítékos levéllel a csőrében, a szimbólum ugyanaz, mint a faragott, plasztikus madáralak esetében. A mai Hajdú-Bihar megye területén madaras fejfát nem találtunk. Különleges, a megszokott formáktól teljesen eltérő plasztikus díszet alkalmaztak a hajdúnánási temető fejfáin. Az oszlopos, felül lekerekített fejfa kiugró homlokrésze esztergált, majd kettéfűrészelt bábót szögeztek, amely ilyen formában, a fejfa felső ívét követő, szintén szöggel ráerősített félköríves léccel, mintegy keretét adja a vésett dísznek, legtöbbször szomorúfűznek. A fejfa tetejére állagvédelmi céllal bádoglemezt szögeztek. Néhány esetben a bábalakú díszet a századforduló idején sorozatban gyártott ruhásszekrények konzol alakú, akantuszleveles faragványa helyettesíti, vagyis a rossz szekrényről lehullott vagy leszedett faragványt rögzítették a fejfára. Nyilvánvaló, hogy ez a díszítési mód erőszakolt stílusromlás jele, mint ahogy a bábos megoldás is végeredményben erre mutat. Díszítményt általában sehol nem erősítettek és erősítenek szöggel a fejfára, különösen bútorról lekerült faragványt nem. Bábos díszű fejfa a hajdúvidi temetőben is előfordul, de itt az egyetlen báb – meglehetősen értelmetlen céllal – vízszintesen van rárögzítve a fejfa felső részére.

Erdélyi temetőkben gyakori, hogy „a fejfa homlokára díszítésül felvésték és még ma is felvésik az elhunyt foglalkozását jelző szerszámokat, eszközöket, tárgyakat: a cigánynak a hegedűt vagy hegedűvonót, az ácsnak a szekercét, a favágónak a baltát, a csizmadiának a dikicsét, a kovácsnak a kalapácsot, az asztalosnak a fűrészt vagy a gyalut, a lakatosnak a csípőfogót vagy a harapófogót, a halásznak a halat, az asszonyoknak az orsót és a lelkipásztoroknak a kelyhet vagy a Bibliát”.³⁶ E jelvények – Kós Károly szerint – azonban viszonylag újabb keletűek, s a helybeli papi és földesúri címeres, valamint a városi meszteremberek céhjelvényes sírkövei mintájára készültek.

Néhány ilyen jelvény Hajdú-Bihar megyei temetők fejfáin is előfordul. A kokadi temető egyik fejfájára boroskancsót és poharat véstek, a másikkra létrát (?), a harmadikkra nyitott Bibliát, a negyedikre kelyhet. A kehely mint a református vallás szimbóluma előfordul még a hajdúdorogi, monostorpályi temető fejfáin is. Az itteni fejfákon gyakori a kereszt jele, ami azzal magyarázható, hogy a reformátusok nem engedték meg a sírnak kereszttel való jelölését, tehát azt az átmeneti megoldást választották, hogy a keresztet rávésték a fejfára. Ugyanilyen módon különböztették meg a bihartordai, hajdúbagosi, kismarjai és magyarhorogi temetőben a katolikus vallású halottak sírját: a fejfájukat kis méretű kereszt rajza díszíti. Református sajátosság a fejfának Bibliával való díszítése. Monostorpályiban több fejfán megtalálható a Biblia, néha kehellyel fedőlapján.

A kegyességet szimbolizáló szív figurája megyénkben eléggé ritka fejfadísz. A régi debreceni temetőkben Zoltai Lajos még talált szívvel díszített fejfát, ma már csak Körösszegapátiban egy fejfa viseli ezt a szimbólumot.

IV. A fejfák színezése

Balassa Iván foglalkozott először azzal a fejfakutató néprajzosok által meglehetősen elhanyagolt kérdéssel, hogy a magyar gyászszínekben milyen jelentősége van a fejfák festésének. Tanulmányában megállapította, hogy hazánk területén nem csak a fekete

1 tudomány és társadalom

színt alkalmazták a fejfák festésére, hanem előfordul a piros, kék, zöld, fehér, sárga szín is a fiatalon elhunytak fejfáin. „A fekete szín először mindenütt, mint az öregség jelzője nyomul be a temetőbe. A fekete és színes fejfák sokáig egymás mellett élnek, addig míg korjelző különbség van köztük. Ma már a színes fejfa, akárcsak a színes gyász, elenyészőben van s helyét mindenütt elfoglalja a fekete.”³⁷

Hajdú-Bihar megye területén sem ismeretlen a fejfák színezése. Úgy gondoljuk azonban, hogy Debrecenben a fejfák mindig feketék voltak. Erre utal egy 1864-ből származó, Sági Lajos által is idézett levéltári adat, amelyben azt olvassuk, hogy a városi tanács bizottságot hozott létre a temetők rendezésére, illetve parkosítására „hogy ne kelljen pirulni az idegenek előtt, kik fekete fejfáinkkal beültetett temetőinket egy törzsökig leégett erdőnek gondolják.”³⁸

A Bihar megyei Sárreéten a fekete színű fejfák mellett a vörösre festett fejfa is előfordult régebben. „Meg lehet ismerni a temetőben, ki halt meg természetes halállal, mert a természetes halállal elhaltak fejfái szalmapernyével feketítettek, az erőszakos halált szenvedettek pedig veres festékekkel vonatnak be” – írja Ostváth Pál.³⁹ A Bihar megyei Köröstárkányon az idősebbek fejfáit sárgára, a fiatalokét pedig kékre festik – írta Kós Károly.

Legérdekesebb számunkra a nádudvari fejfák színezésének ma is meglévő gyakorlata. Az itteni temetőben azon túl, hogy a férfi sírját csónak alakú, a nőét kontyos fejfa jelöli, a fejfákat különböző, a halott korának járó színnel is megkülönböztetik. „A csecsemő és kisgyermek fejfája kék, az iskolát kijárt serdülő, még nem házas fiúé és lányé rózsaszín, a felnőtteké fekete volt”, vagyis minden esetben megegyezett a koporsó színével. A kor meghatározás ugyanis a koporsó színében is kifejezést nyert, tehát a csecsemő koporsója fehér volt, a kisgyermeké kék, a serdülőé rózsaszín, a felnőtté fekete.”⁴⁰ Nádudvaron Zentai Tünde szerint a fejfát mindig festették és festik. „A fekete színhatást a záptojással kevert korrommal érték el, a rózsaszínhez vöröshagyma héjának a főzetét vegyítették, a kéket olajfestékkel festették. A fekete régóra kátránnyal készült.”⁴¹

Csak két színt használtak a fejfán – helyi elnevezés szerint „fűtől való fák” – színezésére Berettyóújfaluban. Sándor Mihályné dolgozta fel az újfalúi temetők művészetét. Tanulmányában az egyik adatközlő így mondja el a fejfa készítésének festésnek módját: „Fejszével faragom a feje alatt befűrészelem és azután legyalulom. A homlokra szomorúfűzfát vések, bötűzővel, kalapáccsal kopogtatom a bötűzőt. Felül írom: ABFRA, alája: itt nyugszik e sötét sír ölen N. N. ki hosszú szenvedés után elhunyt. Született: ..... Meghalt:..... Béke poraira! De előbb befestem feketére, hogy a bötű lássék. Veszek öt deka bécsi kormot, de lehet rendes korrommal is, összekeverem két tojással. Marhamáját feldarabolok, mártom a festékbe, kenem a fára akkora helyt, amekkora kilátszik a földből. Megszáradt két óra-ütés alatt és lehet bötűzni. Van csipkevésőm is, avval a fejfa homlokát kicsipkézem. Centi nagyságú csipkét csinál. Ez csak erre való. A fej alakja hegyes, hogy a víz lecsurogják róla; ez a szokás.” Juhász István, a másik adatközlő ezeket mondta: „Nagyon sokat csináltam fűtől való fát. Akkorára szabtam, hogy 150 centit fent állják, 130 cm lent. A rendes fejfa homlokán a szomorúfűz 50 cm vót. Fejszével, bárdal faragtam, marhavérbe vagy tojásfehérjébe kevertem a kormot, azzal mázoltam, ha felnőttnek kellett, kékre festettem a gyerekeknek. A májjal is jó festeni, mert zsíros, lefolyik róla a víz. Van bötűzőm, amivel a bötűt vágtam. Gyermekkorom óta emlékszem, mindig ilyen volt a fejfa.”⁴²

A kétszínű fejfa régebben a furta temetőben is előfordult. A Debreceni Református Kol-

légium fejfagyújteményében az egyik, 1931-ben készült furtai fejfa kék színű, 17 éves fiú sírjáról való, ami azt jelenti, hogy a fiatalok fejfáit itt is megkülönböztették. Hajdúböszörményben még ma is fehér fejfát állítanak a fiatalon elhunyt sírjára. Mezősason az egyik hét éves korában meghalt kisfiú fejfája és láb fája szintén fehér színű. A fejfák színezése – amint ezt már korábban Balassa Iván is megállapította – kiveszőben van. Általában a fekete színt használják a gyermek, a fiatal, az idős ember fejfájánál egyaránt. A különböző színnel és módszerrel mázolt fejfák festése az évek folyamán természetesen lekopik. Ha nem festik újra, a régi fejfák egységes szürke színűvé válnak.

V. Tanulságok, feladatok

Temetőink, illetve fejfáink művészete a növekvő életszínvonalal arányos mértékben csökken. Tehát minél több pénz jut a temető- vagy a halottkultusz kielégítésére, annál nagyobb mértékben váltja fel temetőinkben a szépen faragott, vésett fejfát a monumentális mértékű műköből és betonból készült síremlék. Ilyen értelemben a jövőben – mert az életszínvonal emelkedésével továbbra is számolnunk kell – aligha beszélhetünk majd a fejfák esztétikájáról, de még a temető művészetéről sem, ugyanis a temetőből lassanként eltűnik a fejfa, és a helyét, illetve funkcióját betöltő sírkövek művészi értéke – esetleges kivételektől eltekintve – szintén semmivé válik. Értékelésünkben csak egy szempont jöhet majd számításba: különbséget tenni, hogy melyik izléstelenebb a másiknál? A síremlékeken, amelyek szinte az örökkévalóság számára készültek, tobzódik a giccs: csókolózó gipszgalambok, a vallás hovatartozását jelző, műkőbe ágyazott üveg keresztetek, csillogó üveg- és fénykelyhek, szívet fájdtató feliratok, porcelánba égetett – életerős férfiakat, nőket ábrázoló – az elhunytira emlékeztető arcképek díszítik a síköveket. Megdöbbentő a tarkabarka művirág a műkő kelyhekben, vagy a sírkőre erősítve dróttal, madzaggal, a télvíz idejére nylontakaróval behúzott, ennél fogva elképesztően groteszk formát öltő síremlék. Régebben állítólag „nevető fejfák” is voltak temetőinkben, vagyis rigmusba szedett szöveg mondta el, hogy ki volt, mi volt életében a sírban nyugvó ember. Osztjuk Balassa Iván véleményét, aki helyesen állapította meg: ezek közül a humoros sírfeliratok közül alig van olyan, amelyet valóban keresztre vagy fejfára vésték volna.⁴³ Ma a humor úgy mutatkozik meg a temetőinkben, hogy sokan még életükben elkészítetik a síremléket. Az elkészült sír várja lakóját, márványba vésetik a nevet, születési évet, természetesen a halál évének bizonytalan volta miatt a második évszám elmarad, de a sírfelirat szintén előre készül, esetleg így: „Elfáradt testem csendesen pihen már a sok földi kínszenvedés után.” A humor abban áll, hogy az, aki így elfáradt a sok földi kínszenvedés után, éltes korban ugyan, de vígan gereblyézi a homokot a saját sírköve körül.

Temetőművészetünk hanyatlását Kós Károly is érzékeli, amikor ezeket írja: „Ékes fejfáink – népi kultúránk egyik legtöbb figyelemre méltó, ősi eredetű, jelentős társadalmi vonatkozású és művészi értékű hagyatéka... Míg a városok és a városi divatokat utánzó községek temetőinek korábbi egységes képét az utóbbi nemzedékek során egyre több, teljes ízlésrombolásról árulkodó, a legkülönfélébb anyagok, technikák és formák alkalmazásában egymáson túltenni akaró síremlékek bontották meg, fejfás temetőink nagy részénél még érzékelhető a régi falusi temetők egyféle demokratikus rendje. A temetőkert kellemes összhangját biztosítja fejfáinak közössége hagyományos formanyelvén szóló, de mégis minden esetben egyéni változatú kivitelezése.”⁴⁴

1 tudomány és társadalom

Ékes fejfáinak egyes típusainak összegyűjtése, fényképben, rajzban való megörökítése fontos múzeumi feladat. A fejfák néprajzi szempontból való, tájegységenkénti feldolgozása szintén kutatómunkát igényel. E tanulmányunkkal is ezeknek a feladatoknak az elvégzéséhez szeretnénk hozzájárulni.⁴⁵

Jegyzetek

¹ *Fédération Internationale des Associations de Thanatologues / International Federation of Thanatologists Associations*. Alapítva: Monaco, 1970. További információk: <http://www.thanos.org>

² Takács Béla: *A fejfák esztétikája*. In: *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Főszerkesztő: Szőlősi Gyula. Kiadja a Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága, Debrecen. 1980. 131–170. o. A 38 fotóval illusztrált szöveget rövidítve, képek nélkül adjuk közre. Bár a kutatás empirikus alapjait a Hajdú-Bihar megyei temetők vizsgálata képezte, az elemzések és csoportosítások általános érvényűek. A szerző jegyzeteit változatlan formában hagytuk, de a közlemény végén megadjuk néhány további szakirodalmi mű adatait. A szöveget gondozta és sajtó alá rendezte: Bolvári-Takács Gábor.

³ Vö. Zoltai Lajos: *Művészet a debreceni temetőkben*. = *Debreceni Képes Kalendárium*, 1920; Zoltai Lajos: *Debreceni fejfák*. = *Debreceni Képes Kalendárium*, 1921; Zoltai Lajos: *A kálvinizmus és a művészet Debrecenben*. *A debreceni temetők művészete*. Debrecen, 1928; Viski Károly: *Szalontai fejfák vésett díszítése*. = *Néprajzi Értesítő*, 1913; Sándor Mihályné: *Fejfák (fűtől való fák) Berettyóújfaluban*. = *Múzeumi Kurír*, 1970. 4. szám; Zentai Tünde: *Nádudvari sírjelek*. = *Ethnographia*, 1972. Kunt Ernő: *A magyar népi temetők szemiotikai elemzése*. = *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XIII–XIV. Miskolc, 1975.

⁴ Zoltai Lajos: *A kálvinizmus és a művészet Debrecenben*, i. m. 17. o.

⁵ Gyórfy István – Viski Károly: *A magyarság néprajza*. II. kötet. Budapest, 1937. 342. o.

⁶ *Fejfák*. Összeállította: Olasz Ferenc. Utószót írta: Kós Károly. Budapest, 1975. 184. o.

⁷ Balassa Iván: *A magyar temetőkről – orosz nyelven: O vengerszkih kladbiscsah*. = *Folia Ethnographica*. I. 1949. 2–3. szám; Nagy Dezső: *A magyar fejfák és díszítményeik*. *Folk-lór archívum*. 2. Szerkesztette: Hoppál Mihály. Budapest, 1974. 19. o.

⁸ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, 1881. 554; 592. o.

⁹ Geleji Katona István: *Egyházi kánonok... Kecskemét, 1879*. 39. o.

¹⁰ *Fejfák*, i. m. 174–175. o.

¹¹ Nagy Dezső, i. m. 10. o.

¹² Balassa Iván: *A magyar temetők néprajzi kutatása*. = *Ethnographia*, 1973. 235. o.

¹³ Solymossy Sándor: *Ősi fejfaformák népünknel*. = *Ethnographia*, 1930. 69. o.

¹⁴ Domanovszky György: *Fejfák Szatmár és Szabolcs megyéből*. = *Néprajzi Értesítő*, 1973. 425. o.

¹⁵ Nyárády Mihály: *A szatmárcsekei ref. temető fejfái*. = *A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve*, 1960. 210–213. o.

- ¹⁶ Az adatokat egyrészt kérdőívek formájában, másrészt a helyszínen gyűjtöttük össze. Nagy segítséget nyújtott ebben a munkában Nagy Józsefnek az 1960-as években végzett ilyen irányú tevékenysége. Dolgozatai, fejfárajzai a Déri Múzeumban találhatóak.
- ¹⁷ Zoltai Lajos: *A kálvinizmus és a művészet Debrecenben*, i. m. 18. o.
- ¹⁸ Győrffy István: *Dél-bihar falvai és építkezése*. = *Néprajzi Értesítő*, 1916. 111. o.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Nagy József: *Hajdú-bihari ezermesterek*. Debrecen, 1970. 38. o. 94. rajz. Déri Múzeum.
- ²¹ Sz. Máthé Márta: *Rómer Flóris bihari munkássága*. = *Déri Múzeum Évkönyve*, 1974. 295. o.
- ²² Uo. 300. o.
- ²³ *Fejfák*, i. m. 178. o.
- ²⁴ Zentai Tünde: *Nádudvari sírjelek*. = *Ethnographia*. 1972. 305–309. o.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Győrffy István: *Dél-bihar falvai és építkezése*, i. m. 114. o.
- ²⁸ Zoltai Lajos: *Művészet a debreceni temetőkben*, i. m. 55. o.
- ²⁹ Viski Károly: *Szalontai fejfák vésett díszítése*, i. m. 73. o.
- ³⁰ Zoltai Lajos: *Művészet a debreceni temetőkben*, i. m. 55. o.
- ³¹ Dankó Imre: *A hajdúböszörményi temetők költészete*. = *Hajdúsági Múzeum Évkönyve*, 1975. 124. o.
- ³² Nagy József: *Nyírségi barkácsolók*. 1968. Kézirat. Déri Múzeum, Debrecen.
- ³³ Zoltai Lajos: *Művészet a debreceni temetőkben*, i. m. 56. o.
- ³⁴ Uo. 58. o.
- ³⁵ *Fejfák*, i. m. 184–185. o.
- ³⁶ Nagy Dezső, i. m. 22. o.
- ³⁷ Balassa Iván: *A magyar gyász-színek kérdéséhez*. = *Ethnographia*, 1945. 69. o.
- ³⁸ Sági Lajos: *A régi debreceni temetők és síremlékek*. = *Déri Múzeum. Évkönyve*, 1962–64. Debrecen, 1965. 159. o.
- ³⁹ Osváth Pál: *Bihar vármegye Sárretyi járás leírása*. Nagyvárad, 1875. 44. o.
- ⁴⁰ Zentai Tünde, i. m. 306. o.
- ⁴¹ Uo. 308. o.
- ⁴² Sándor Mihályné, i. m. 22–23. o.
- ⁴³ Balassa Iván: *A magyar temetők néprajzi kutatása*, i. m. 234. o.
- ⁴⁴ *Fejfák*, i. m. 171. o.
- ⁴⁵ Néhány további szakirodalmi mű (a szerkesztő jegyzete): Balassa Iván: *A magyar falvak temetői*. Budapest, 1989; *Haláljelek*. Összeállította: Kovács Ákos = *Liget*. Különszám, 1990; *Halottkultusz*. Szerkesztette: Hoppál Mihály – Novák László. Budapest, 1982. (Elő-munkálatok a Magyarság néprajzához 10.); Kunt Ernő: *A halál tükrében*. Budapest, 1981; Kunt Ernő: *Temetők népművészete*. Budapest, 1982.

Kovács Áron

Fáy András pataki diákévei

Az alábbi cikk összefoglalni igyekszik mindazon információkat, amelyek Fáy András sárospataki tanulmányaival kapcsolatosak.¹ Fáy pataki diák volta köztudomású, ugyanakkor az 1793–1799 között kisdíakként, 1803–1804-ben pedig joghallgatóként a Kollégiumban töltött éveiről kevés forrás áll rendelkezésünkre. Az írás összeállítását a források és életrajzok számba vételével kezdtem. Ennek során sajnálatosan tapasztaltam, hogy a Patakon töltött évek igen rosszul dokumentáltak. A legtöbbet erről az időszakról Fáy András Badics Ferenc által feldolgozott, kiadatlan életrajzi jegyzetei jelentenek, melyek holléte jelenleg ismeretlen számomra. Szóba jöhet továbbá Fáy „Sáros-Patak 1794 tájban” című, 1859-ben megjelent írása, mely azonban inkább azokról a benyomásokról szól, melyeket a szerző Patakon szerzett, mintsem diákéveiről. További forrást jelentenek Szemere Pál feljegyzései, melyeket a *Divatcsarnok* című lap 1853. évfolyamában publikált.² Nem hanyagolhatóak el azok a levéltárban őrzött naplók sem, melyek 1794–1799 közötti vizsgaeredményeit rögzítik. Nyomatásban megjelent életrajzai közül kettőt érdemes megemlíteni: Badics Ferencét és Gál Istvánét.

Mint azt fentebb már említettem, Fáy először 1793-ban, ahogy arra Badics Ferenc felhívja a figyelmet, pontosan hetedik születésnapján, 1793. május 30-án lett a pataki kollégium diákja.³ Tanulmányait nem ekkor kezdte, és Patakról sem ekkor hallott először. Nagymamájánál, Gálszécsen töltött éve alatt egy Péterfi nevű pataki diák kezdte el oktatását. Bátyja, Ferenc ekkor már a kollégium diákja volt.⁴ Valószínű, hogy az ifjú Fáy András jövődiák diákságával kapcsolatban kerülhetett a Nagykönyvtár állományába az az 57. egyháztatyák műveit tartalmazó, jórészt 17–18. századi kötet, melyekben az alábbi bejegyzés olvasható: „*Pro Remolumento Scholasticae Juventutis I. Reformatorum Sáros Patakensi Collegio donavit Senior Andreas Fáy de eadem Aó 1792.*” – A Sárospataki Református Kollégium diákjainak hasznára adományozta id. Fáy András. Idősebb Fáy András, mint azt Nagy Iván kutatásai megerősítik, Fáy András nagyapja volt.⁵

Patak az ifjú Fáy tanulmányainak a kezdetén, a 18. század végén körülbelül 2600-2700 lelket számláló falusias település volt. Összehasonlításképpen, Badics Ferenc Szombathi Jánosra hivatkozva a kollégium diákságát 1787-ben 1072 főre teszi.⁶ Mint arra Ugrai János is felhívja a figyelmet A Sárospataki Református Kollégium története című könyv vonatkozó fejezetében, a városban élt kereskedők, lelkészek, professzorok egy része tehetős volt, és polgáriasabb életmódot folytatott ugyan, a lakosság többségének életét viszont továbbra is a mezőgazdaság határozta meg, életmódja falusias.⁷ Ez köszön viszsza Fáy pataki impresszióiban is, amelyeket később tárgyalunk.

Fáy, mint az fentebb már említésre került, 1793-ban került Patakra. Apja egy Sinka Mihály

nevű magántanítót is fogadott mellé és bátyja, Ferenc mellé. Badics szerint Sinka kitűnő eredménnyel tette le vizsgáját héberből, a nevelő képességeknek ugyanakkor híján volt. Indulatos emberként egyetlen nevelési eszköze a verés volt.⁸ Sinka módszerei nagy hatást tettek az ifjú Fáyra. Felnőttként pedagógiai elveit ezekkel szemben dolgozta ki. Sinkától megszabadulva a későbbi cserépfalui lelkész, Kovács István lett Fáy Ferenc és András nevelője. Rá, mint azt Badics Ferenc kiemeli, hálával emlékezett Fáy. Ő Sinkával ellentétben amellett, hogy a leckéket elkészítette vele, tehetségét is gondozta.⁹ Tanulmányairól 1794-től lelhetőek fel adatok. 1794-ben már mint elementarista került be a naplóba. 1795-ben mint coniugista, 1796-ban mint grammatista, 1797-ben mint syntaxista, 1799-ben pedig a logicus osztályban vizsgázott. Tárgyai között grammatika, hittan, hazai és bibliai történelem, földrajz, szónoklattan, stilisztika szerepelnek. Tanulmányi eredményei kezdetben jók, később kitűnőek voltak.¹⁰ Tanítói 1793-ban Ponyó Márton, 1794-ben Bodoló Imre, 1795-ben Balog Ábrahám, 1796-ban Törös Bálint esküdt diákok voltak. A felsőbb évfolyamokban „*humaniorum professorok*”, Váradi Pál és Gelei József tanították. Utóbbit néhány hétig helyettesítette is a katedrán betegsége miatt.¹¹ A Fáy gyermekek nem a Kollégium épületében laktak, úgynevezett „publicus diákok” voltak. Szállásuk tanítójukkal együtt Dávid Péter kántornál volt. Mint életrajzírója, Badics Ferenc beszámolt róla, élelmiszereket Kohányból kaptak, főzni viszont Patakon főztek rájuk.¹² Sokat elmond a 18. század végi nemesi ifjak viseletéről Fáy önéletrírásának egy másik darabja, melyet ugyancsak Badics idéz: „*Atyám – úgymond – beszélítván a falu s egyszersmind a maga udvari szabóját, világoskék liberiaaposztóból, fekete teveszőr zsinórral megvarratta vele két dolmányomat, két nadrágomat, szürke köpenyemet, két három mellényemet, jóformán antik szabás szerint; adatott a köntösneműekhez egy-egy nyalábka foltnak valót; rakatta a kordován- és fisléder-bőröket, kiszabatta maga előtt számomra a hat pár köznapi-, gála- és sáracsizmát, megforgatva és visszaforgatva a bőröket, hogy minél kisebb darabkák essenek el a szabásból; minélfogva nem egyszer történt meg, hogy bőrkímélésből gálacsizmámnak fejeére is folt esett. Ezekén kívül kaptam még egy szőrkalapot, 3-4 nyakravalót és 12 két-két garasos zsebkendőt, mert ezeknek elvesztésében, noha óvatosságból dolmányom zsinórához kötözgettem azokat, valóban mester voltam. Még néhány pár házivászon-fehéreneművel együtt ki voltam egészen készítve egész évre, s ezen kikészítésen túl toldozás-foltozás pótolta ki nálam minden garderobeli szükségét. Nem nagyítom a dolgot, ha azt mondom, hogy éven át többet jártunk foltos köntösökben és csizmákban mint épekben. A minthogy a pataki tanulósg általában vetélkedett volna a foltvetésben és gombfelvarrásban bármelyik czéhbeli szabóval”¹³. Mint azt a fenti idézet érzékelteti, Fáy András a kor átlagos nemesifjainak életét élte Patakon. Nem élt hivalkodóan, annak ellenére, hogy apja jelentős, körülbelül ötezer holdas birtokkal rendelkezett.¹⁴*

Milyenek látta az ifjú Fáy Patakot? Erről, mint fentebb már említettem, a *Sáros-Patak 1794 tájban* című írásában számol be. „*Sáros-Patak, a zempléni hegyalja egyik városa, a mily alkalmas, kies fekvésénél és elvonultságánál fogva a mélyebb tudományok ápolására, szintoly mostohás, épen annálfogva, hogy nagyvárostól, úgynevezett nagyvilágtól távol esik, a szépművészetekre, aesthetikai izlésre és társalgási előnyökre nézve*” – vezeti fel cikkét.¹⁵ Amilyen magasra értékeli Fáy az oktatás tudományos színvonalát, annyira hiányolja a kulturális életet Patakról. Egy másik helyen így ír erről: „*Rozgonyi tanár latin*

1 Tudomány és társadalom

*stylje, közel beillett volna a római classicusok korába, Kezy Mózes latin versei vetélkedhettek Lottichius, Sarbievius s más sequioris aevi latin költőkéivel: Mokry Benjámín, későbbi pápai tanár s mások a görögben voltak kitűnők. De a szépművészetek minden ága 1794 körül még bölcsőben szunnyadt a pataki collegiumban*¹⁶. Ennek értékeléséhez mindenképp figyelembe kell vennünk, hogy a jakobinus mozgalom utáni időszak a bezárkózás időszaka a magyar irodalomban. A II. József és II. Lipót uralkodása alatt tapasztalható politikai és irodalmi megélénkülést a hallgatás időszaka váltotta fel az egész országban.

Fáy András 1799-ben hagyta el Sárospatakot. A pozsonyi evangélikus líceumban folytatta tanulmányait, elsősorban azért, hogy németül megtanuljon. Patakra 1803-ban tért vissza. 1803 és 1805 között bölcsészetet és jogot hallgatott.¹⁷

Miért újra Patak? A kérdés feloldásának kulcsát az 1793-ban, 30 évesen Patakra került jogász, Kövy Sándor és a kor ismert filozófusának számító Rozgonyi József adják. Utóbbi hírnevét Kant filozófiájának kritikájával, előbbi pedig innovatív pedagógiai módszereivel szerezte. Kövy pataki működése idején új tankönyveket írt, előadásaiiban rendszeresen kitért a jogelvek gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségeire, gyakran vitt példákat, esettanulmányokat óráira. Ennek hozadéka volt az ösztönzésére létrejött Pánczél vármegye. Pánczél vármegye egy kísérlet volt, melyben Kövy diákjai egy vármegyei adminisztrációt hoztak létre a Kollégiumon belül, és a valódi vármegyék működését modellezték. Funkcionáriusokat választottak, közgyűléseket tartottak, erről szabályos jegyzőkönyvet vezettek, rendelkeztek fő- és alispánnal, főjegyzővel, aljegyzővel, főorvossal, ügyésszel, levéltárossal. Megyegyűléseiken különböző kitalált ügyek mellett az országgyűlés legfontosabb politikai kérdéseit is tárgyalták, a Kollégiumon belül ez lett az országos politikai események megvitatásának legfontosabb színtere. Ez vezetett végül központi utasításra történt felszámolásához is.¹⁸

Hogy visszakanyarodjunk Fáy András patak diákéveihez, mint említettem 1803-ban tért vissza Sárospatakra. Ennek az évnek a végén himlőt kapott, melyet hosszú lábadozás követett. Ez az oka, hogy az 1803/1804-es tanévben sokat mulasztott. Mindemellett, mint arra életrajzírója, Badics Ferenc is felhívja a figyelmet, jurátusként is szorgalmas és jó tanuló maradt. Alátámasztja ezt az is, hogy Kövytől feladatul kapta, hogy diáktársait korrepetálja. Badics ezekről az évekről megemlíti azt is, hogy Fáy Pánczél-vármegye alispánjává választották.¹⁹ Az életrajz ez utóbbi momentumát tisztázásra szorul.

1805 őszén Fáy András Patakról Pestre költözött, hogy Szluha László megyei főügyész mellett törvényszéki gyakorlatot szerezzen, és befejezze jogi tanulmányait.²⁰ Ezzel ért véget pataki diáksága.²¹

Jegyzetek

- ¹ A szerző ezúton megköszöni Jurkoviczné Kálmán Margit, a szegedi Somogyi Könyvtár folyóirattárosa szíves segítségét.
- ² Szemere Pál: Pályaismeretési adatok Fáy A. életéhez. = *Divatcsarnok*, 1853.
- ³ Badics Ferenc: Fáy András életrajza. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890. 17. o.
- ⁴ Badics, i. m. 17. o.
- ⁵ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Harmadik kötet. Beimel J. és Kozma Vazul, Pest, 1858. 133. o.
- ⁶ Badics, i. m. 19. o.
- ⁷ Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 71–73. o.
- ⁸ A verés és fenytetés közel sem voltak szokatlan eszközök a kor pedagógiájában. Fáy esetével körülbelül egy időben tett panaszt a kollégium egyik pártfogója, Kóji Komáromy Lajos, hogy fiát magántanítója annyira megverte, hogy a fiú három napig nem tudott nadrágot húzni. (Dienes – Ugrai, i. m. 78. o.)
- ⁹ Badics, i. m. 17. o., Erdélyi Pál: Fáy András élete és művei. Neuwald Illés, Budapest, 1890. 12, 23–24. o.
- ¹⁰ *Censura Classistarum Annis 1794–1806 inclusive*. SRK TGy. Levéltár K.a. II. 1. p. 6, 7, 54, 119, 186, 271; Az osztályfelosztásokról, és a tananyagról bővebben lásd: Dienes – Ugrai, i. m. 61. o.
- ¹¹ Badics, i. m. 24–25. o.
- ¹² Badics, i. m. 28–29. o.
- ¹³ Idézi: Badics, i. m. 31. o.
- ¹⁴ Badics, i. m. 6. o.
- ¹⁵ Fáy András: Sáros-Patak 1794 tájban. = *Nefelejts*, 1859. 29. szám (okt. 16.) 335. o.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Badics, i. m. 42. o.
- ¹⁸ Dienes – Ugrai, i. m. 84–86. o.; Kövy Sándorról lásd továbbá: Szathmáry Béla: Kövy Sándor emlékezete = *Zempléni Múzsza*, XIII. évf. 2. szám, 2013. nyár, 15–21. o.
- ¹⁹ Badics, i. m. 42–45. o.
- ²⁰ Badics, i. m. 49. o.
- ²¹ A közlemény előadásként elhangzott 2014. augusztus 28-án a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Dísztermében rendezett „Kegelet és jövő. Megemlékezés Fáy András halálának 150. évfordulóján” című konferencián. A szerkesztett változat megjelent: Kovács Áron: Fáy András sárospataki diákévei. In: „Kegelet és jövő” Fáy András halálának 150. évfordulója alkalmából rendezett konferencia előadásai. Szerkesztette: Tanászi Árpád. SRKTGY, Sárospatak, 2014. 19–23. o. ISBN 978-615-80132-0-8. A kötetet a Zempléni Múzsza szerkesztősége ezúton ajánlja az olvasók szíves figyelmébe!

Bolvári-Takács Gábor

A nyilvános táncoktatás szabályozásának kialakulása (1896–1925)

A nyilvános táncoktatás Magyarországon a 19. század második felétől a 20. század közepéig nem előadó-művészeti, netán művészetpedagógiai probléma volt, hanem egyrészt erkölcsrendészeti ügy, másrészt – a magán-tánciskolák tulajdonosai, üzemeltetői, valamint az ott dolgozó tanerők szempontjából – gazdasági és foglalkoztatáspolitikai kérdés. A táncoktatás intézményesülésének folyamata 1896-tól 1951-ig a belügyminiszter felügyelete alatt bontakozott ki. Mégpedig két módon: egyrészt a táncmesterek saját érdekképviselői szervezetének állam általi elismerése, másrészt a táncoktatás és a táncitanítóképzés rendészeti úton történő szabályozása révén.

Táncmesterek és tánciskolák

A táncmesterek a 19. század végéig egymástól függetlenül működtették iskoláikat. 1891-ben Budapesten 19 táncitanító volt, de csak kilenc nyilvános tánciskolában folyt oktatás, vezetőik között volt id. Róka (Fuchs) Gyula (1846–1899) és az operaházi balettmeister Mazzantini Lajos. A szervezett együttműködés ötlete Bajlós Bertalan nagykőrösi táncmester fejében fogant meg. Felkereste a két említett mestert és rábeszélte őket arra, hogy hozzák létre a Magyarországi Táncitanítók Egyesületét. A felhívást végül Mazzantini, Bajlós, Róka és Dabis Antal ügyvéd jegyezték. Az 1891 novemberében kiküldött nyomtatvány alapján 59 táncmester jelent meg az 1891. december 27–28-án, a Mazzantini és Fiedler Ferenc Budapest, Dalszínház u. 10. szám alatti iskolájában tartott alakuló közgyűlésen, amelyen kimondták a Magyarországi Táncitanítók Egyesülete megalakulását. Az első tisztikarban elnök lett Mazzantini, alelnökök id. Róka Gyula és Bleuer József. Bajlós csak választmányi tagságot vállalt. A jövőhagyott alapszabályok bemutatására az 1892. augusztus 20-ai közgyűlésen került sor. A következő években személyi ellentétek éleztek a belső viszonyokat, ezért Mazzantini 1893 májusában lemondott. Az 1893. augusztus 20-án tartott közgyűlés Herczenberger Józsefet választotta elnökké, id. Róka Gyulát és Kinsky Károlyt alelnökké. Bajlós visszavonult Nagykőröstre.¹

Az egyesület tagjait élénken foglalkoztatta szakmájuk érdekeinek védelme. Az új vezetőség ezért határozatot hozott arról, hogy akik 1892. augusztus 20. előtt legalább tíz éven át, hatóságilag igazolt módon kizárólag táncitanítással foglalkoztak, megkapják az egyesület táncitanítói oklevelét, míg a többieknek vizsgát kell tenniük. Magyarországon az 1. sorszámú táncpedagógusi diplomát 1892-ben – még ha államilag el nem ismert módon is – Csada Sándor hódmezővásárhelyi táncmester kapta meg.² A tíz éves gyakorlat alapján összesen 64-en kaptak oklevelet.³

A választmány ezt követően a mai szóval kommunikáció fejlesztésére fókuszált. Herczenberger indítványára 1894. október 1-jén Kecskeméten megjelent a Magyaror-

szági Tánctanítók Egyesületének hivatalos szakközlönye, a *Tánctanítók Lapja* első évfolyamának 1. (mutatvány)száma. A lap szerkesztője Bodnár Sándor, munkatársa Kovács Tivadar lett. A lap a második világháborúig kisebb megszakításokkal folyamatosan megjelent, szerkesztői sűrűn váltották egymást, de legtöbbször id. Róka Gyula és fiai, Róka Gyula (1876–196?) és Róka Pál (1877–1924), továbbá Kovács Tivadar vezették.⁴

Az állami szabályozás első lépései

Az egyesület legfőbb célja a táncoktatás állami szabályozásának elérése volt. Ez jelenthette volna munkájuk jövőbeni biztosítékát. E célból folyamatosan beadványokkal bombázták a belügyminisztert, és megnyerték Münnich Aurél országgyűlési képviselőt, hogy tárgyaló delegációjukat több alkalommal vezesse. Eredményt azonban nem értek el.⁵

Végső megoldásként az egyesület közvetlenül az országgyűléshez fordult, és sikerült elérniük, hogy a nyilvános tánctanítás szabályozására vonatkozó kérvényüket előterjeszszék. Az ügy most már „felülről”, hivatalból került át a belügyi tárcához, ahol elkezdődött a jogszabály előkészítése. Mindezek nyomán Perczel Dezső belügyminiszter aláírásával 1897. évi szeptember hó 9-én jelent meg a nyilvános tánctanítás szabályozásáról szóló 50.743/1896.B.M. számú rendelet, és 1897. október 1-jén lépett hatályba.⁶

A hazai táncoktatást érintő első jogszabály preambulumban a jogalkotó kifejtette, hogy „a Magyarországi Tánctanítók Egyesületének a tánctanítói rendtartás megalkotása tárgyában a magyar országgyűlés képviselőházához benyújtott, és a magyar képviselőház részéről nekem kiadott emlékiratából arról győződtem meg, hogy különösen az úgynevezett nyilvános tánciskolák intézménye, vagyis azok, amelyek nem egyes tan- és nevelőintézetekben vagy családoknál állanak fenn, hanem bárki részére hozzáférhetők, erkölcsrendészeti szempontból szabályozást igényelnek”. Ezért elhatározta a kérdéskör rendezését, amelyhez a felhatalmazást az 1879. évi XL. tc., azaz a kihágásokról szóló büntető törvénykönyv 1. §-a biztosította. A rendelet szerint a nyilvános táncoktatáshoz rendőrhatalomra edény szükséges, amely csupán megbízható és kifogástalan előéletű személyeknek adható. Közülük is előnyben részesítendőek azok, akik szakképzettségüket oklevéllel, vagy a magyarországi tánctanítók egyesülete részéről kiadott bizonyítvánnyal igazolják. Külföldi állampolgárok csak belügyminiszteri engedéllyel taníthatnak. A nyilvános tánciskolák óráin a gyermekek és a felnőttek külön oktatandók, a gyermekek legfeljebb este kilencig, a felnőttek pedig a hatóságilag megállapított zenézési zárórán belül. Zenekíséretként zongora vagy hegedű használható. Az órákat a hozzátartozók kivételével idegenek nem látogathatják. Az oktatásért csak az előre megállapított és az engedélyokmányban számszerűleg feltüntetett díjak szedhetők. Ételeket, italokat semmilyen formában nem lehet behozni vagy árusítani, kivéve a frissítőül szolgáló ivóvizet, gyümölcslevet vagy a nyers gyümölcsöt. Az oktatási helyiségekben a táncórák alatt tilos a dohányzás. A szabályok ellen vétők kihágást követnek el, amely 50 krajcártól (1 koronától) 100 forintig (200 koronáig) terjedő pénzbüntetéssel, behajthatatlanság esetén három órától tíz napig terjedő elzárással büntethető. Súlyosabb vagy ismétlődő esetben a táncmesterek engedélye ideiglenesen vagy véglegesen visszavonható.

A jogszabály megjelenése az egyesület nagy sikerének bizonyult, Münnich Aurélt hálából 1898-ban dísztaggá választották. Nem véletlen, hogy az 1893-ban visszavonult Bajlós Bertalan ismét felbukkant az egyesületben, s az 1897. december 29-ei közgyűlésen rögtön elnökké is választották, id. Róka Gyula és Alföldy Károly alelnöksége mellett. Bajlós

1895 decemberében táncitanító-iskolát nyitott Budapesten, a Dalszínház u. 10-ben, feltehetőleg a Mazzantinitől átvett helyiségekben, aki a Dalszínház u. 12-ben immár Ziegler Józseffel társult. Az 1898. augusztus 27-ei közgyűlés határozatot hozott a Táncitanítók Képezdéje létrehozásáról, s a megnyitó ünnepséget másnap meg is tartották. A képezde igazgatója Bajlós, tanárai Pini Henrik és Róka Pál lettek. A szeptember 1-jén indult táncitanítói tanfolyam 11 résztvevővel egy hónapig tartott, naponta 10-12 óráig. Az egyesületi tagok tandíjat nem fizettek. A záróvizsgát szeptember 30-án Ziegler és Pini Andrassy út 25. szám alatti tánctermben tartották, erről minden fővárosi napilap beszámolt. A vizsgán megjelent Smeraldi Cézár operaházi balettmester is. Bajlós az elnöki tisztségét 1901. december 29-ig viselte.⁷ A képezdének ekkor még nem volt tankönyve, az első átfogó munka, Róka Pál tollából, csak két év múlva jelent meg.⁸

Bár a Magyarországi Táncitanítók Egyesületét az 1896-os rendeletben nevesítették, a szakmai érdekképviselést kevesellte a protekcionizmus mértékét, mert a jogszabályt a hatóságok – kényelemből – szabadon értelmezték. A képzett táncmesterek „előnyben részesítése” üres szófordulat maradt, ezért az egyesület folyamatosan újabb kérvényekkel kereste meg a belügyi tárcát, minden eredmény nélkül. Némi sikert jelentett 1902-ben Rudnay Béla fővárosi rendőrfőkapitány leirata, amelyben a kizárólag táncitanítással foglalkozó és Budapesten adózó táncitanítók részére a határozott időre szóló engedélyek helyett állandó engedélyek kiadását tette lehetővé.⁹

A fejlődést jelezte, hogy az 1902. augusztus 25-én megnyílt táncitanítói tanfolyam már két osztályból állt: tanítójelöltekből (16 fő) és továbbképzősökből (4 fő).¹⁰ 1903-tól a táncmesteri vizsgához előírták négy középiskola elvégzését is.¹¹ 1904-ben azonban a korábban kialakult személyi ellentétek a szakma megosztásához vezettek: Hercz Márton vezetésével – őt hamarosan Bajlós váltotta – megalakult a Vidéki Táncitanítók Egyesülete, a balettnövendékként az Operaházat is megjárt Saphir Imre pedig – Mazzantinnal együttműködve, akinek egy időben segéde is volt – létrehozta a Táncmesterek Országos Egyesületét (az elnök 1906-ig Mazzantini, utána 1920-ig Saphir). Ez utóbbi alapszabályát a felügyeleti szerv 1904. december 20-án hagyta jóvá, s *Táncitanítók Közlönye* címmel hamarosan saját lapot indított. Ettől kezdve másfél évtizeden át folyamatosan napirenden volt az egyesülés, de a tárgyalások – különböző intenzitással – mindvégig sikertelenül zajlottak, ellenben elvonták az erőt és a figyelmet a fontosabb ügyektől.¹² Az 1901-ben megválasztott Kinsky Károly lemondása után, 1905. augusztus 20-án Róka Pált választották a Magyarországi Táncitanítók Egyesülete elnökévé, aki e tisztséget 1907. augusztus 22-ig, majd 1908. augusztus 29-től 1909. december 29-ig, végül 1911. augusztus 20-tól 1921. január 12-ig viselte. 1907-08-ban Ziegler József, 1909-11-ben Kovács Tivadar volt az elnök. A gyakori elnökváltások főleg taktikai okokból következtek be: a másik két szervezettel történő egyesülés reményében a tagok mindig az aktuálisan leginkább elfogadott táncmestert emelték az elnöki székbe.¹³

A nyilvános táncitanítás második szabályozása

A szervezeti változások azonban nem kerültek el a belügyi tárca figyelmét. A miniszter 1906-ban részben hatályon kívül helyezte és kiegészítette az 1896-os jogszabályt. Az 1906. május 25-én Hadik János államtitkár által szignált és június 1-jén hatályba lépett 25.797/1906.B.M. számú körrendelet bevezetője szerint a korábbi rendelet „néhány intézkedései az időközben szerzett tapasztalatok szerint visszaélésekre és a közönség

kijátszására szolgáltatván alkalmat, azt hatályon kívül helyezem”. Az új szabályozás a rendőrhatalmi engedély érvényességét fél évre korlátozta. Az iskolák működtetői a továbbiakban csak „megbízható, kifogástalan előéletű s jó magyar állampolgárok” lehettek, akiknek szakképzettségét „a belügyminiszter által láttaozott alapszabályokkal bíró és táncitanítói tanfolyamot fenntartó táncmesteri egyesülettől” nyert bizonyítvány, illetve oklevél igazolhatja. A külföldiek akkor is csak miniszteri engedéllyel taníthattak, ha szakképesítésüket belföldön szerezték. (Az 1906. előtt szerzett működtetői jogokat a rendelet nem érintette.) A gyermekek és felnőttek közötti választóvonalat a 15. életév betöltésében határozták meg. A felnőttek tanítási órái este 11-ig tarthattak. Zenekíséretként ezen túl „bármily polifon hangszer, vagy legfeljebb három tagból álló zenekar használható”. A szankcionálás formái nem változtak.¹⁴

A tárca tehát az összes szakmai szervezetet beemelte a rendeletbe, eredményesen gyakorolva ezzel az „oszd meg és uralkodj” elvet. A Magyarországi Táncitanítók Egyesülete rögtön memorandumot intézett a belügyminiszterhez, kifogásolva a rendeletről szerintük hiányzó szabályokat. 1906. augusztus 27-én az egyesület Róka Pál elnök által vezetett delegációját Andrássy Gyula belügyminiszter fogadta, de a külföldi oklevelek betiltására és a táncitanítói rendtartás kiadására vonatkozó kérelmet nem támogatta, jöllehet hamis külföldi oklevélhez könnyen hozzá lehetett jutni.¹⁵

1910-ben átmeneti sikerként már a minisztériumban volt a Magyarországi Táncitanítók Egyesülete és a Táncmesterek Országos Egyesülete közös alapszabály-tervezete, sőt a két szervezet 1910 júniusában közös tanfolyamot és vizsgát tartott. A 9 fős tanfolyam igazgatója Mazzantini Lajos, tanárai Bajlós Bertalan, Kovács Tivadar és Róka Pál voltak. A két szervezet a továbbiakban más ügyekben is együttműködött: delegációt küldtek a belügyminiszterhez kényszerfúzió elrendelése végett a vidéki egyesület „nyakra-főre osztogatott oklevelei” miatt. Közben az Urbán Lajos táncmester által Kisújszálláson 1909-ben alapított és 12 éven át elnökölt Magyar Táncmesterek Egyesülete, mint a negyedik szakmai szervezet borzolta a kedélyeket azzal, hogy itt három (!) napos tanfolyamok alapján, postai utánvétellel lehetett táncitanítói oklevélhez jutni.¹⁶ A tárca azonban adminisztratív eszközökkel nem kívánt beavatkozni. Így az együttműködési kedv lanyhult, sőt 1912-ben a Táncmesterek Országos Egyesülete Saphir Imre vezetésével ismét különvált, a Táncitanítók Egyesülete pedig újra önálló tanfolyamokat tartott. Róka Pálnak a minisztérium által is támogatott javaslatát, amely szerint a táncitanítói okleveleket nem az egyesületek, hanem az általuk közösen fenntartott és a minisztérium biztosának ellenőrzése alatt működő vizsgabizottság állítaná ki, a többi szervezet elutasította. Az oklevélkiadás ugyanis a zavarosban halászóknak remek üzleti lehetőségnek bizonyult. 1913-ban kis híján létrejött az ötödik szakmai szervezet: a makói Schwartz Miksa kezdeményezésére 1913 augusztusában Szegeden összeült a Délvidéki Táncmesterek Egyesületének alakuló közgyűlése, de a rendezvény eredménytelenül zárult.¹⁷

Az első világháború alatt a Magyarországi Táncitanítók Egyesületének működése 1917 szeptemberéig szünetelt. A Tanácsköztársaság alatt az egyesületet feloszlatták, helyébe 1919. április 6-án a rövid életű Magyarországi Táncitanítók Szakszervezete lépett. A háború és a proletárdiktatúra következményeként megerősödő kormányzati központosító törekvések nem hagyták érintetlenül a táncszakmát sem: 1919 novemberében a Táncitanítók Egyesülete beadványban hívta fel a belügyminiszter figyelmét a táncmesteri oklevelek körüli anomáliákra, amelynek eredményeként a vizsgáztatási jogot az összes egyesü-

letektől visszavonták és Budapest Székesfőváros Tanácsának adták. A krízishelyzetben a korábban halogatott fúzió gyorsan megvalósult. 1920 szeptemberében a Magyarországi Tánctanítók Egyesülete, a Táncmesterek Országos Egyesülete és a Magyar Táncmesterek Egyesülete kimondták feloszlásukat, és előbb Endrédy Márton, majd Róka Pál ideiglenes elnökletével elhatározták a Magyar Tánctanítók Országos Szövetsége (MTOSZ) megalakítását. (Endrédy 1920 májusában már megpróbálkozott az új szövetség létrehozásával.) A belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabályok alapján 1921. január 17-én tartott közgyűlésen az új szövetség véglegesen megalakult, elnökké Brada Edét, az operaház balettmesterét, ügyvezető elnökké Róka Gyulát, alelnökké Kovács Tivadart választották, 1922-től Gaubek Rezső titkár lett.¹⁸ Róka Gyula nem vezetett magániskolát, Brada Ede tánciskolája a Királyi Pál u. 7-ben, Gaubek Rezsőé Kispesten, a Fő u. 12-ben működött. Kovács Tivadar a Pesti Vigadóban tartott fenn iskolát.¹⁹

Az új szövetség célul tűzte ki állami felügyeletű képezde és továbbképző iskola létrehozását, valamint a saját vizsgáztatási jog megszerzését, de egyelőre csak a táncmesteri oklevelek revízióját és a képzés ideiglenes szabályozását könyvelhette el sikerként.²⁰ Ez akkor is igaz, ha a MTOSZ-nak a belügyi tárcához e tárgyban benyújtott memorandumában szereplő, a tanfolyamra, a vizsgáztatásra és az engedély megadására vonatkozóan a szövetség kizárólagosságát igénylő igények nem így teljesültek. A fővárosi tanácshoz áthelyezett vizsgáztatásban ugyanis a szakmai szervezet részt vehetett. A belügyminiszter ideiglenes táncmesterképesítő vizsgabizottságot jelölt ki, amelyben Róka Gyula és Vogel Imre is helyet kapott. 1922. május 29–30-án lezajlott a táncmesteri vizsga, amelyen 71 jelöltből 37 fő megfelelt. A jelentkezőknek középiskolai végzettséggel kellett rendelkezniük. A MTOSZ saját képezde létrehozásával segítette a felkészülést, ennek igazgatója Róka Pál volt. A bizottság elvégezte a korábban nagy számban kiadott oklevelek felülvizsgálatát, 260-ból 111-et hagytak jóvá.²¹

A mozdulatművészet megjelenése

Nyugat-európai és amerikai hatásra a 20. század elején jelentek meg Magyarországon a később egységesen mozdulatművészet vagy mozgásművészet néven definiált irányzatok és az ezeket oktató iskolák. A mozgalom hazai fejlődésének bemutatása meghaladja e közlemény kereteit.²² Azt azonban rögzíthetjük, hogy Budapesten megnyílt magániskolák között a három legjelentősebb irányzatot a Bess Mensendieck-féle női testképzés alapjain álló Madzsar Alice (1877–1935), illetve „higiéniái és esztétikai testnevelő” iskolája (alapítva:1912);²³ az Isadora Duncan-féle szabadtánc irányzatot és Raymond Duncan mozdulatelméletét ötvöző Dienes Valéria (1879–1978), illetve „Orkesztikai Iskola”-ja (alapítva: 1912/1914, szünetelt 1920–26 között, megszűnt: 1944);²⁴ valamint az Emile Jaques-Dalcroze-féle ritmikus tornát adaptáló Szentpál Olga (1895–1968), illetve mozgásművészeti iskolája, a „Szentpál-iskola” (alapítva: 1919, szünetelt 1942–45 között, megszűnt: 1947)²⁵ jelenítették meg. Madzsar Alice halála után a róla elnevezett Mozdulatművészeti és Testkultúra Intézet Gottschlig Iza és M. Róna Magda vezetésével működött tovább 1939-es betiltásáig. Az újabb kutatások a később megnyílt intézmények közül a Kállay Lili (1900–1996) által vezetett Kállay mozgásművészeti iskolát, (alapítva: 1922, megszűnt: 1950), valamint a Berczik Sára (1906–1999) által vezetett iskolát (alapítva: 1932, megszűnt: 1948) is a meghatározó intézmények között tartják számon.²⁶ Dienes Gedeon e két iskolavezetőt, Mirkovszky Máriával (1896–1987, iskolája megnyílt: 1924,

megszűnt: 1948/49) kiegészítve, az ún. átmentő generációhoz sorolja.²⁷ Az iskolák a vezetőjük (tulajdonosuk) külföldön szerzett diplomája és tanítási engedélye alapján indították a tanfolyamokat, ezek díjazását a növendékekkel, illetve szüleikkel kötött egyedi megállapodások tartalmazták. A kurzusok keretében nyilvános bemutatókat szerveztek (az elsőt Dienes Valéria Orkesztikai Iskolája 1917. április 1-jén az Uránia Színházban), később színházszerű előadásokat tartottak.²⁸ A műfajról szóló első hazai publikáció is Dienes Valéria nevéhez fűződik *Művészet és testedzés* címmel 1915-ben.²⁹ A mozgalom térnyerésére jellemző, hogy 1928-ban az országban 250-300 okleveles mozdulatművész volt, s 1936-ban a telefonkönyv szerint 34 mozdulatművészeti iskola működött a fővárosban.

1919-ben, a Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbiztosság Női Testnevelési Főiskola felállítását tervezte, erről július 14-én értekezletet is tartottak. A testnevelési ügyek előadója Bierbauer Clarissa mozdulatművész volt. Az előkészületi munkába Madzsar Alice-t is bevonták, aki július 11-én írásban nyújtotta be észrevételeit. A proletárdiktatúra bukása miatt az elképzelés nem valósult meg.³⁰ A húszas évek elején a frissen hivatalba lépett Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kiemelt figyelmet fordított az ifjúság nevelésére, különösen az iskolai testnevelés fejlesztésére. Az országgyűlésben többször hangot adott álláspontjának, hogy a testnevelést és sportot be kell illeszteni az iskolai tantárgyak közé, az nem a magasabb társadalmi rétegek kiváltsága. Miniszterként hozzálatott a testnevelésről szóló 1921. évi LIII. tc. végrehajtásának, illetve az Országos Testnevelési Alapról szóló 1924. évi III. tc. megalkotásának. „A testnevelésnek az a feladata, hogy az egyének testi épségének és egészségének megóvása, lelki és testi erejének, ellenálló képességének, ügyességének és munkabírásának kifejlesztése által megjavítsa a közegészség állapotát, gyarapítsa a nemzet munkaerejét” – mondta ki a testnevelési törvény 1.§-a és hozzátette: az állam „támogatja azokat a társadalmi alakulatokat, melyek testneveléssel komolyan foglalkoznak s működésük nemzeti irányával a támogatást megérdemlik.” (2.§ 3. pont)³¹

A kultusztárca más szempontból is zavarta a belügyminiszter érdekkörét. Az iskolai tánc-tanfolyamok vezetőinek képesítéséről 1924-ben kiadott rendelet szerint az intézeti és iskolai táncoktatást a jövőben a VKM fogja szabályozni, ezért felhívták az igazgatók figyelmét, hogy a tantestületben is csak tánctanítói oklevéllel rendelkezők taníthatnak táncot.³²

A táncmesterképzés és a nyilvános tánctanítás újabb szabályozása

Az 1925. év jelentős eseménye az, hogy a táncmesterképzést és a nyilvános tánctanítást Rakovszky Iván belügyminiszter az 1925. évi május hó 28-án kelt és június 8-án hatályban lépett 229.230/1925.B.M. számú körrendeletében minden addiginál részletesebben újraszabályozta.³³ Ez meghatározta a nyilvános tánctanításra jogosító képesítést és ennek megszerzési feltételeit; a nyilvános tánctanításra jogosító rendőrhatalósági engedély kiadását; a nyilvános tánciskolák és a táncolás módjának ellenőrzését; valamint a zenei (ritmikus) tornatanfolyamok engedélyezését. A szabályok megszegése továbbra is kihágásnak minősült, amely 15 napig terjedő elzárással és egymillió koronáig terjedő pénzbírsággal büntetendő. Az 1896. és 1906. évi jogszabályokat hatályon kívül helyezték. A rendelet szerint nyilvános tánctanítással csak az foglalkozhat, illetőleg táncintézetet csak az tarthat fenn, akinek megfelelő képesítése (oklevele) és ennek alapján kiadott rendőrhatalósági engedélye van. Megfelelően képesítettnek azt a táncmestert kell tekinteni,

aki a) olyan táncmesteri oklevéllel rendelkezik, amelyet 1918. november hó 1-je előtt az annak idején ilyen oklevelek kiadására feljogosított, hatóságilag láttamozott alapszabályval rendelkező táncmesteri egyesületek állítottak ki; b) 1918. november hó 1-jétől 1922. május hó 31-ig akár az a) pont alatt említett egyesületek, akár a belügyminiszter felhatalmazása alapján ideiglenesen működött táncmesterképesítő vizsgabizottság által kiadott olyan táncmesteri oklevéllel rendelkezik, amely belügyminiszteri megerősítő záradékkal és pecséttel van ellátva; c) 1922. május hó 31. után a belügyminiszter által kiküldött vizsgálobizottság előtt sikerrel letett vizsgája alapján a miniszteri biztos és a vizsgabizottság tagjai által aláírt táncmesteri oklevelet kapott. Akik a c) pontban említett vizsgán nem feleltek meg, 1925 folyamán egy alkalommal kérhetik javítóvizsgára bocsátásukat. A továbbiakban nyilvános tánctanításra jogosító képesítést, illetve táncmesteri oklevelet csak az kaphat, aki a belügyminiszter által újabb rendelkezésig, átmenetileg a Magyar Tánctanítók Országos Szövetsége kebelében felállítandó táncmesterképző tanfolyamot elvégezte és a képesítő vizsgát sikerrel letette. A tanfolyamra csak az a magyar állampolgár vehető fel a) aki a középiskola hat osztályának vagy ezzel egyenlő képesítésű iskolának, illetve a színművészeti akadémiának sikeres elvégzését igazolja, vagy akinek tornatanítói, óvónői képesítése van (az iskolai végzettség igazolása alól a miniszter kivételesen felmentést adhat); b) aki jó erkölcsű, büntetlen előéletű; c) hazafias magatartása kifogás alá nem esik. Külföldi csak belügyminiszteri engedéllyel vehető fel a tanfolyamra. A tanfolyam szervezeti szabályzatára és a felvételi bizottság összeállítására a miniszter külön rendeletet helyezett kilátásba. A rendelet hatályba lépésétől számított 60 napon belül minden addig kiadott, nyilvános tánctanításra jogosító engedély hatályát veszítette, de a rendőrhatalóságok kötelesek a régi engedélyek megújítására vonatkozó kérelmeket soron kívül elbírálni.

A nyilvános tánctanításra jogosító, ugyanarra a helyiségre legfeljebb egy évig érvényes rendőrhatalósági engedély kiadása szempontjából minden tánctanítást nyilvánosnak kell tekinteni, amely nem a szülők lakásán és azok felügyelete mellett történik. Engedély csak annak a magyar állampolgárnak adható, aki a) nagykorúságát igazolja; b) a fentiekben felsorolt valamely képesítéssel rendelkezik (ez az oktatósegédre is vonatkozott); c) feddhetetlen előéletű és jó erkölcsű; d) hazafias magatartást tanúsít. Külföldiek, még ha belföldön szereztek megfelelő képesítést; csak a belügyminiszter határozott időre szóló és bármikor visszavonható engedélye alapján foglalkozhattak nyilvános tánctanítással. Magyar állampolgár külföldön szerzett táncmesteri oklevéllel belföldön csak külön szakvizsga letétele után foglalkozhatott nyilvános tánctanítással. Ún. „régijogon” engedélyt kaphatott az oklevéllel nem rendelkező táncmester is, ha rendőrhatalósági engedéllyel igazolta, hogy legalább 1905-ben vagy azt megelőzően nyilvános tánctanítással foglalkozott. Az adminisztrációt jelentősen növelte, hogy az engedély-kérelemhez csatolni kellett a tanításra szolgáló helyiség vázrajzát, amely közegészségügyi, közrendészeti és erkölcsrendészeti szempontból kifogás alá nem esik; továbbá a tanfolyam időbeosztását és a beszédni kívánt díjakat. Csatolni kellett a tanítandó táncok jegyzékét, is, egyben előírták, hogy valamint minden táncmester köteles a magyar nemzeti táncokat (csárdás, körmagyar, palotás stb.) legalább a külföldi táncokkal egyenlő óraszámokban tanítani. Zenekísérettel az iskolaszerűséggel összeegyeztethető valamely hangszer (zongora stb.), vagy legfeljebb három tagból álló vonószeneke alkalmazható. A „nyilvánvalóan a jó ízlésbe ütköző” táncok tanítása nem engedélyezhető. Nyilvános tánctanítás csak iskolaszerűen

folytatható. A tánciskolákban a gyermekeket és felnőtteket külön csoportban kell oktatni, a választóvonal férfiaknál a betöltött 18. életév, nőknél a 16. életév. A gyermekek oktatása este 8 óráig, a felnőtteké éjjel 11 óráig tarthat. Az órákon csak a tanulók szülői vagy hozzátartozói lehetnek jelen. A frissítőül szolgáló ivóvíz, gyümölcslé és nyers gyümölcsök kivételével semmilyen étel és ital nem árusítható vagy szolgálható ki. A záróvizsgához külön rendőrhatalósági engedélyt kell kérni, ekkor a fenti tilalmak felfüggeszthetők. A bármely napszakban megtartható tanfolyamokon kívül egyesek részére külön leckeórákat is lehet adni. A felnőttek részére tartani szokott közös gyakorló leckeórák azonban csak vasár- és ünnepnap – legfeljebb este 11 óráig – adhatók. Ezek időpontját az illetékes rendőrhatalóságnál be kell jelenteni. Ilyen – szintén csak iskolaszerűen tartható – gyakorló leckeórákon csak a 18. életévüket betöltött férfiak és nők vehettek részt.

A nyilvános tánciskolák működésének és a táncolás módjának ellenőrzésére havonként legalább egyszer a rendőrhatalóság köteles, lehetőleg a Magyar Táncitanítók Országos Szövetsége kiküldöttjének közreműködésével, és erről negyedévente összesítő jelentést küld a belügyminiszternek. A miniszter a tánciskolákat saját kiküldöttjével is ellenőrizhet. A közérköls vagy a jó ízlést megtartását a rendőrhatalóság a nyilvános bálakon, táncestélyeken is figyelemmel kísérte.

A „zenei (ritmikus) tornatanfolyamok” szabályozására azért kerülhetett sor, mert a rendészeti jogalkotást összhangba kellett hozni a testnevelési törvény 10.§-a alapján létrejött Országos Testnevelési Tanács (OTT) hatáskörével. A rendelet kimondta, hogy a bármely elnevezés alatt rendezett ilyen jellegű kurzusok tartása általánosságban nem esik az e rendeletben szabályozott táncitanítás fogalma alá, ám e tanfolyamok is kizárólag személyhez kötött rendőrhatalósági engedély alapján folytathatók. A rendőrhatalóság az engedélyt – a feddhetetlenségi és hazafiassági elvek és a megfelelő helyiség ellenőrzése mellett – az OTT a folyamodó képesítésére és rátermettségére vonatkozó véleménye kikérése után adhatja ki. Ha az OTT az engedély megadását nem javasolja, az engedély kiadása a belügyminiszter döntésétől függ. A ritmikus torna- vagy táncitanfolyamok vezetői kötelesek voltak további működésük folytatására a rendelet hatályba lépésétől számított harminc napon belül engedélyt kérni.

A rendeletnek való megfelelést a belügyi tárca gyors ütemben megvizsgálta. Ennek érdekében Tomcsányi Kálmán miniszteri tanácsos végigellenőrizte a tánciskolákat.³⁴ A ritmikus tornatanfolyamok kontrollálása pedig Dienes Valéria emlékei szerint úgy történt, hogy az OTT felhívta a mozdulatművészeti jellegű magániskolák vezetőit, hogy „egy szakbizottság előtt jelenjenek meg növendékeikkel és mutassák be az általuk képviselt mozdulatrendszer anyagát. (...) Udvariasan megköszönték a bemutatót (...) és nem volt számomra ennek a bemutatásnak semmi más következménye, mint az, hogy a továbbiakban senki sem zavart iskolám továbbműködtetésében.”³⁵

Ezzel egy időben lezajlott a nyilvános táncitanításra jogosító oklevél megszerzéséhez szükséges képesítő vizsga is. A belügyminiszter 1925. május 28-án kiadott, 231.391/1925. B.M. számú körrendelete a vizsga időpontját 1925. június hó 25-én délelőtt 9 órára tűzte ki, a Magyar Táncitanítók Országos Szövetsége helyiségében.³⁶ A jelentkezési határidő június 15. volt, elsősorban azok számára, akik az 1922–24 folyamán megtartott valamely vizsgán nem feleltek meg, vagy azokon önhibájukon kívül nem jelenhettek meg. A vizsga díja 50 aranykorona, a vizsgabizottság elnöke Tomcsányi Kálmán, a belügyminisztérium igazgatási-rendészeti osztályának vezetője, jegyzője az osztály egyik kiküldött tagja volt.

A bizottság rajtuk kívül a táncoktatással és testneveléssel szakszerűen foglalkozók köréből kijelölt három tagból állt: Gaubek Rezső, Róka Gyula és Sárossy János testnevelésügyi előadó. A vizsgán megfelelték a rendelet függelékeként közölt mintának megfelelő oklevelet kapták.³⁷

Az 1925-ös rendeletekkel tehát megkezdődött a táncmesterképzés és a nyilvános táncitanítás szabályozásának differenciálódása.³⁸

Jegyzetek

¹ Róka Pál: *A Magyarországi Táncitanítók Egyesületének harminc éves története 1891–1921.* Budapest, 1923. 13–22. o.

² Uo. 22. o. Az egyik vizsga gyorsírással, szó szerinti jegyzőkönyve fennmaradt, lásd: uo. 28–32. o.

³ Uo. 35. o.

⁴ Róka Pál, i. m. 120. o.

⁵ Uo. 27–28. o. Pedig az 1856-ban született, tehát ekkor igen fiatal Münnich Aurél sikeres politikus lehetett, hiszen ötször választották meg képviselőnek: 1884, 1887, 1892, 1897, 1901. Lásd: Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 301. o.

⁶ 1897. évi 50.743/1896.B.M. számú körrendelet a nyilvános táncitanítás szabályozása tárgyában = *Magyarországi Rendelet Tára*, 31. évf. 1897. 393–395. o. A jogszabály a hivatalos lapban ettől eltérő címmel jelent meg: 50.743/V-B. számú körrendelet a táncoktatás rendtartásának tárgyában = *Budapesti Közlöny*, 1897. 210. szám, szeptember 14. 1–2. o.

⁷ *Táncitanítók Lapja*, 5. évf. 9. szám, 1898. szeptember 15., 7. o.; Róka Pál: *A Magyarországi Táncitanítók Egyesületének harminc éves története*, i. m. 35–48. o. Az Operaházzal szembeni Andrassy út 25. adott helyet az 1930-as évek közepétől Nádasi Ferenc magániskolájának, 1950 után pedig az Állami Balett Intézetnek.

⁸ Róka P. Pál: *A táncművészet tankönyve. Elméleti és gyakorlati szaktankönyv. A Magyarországi Táncitanítók Képezdije tanári kara által megállapított tanterv anyaga.* Nagy-Kőrös, 1900.

⁹ Róka Pál, i. m. 49. o.

¹⁰ Uo. 52. o.

¹¹ Uo. 57. o.

¹² Uo. 58–60. o.

¹³ Róka Pál, i. m. 76, 119. o.; Gaubek Rezső megnyitó ünnepi beszéde. *Magyar Táncitanítók Országos Szövetsége díszközgyűlése = Táncitanítók Lapja*, 39. évf. 5–6. szám, 1933. május–június, 3. o.

¹⁴ 25.797/1906.B.M. számú körrendelet a nyilvános táncitanítás szabályozásáról = *Budapesti Közlöny*, 1906. 134. szám, június 9. 4. o., illetve *Magyarországi Rendelet Tára*, 40. évf. 1906. 615–619. o.

¹⁵ *Táncitanítók Lapja*, 13. évf. 2. szám, 1906. július 15., 6–8. o.; Róka Pál: *A Magyarországi Táncitanítók Egyesületének harminc éves története*, i. m. 65–66, 80. o.

- ¹⁶ Vö: Róka Pál, *i. m.* 255. o.; Gaubek Rezső, *i. m.* 3. o.
- ¹⁷ Róka Pál, *i. m.* 77–78, 86–90, 95–96, 102–106. o.
- ¹⁸ Uo. 111–118. o.; Gaubek Rezső, *i. m.* 3. o.
- ¹⁹ Róka Pál, *i. m.* 187, 198, 216, 235. o.
- ²⁰ *Táncitanítók Lapja*, 32. évf. 4–5. szám, 1926. április–május, 1. o.
- ²¹ *Táncitanítók Lapja*, 28. évf. 2. szám, 1922. február 5., 3. o.; 28. évf. 6. szám, 1922. június 15., 2. o.; 32. évf. 4–5. szám, 1926. április–május, 1. o.
- ²² A mozdulatművészetéről lásd: Dienes Gedeon: *A mozdulatművészet története. Orkesztika Alapítvány, Budapest, 2005²*; Lenkei Júlia (összeáll.): *Mozdulatművészet. Dokumentumok egy letűnt mozgalom történetéből. Magvető Könyvkiadó – T-Twins Kiadó, Budapest, 1993*; Lenkei Júlia: *A mozdulatművészet Magyarországon. Vázlatos történet. Veszprémi Egyetemi Kiadó, 2004*; Lenkei Júlia: *A mozdulatművészet. In: Gajdó Tamás (szerk.): Magyar színház történet III. kötet, 1920–1949. Magyar Könyvklub, Budapest, é. n. (2005) 920–965. o.*; Fuchs Livia: *Egy elfelejtett egyesület dokumentumaiból. In: Péter Márta (szerk.): Táncművészeti dokumentumok 1990. Magyar Táncművészek Szövetsége, Budapest, 1990. 67–93. o.*; Fenyves Márk: *Dokumentumok tükrében – A magyar mozdulatművészeti iskolák vitái. In: Kővágó Zsuzsa (szerk.): Tánc tudományi Tanulmányok 2002–2003. Magyar Tánc tudományi Társaság, Budapest, 2005. 75–106. o.* Legújabbban: Vincze Gabriella – Faludy Judit (ed.): *Mouvement – rythme – danse. Les débuts de la danse moderne en Hongrie 1902–1950. Balassi Intézet; Collegium Hungaricum Párizs; Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, 2013.* (A kötet anyaga magyarul: Vincze Gabriella – Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): *Mozdulatművészet = Enigma*, XX. évf. 2013. 76. szám, tematikus szám); Beke László – Németh András – Vincze Gabriella (szerk.): *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom és művészet tükrében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013*; Beke László – Páll Evelin – Vincze Gabriella (szerk.): *Mozdulatművészet = Ars Hungarica*, XL. évf. 2014. 1. szám, tematikus szám.
- ²³ Első jelentős műve: Madzsar Józsefné Jászi Alice: *A női testkultúra új útjai. Athenaeum, Budapest, 1926.* Életéről lásd: Zaletnyik Rita – Repiszky Tamás (szerk.): *A gyógyító mozgás művésze. Madzsar Alice emlékének. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2012.*; Vincze Gabriella: „Minden mozgás valamilyen szempontból lefotografálja a belső embert” – Madzsar Alice gyógytornász és mozdulatművész iskolája = *Enigma*, XX. évf. 2013. 76. szám, 73–85. o.
- ²⁴ Dienes 1912-ben tartott először előadásokat, de nyilvános tanfolyam meghirdetésére csak 1914 szeptemberében került sor. Korábban megjelent műveiből újraközölve: Dienes Valéria: *Orkesztika – Mozdulatrendszer. Szerk.: Dienes Gedeon. Planétás Kiadó, Budapest, é. n. (1996)*; továbbá: Dienes Valéria: *Az Orkesztikai Iskola története képekben. Vál.: Fenyves Márk. Orkesztika Alapítvány, Budapest, 2005.* Életéről lásd: Beszélgetés Dienes Valériával. Vítányi Iván tv-interjúja = *Valóság*, 18. évf. 8. szám, 1975. augusztus, 83–101. o.; Vincze Gabriella: „A tánc az ember testbeszéde” – Dienes Valéria mozdulatművész és táncfilozófus iskolája = *Enigma*, XX. évf. 2013. 76. szám, 68–72. o.
- ²⁵ *Rendszertanának első megfogalmazása: Szentpál Olga – Rabinovszky Máriusz: Tánc: a mozgásművészet könyve. Általános Nyomda, Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1928.* Életéről lásd: L. Merényi Zsuzsa: *Szentpál Olga munkássága. In: Dienes Gedeon – Pesovár Ernő (szerk.): Tánc tudományi Tanulmányok 1978–79. Magyar Táncművészek*

Szövetsége Tudományos Tagozata, Budapest, 1979. 281–335. o.; Vincze Gabriella: „Ott kezdődik a tánc, ahol a reális élet mozgása véget ér” – Szentpál Olga mozdulatművész iskolája = *Enigma*, XX. évf. 2013. 76. szám, 98–104. o.

²⁶ Vincze Gabriella: „Az egészség és a szépség útján” – Kállay Lili mozgásművészeti iskolája = *Enigma*, XX. évf. 2013. 76. szám, 105–109. o.; Devecseri Veronika: Berczik Sára egyetemes táncművész. In: Kővágó Zsuzsa (szerk.): *Tánc tudományi Tanulmányok 1996–1997. Magyar Tánc tudományi Társaság, Budapest, 1997. 39–54.o.*; Vincze Gabriella: „A stílus–stílusosság = művészet” – Berczik Sára mozgásművészeti iskolája = *Enigma*, XX. évf. 2013. 76. szám, 110–118. o.

²⁷ Dienes Gedeon: *A mozdulatművészet története. Orkesztika Alapítvány, Budapest, 2005²141–143. o.*

²⁸ Vö: Dienes Valéria: *Orkesztika – Mozdulatrendszer. Szerk.: Dienes Gedeon. Planétás Kiadó, Budapest, é. n. (1996)111. o.*

²⁹ Dienes Valéria: *Művészet és testedzés = Magyar Iparművészet, XVIII. évf. 1915. 7–8. szám*

³⁰ Ócsai József (szerk.): *50 év a testkultúra szolgálatában 1925–1975. A Testnevelési Főiskola évkönyve. Sport, Budapest, 1975. 24–26. o.*; Kiss Dezső (szerk.): *Testnevelés és sport Magyarországon a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején 1918–1919. Iratok a magyar testnevelés és sport történetéhez, 6. Testnevelési Tudományos Tanács, Budapest, 1970. 244–246. o.*

³¹ 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről = *Országos Törvénytár, 1921. 25. szám, december 31., illetve Magyar Törvénytár. 1921. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1922. 439–441. o.*; T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitiká az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező munkássága. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998. 153–157. o.*

³² 61.827/1924-VI.VKM. számú rendelet az iskolai táncanfolyamok vezetőinek képzéséről tárgyában = *Tánc tanítók Lapja, 30. évf. 9. szám, 1924. október, 2. o.*

³³ 229.230/1925.B.M. számú körrendelet a táncmesterképzés és a nyilvános tánc tanítás szabályozása tárgyában = *Budapesti Közlöny, 1925. 122. szám, május 31. 1–3. o., illetve Magyarországi Rendelet Tára, 59. évf. 1925. 267–276. o.*

³⁴ Róka Gyula: *A tánciskolák ellenőrzése = Tánc tanítók Lapja, 32. évf. 2–3. szám, 1926. február–március, 2–3. o.*

³⁵ Dienes Valéria: *Orkesztika – Mozdulatrendszer, i. m. 111. o.* Vö: Lenkei Júlia: *A mozdulatművészet Magyarországon, i. m. 20–21. o.*

³⁶ 231.391/1925. B.M. számú körrendelet a nyilvános tánc tanításra jogosító oklevél megszerzéséhez szükséges képesítő vizsga határidejének megállapítása tárgyában = *Budapesti Közlöny, 1925. 122. szám, május 31. 3. o., illetve Magyarországi Rendelet Tára, 59. évf. 1925. 276–278. o.*

³⁷ *Tánc tanítók Lapja, 31. évf. 6–7. szám, 1925. június–július, 4. o.*

³⁸ *A közlemény részlet a szerző nagyobb munkájából: Bolvári-Takács Gábor: Táncosok és iskolák. Fejezetek a színpadi táncművészképzés 19–20. századi intézménytörténetéből. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. A kötet és a jelen közlemény az OTKA K81672 sz. pályázatának keretében készült.*

Bordás István

Mai nagybányaiak – válogatás nagybányai magyar képzőművészek alkotásaiból

(Kiállítás Sárospatakon)

Nagybánya városának neve összefonódik a magyar képzőművészet történetének kimagasló korszakával. Az 1896-ban, Hollósy Simon által alapított művésztelep évtizedekig meghatározó művészeti műhely volt a hazai festészetben. Az elmúlt század fordulójának Magyarországon olyan alkotó közösség indult el ebben az erdélyi kisvárosban, amely a festészetünket egy csapásra a modern európai művészet fősodrában irányította. A művésztelep, tevékenységével, mindmáig az egyik legnagyobb, ha nem a legmeghatározóbb hatású művészeti egyesülés volt a magyar művészet történetében. A Hollósyval kezdődő névsor impozáns festő óriások neveit tartalmazza, mint Ferenczy Károly, Glatz Oszkár, Iványi Grüwald Béla, Csók István, Thorma János, Réti István. Még a „második” vonalba tartozó alkotók is kimagasló egyéniségei magyar piktúrának.

Az eddigi, szinte mindenki számára ismert tényeket felsorolása után világos, hogy milyen keveset is tud a mai magyar művészetkedvelő közvélemény azokról a művészekről, akik ma élnek és alkotnak Nagybányán.

A nagybányai magyar kulturális élet központja a Teleki Magyar Ház. Ezt a intézményt, hathatós hazai támogatással, a helyi magyarság civil szervezetei és egyházi hozták létre a kétezres évek elején. Az intézmények otthont adó épület Teleki Pál gróf városi háza volt, amelyet a közösség megvásárolt és felújított. Az intézmény mára már nem csupán a nagybányai magyarok közösségi, kulturális életének centruma, de a Bányavidék legnagyobb hatású magyar intézménye is. Tagja egy erdélyi kulturális célú hálózatnak, amelyet „magyar házak” hálózatának neveznek, és amelyet az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület szervez. A hálózat célja, hogy a szórványban élő erdélyi magyarságnak legyenek saját kulturális intézményei, mindenütt, ahol azt a közösség fenn tudja azt tartani és a tartalommal tudja megtölteni. A Teleki Ház tevékenységének egyik legfontosabb szelete az egykori művésztelep hagyományainak ápolása és a mai magyar nagybányai képzőművészeti élet szervezése. Az intézmény által szervezett kiállítások, közösségi alkalmak, a hozzájuk kötődő kiadványok mind-mind ezt célt szolgálják. Tevékenységükbe számtalan képzőművész is bekapcsolódik. Többek között azzal is, hogy a Teleki Ház által szervezett kiállításokon mutatkoznak be mind az erdélyi, mind pedig magyarországi környezetben. E tevékenységük egyik fontos állomása volt a sárospataki „Mai Nagybányaiak” című kiállítás.

Némi magyarázatra szorul, hogyan került ez a kiállítás Sárospatakra. Sok éves közös munkában megtestesülő előzmények után az Erdélyi Közművelődési Egyesület 2012-ben képviseleti irodát nyitott Sárospatakon. Az EMKE Észak-magyarországi Képviseleti Irodája azzal céllal jött létre, hogy elősegítse, szervezze az erdélyi és az észak-magyarországi magyar kulturális cserét, ápolja a művelődési szervezetek kapcsolatait. Tágabb

értelemben hozzájáruljon ahhoz, hogy az erdélyi és mai magyarországi kultúra közelebb kerüljön egymáshoz. Eltűnjenek azok az ismerethiányból fakadó jelképes határok, amelyek mind a mai napig elválasztják egymástól az erdélyi és a hazai kultúrát. Ennek mentén az elmúlt években számtalan kulturális programot, konferenciát, felnőttképzési alkalmat szervezett A Művelődés Háza és Könyvtára által fenntartott iroda. E kulturális csere aktív részese kezdetektől fogva a Teleki Magyar Ház is, többek között tárlatok szervezésével. A korábbi évek számos kiállítása után egy mai magyar nagybányai művészek munkáiból összeállított válogatás érkezett Sárospatakra. A hét, korban, műfajban és stílusba jelentősen eltérő művész jól reprezentálta a mai magyar képzőművészetet Nagybányán. A kiállító művészek doyenje *Dudás Gyula*. Festői munkássága egyértelműen a klasszikus nagybányai hagyományokhoz kötődik. Tájképei, városi tereket, utcákat ábrázoló festményei, kompozíciójukban, atmoszférájukban emberi, harmonikus világot tükröznek. Az épületek, a táj hangulatát jól visszaadó, szépen komponált művei elsőre megérintik a látogató közönséget.

Kovács Bertalan kísérletező művész. Fiatal kori klasszikus kompozíciói mellé posztmodern kísérletezése és útkeresések is társultak. A szilárd mesterségbeli tudás azonban megóvja őt attól, hogy tévútra kerüljön. Könnyedén használja a legkülönbözőbb festésmódokat tájképein és lírai ihletésű munkáin egyaránt.

Les József Pál Nagybánya újra felfedezője. Nagy érzékenységgel látja meg a város építészetének apró szépségeit, amelyet aztán nagyméretű kompozíciókban fogalmaz újra. Egyaránt feltárja a konstrukció és a színek szépségeit azokban a alkotásaiban, amelyek leginkább jellemzik munkásságát.

Boar Szilvia az erdélyi táj szerelmese. A jó értelemben vett „női érzékenységgel” megalkotott tájképei mély átéléssel elkészített munkák. Pasztell-hangulatai szinte tapinthatóvá teszik azt a miliót, amelyben készültek. A táj szépségének, a színek harmóniájának minél hitelesebb ábrázolása olyan hajtóerő, amely mindvégig nyomon követhető munkáiban.

A kiállító művészek között egyetlen szobrászként mutatkozott be *Kása Dávid*. Az ősi formákat kutató és felmutató szobrai márványból készülnek. Saját bevallása szerint csak kézi szerszámokkal dolgozik. Állítja, csak úgy lehet hiteles a művészi szándék kifejezése, ha nincsenek gépek, automata eszközök a művész és a megmunkálni kívánt anyag között. A rideg márvány ellenére szobrai melegséget sugároznak, formai zárságuk a nyugalom megtestesítői is egyben.

Bitay Zoltán a pasztellkrétát választotta művészi kifejező eszközéül. Munkáiban a táj színeit ragadja meg leginkább. Ábrázolásai sokszor komorak, a formák konkrétságától elvonatkoztatott inkább hangulatokat megragadó pillanatképek.

Győri Kinga a „társulat” legfiatalabb tagjaként friss, formai és műfaji tradícióktól mentes textil munkákat hozott a kiállításra. Epikus tartalmú textil festményei jól nyomon követhető mondanivalóját formabontó képi ábrázolással teszi egyszerre meghökkentővé és átélhetővé.

(A kiállítás 2014. december 4-étől 2015. január 10-ig volt látható Sárospatakon, az Újbánya Rendezvénycentrumban)

Kása Dávid: Ősi formák

Kovács Bertalan: Fény

Bitay Zoltán: Táj III.

Boar Szilvia: Máramarosi színek

Dudás Gyula: Utca a református templommal

Győri Kinga: Megszelidítettem I.

Györi Kinga: Megszelídítettem II.

Les Pál: Nagybányai részlet III.

Kelemen Judit

Művészeti nevelés a sárospataki főiskolán

A Sárospatakon nevelési modellt teremtő Comenius a művészeti nevelés szerepét és fontosságát írásában többször kiemelte. Az ő szellemi örököseiként az egykori Comenius Tanítóképző Főiskola (ma az egri Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kara) oktatói évtizedek óta tudatosan törekednek hallgatóik művészeti tehetségének kibontakoztatására, magas szintű gondozására.

Oktatóink körében a művészeti nevelés mindig hangsúlyos szerepet töltött be, de tevékenységünk túlmutat a tanításon. Felsőoktatási intézményhez méltó módon a különféle művészeti ágakat magas szinten művelő, a város és a régió kulturális életében aktívan közreműködő, lehetőségeinkhez mérten országos és nemzetközi színtéren is megjelenő, elismert képző- és iparművészek, bábjátékosok, a hangszeres és kórusművészet valamint a táncpedagógia elhivatott képviselői közül kerültek ki oktatóink. A művészeteket hitelesen közvetíteni is csak úgy lehet, hogy a tudást átadó maga is napi rendszerességgel gyakorolja hivatását. Jóformán „belakjuk” az egész várost, hisz a Sárospataki Képtártól az Újbánya Rendezvénycentrumon át A Művelődés Háza kiállító-, pódium- és színházterméig, a Szent Erzsébet Háztól a Bazilika Minoron, a református templomon és imatermen át a Rákóczi Vár lovagterméig és kápolnájáig mutatkozhattak be tanszékünk tanárai magas szintű művészi alkotásaikkal, produkcióikkal. A művészetek komplex megközelítését sem csupán oktatói összetételünk mutatja, hanem számos rendezvényünk, illetve szakmai, továbbképzési anyagunk, amelyek mind-mind a komplex művészeti nevelést erősítik.

Hosszú évek óta mind a tanító, mind az óvodapedagógus alapszak általános képzésén belül – a kötelező szakmai ismeretek körében – szerepelnek azok a stúdiók, amelyek során a pedagógus hivatáshoz szükséges művészeti jellegű tantárgyak oktatására sor kerül. A vizuális neveléshez és az ének-zenei neveléshez kapcsolódó tanegységek mellett tantervi keretben kapnak helyet a drámapedagógia, a bábjáték és a néptánc témaköréhez sorolható tananyagtartalmak. E tevékenységek kiindulási alapként szolgálnak az oktatók számára, hogy a magasabb szintű előképzettséggel rendelkező hallgatók érdeklődése és megnyilvánulásai szerint kezeljék az arra érdemeseket. Mert hallgatóink művészi tehetségének kibontakozását szinte kivétel nélkül mentortanárok segítették és segítik egyéni és csoportos foglalkozások formájában. E tehetséggondozás a Comenius Kar valamennyi diákja számára elérhető.

Előadó-művészeti területen tehetséges hallgatóink rendszeresen szerepelnek kari és városi, regionális és országos rendezvényeken hangszeres zenével, énekkel, táncsal, bábelőadással, vers- és prózamondással.

A nyolcvanas években nagy sikerrel működő, országos hírű GONG színjátszó csoportunk és PUCK Bábegyüttesünk fellépései A Művelődés Háza mellett a környező települések

kulturális rendezvényeinek is kiemelt eseményei voltak. Az amatőr művészeti csoportok működtetése mellett a drámapedagógiai szakcsoport oktatói színjátszó-és rendezői tanfolyamokon képezték az érdeklődő pedagógusokat. Az idősebb generáció még jól emlékszik a nyaranta rendszeresen megszervezett tanfolyamokra, a Tanítók Nyári Akadémiájára (TANYA). Diákszínpadunk mai tevékenységét is folyamatosan nyomon követhetjük kari ünnepségeinken.

A nyolcvanas években nagy lendületet kapott a bábjáték tanítása, vezetőjük életre hívta a „Zsákomban a bábom” nemzetközi bábfesztivált, amelyet 1987-től 2011-ig két évente megrendeztünk. A bábszínházi előadásokhoz nyolc alkalommal társult művészetpedagógiai konferencia is. E hagyományok jól mutatják, hogy a pataki Képző és a város hosszú évtizedeken át kéz a kézben szervezte a napi oktatási tevékenység mellett a kulturális eseményeket és a kapcsolódó pedagógus-továbbképzési lehetőségeket.

Magas szintű zenei előképzettségű hallgatóink számára szereplési alkalmakat biztosítottunk hangversenyeken, különféle kari rendezvényeken, lehetőségeinkhez mérten további országos rendezvényeken. A korábbi években országos kórusfesztiválok, hangszeres és énekes kamaramuzsikáló napok rendszeres résztvevői voltak hallgatóink. Jól működő külföldi kapcsolataink eredményeként négy alkalommal küldhettünk csoportot a lengyelországi Krosno városában működő, *Panstwowa Wyzsza Szkola Zawodowa* nevű pedagógiai intézményben megrendezett Nemzetközi Diákfesztiválra (2009-től évente, alkalmanként 12-15 hallgató részvételével). 2012 tavaszán e nagyszabású nemzetközi rendezvénynek a Comenius Kar adott otthont, lehetőséget biztosítva a lengyel hallgatók képzőművészeti kiállítására is.

A Comenius Kar hallgatói a képzőművészet területén is rendszeresen bemutatkoznak. A tehetséggondozás e színterén is a nyolcvanas években kezdődött meg a folyamat: művészeti szakkör keretében készítették fel oktatóink a rajztanári szakra továbbtanulni szándékozókat. Jelenleg szabadon választható kurzus keretében van mód a képzőművészet iránt érdeklődők számára kiteljesedni. Évente több alkalommal rendeztek és rendeznek szakterületeikhez kapcsolódó, illetve egyéni törekvéseket bemutató tárlatokat. Az oktatási épület főfolyosóján félévente megtekinthetjük a rajz választott műveltségterület hallgatóinak alkotásait, akik nem csupán a stúdiókhöz kapcsolódó munkáikkal szerepelnek, hanem a kiállítás egészének teljes folyamatát is ők szervezik és végzik a meghívók készítésétől a képaláírások elhelyezéséig. Neves hazai és külföldi festőművészekkel közös akciófestészen vettek részt hallgatóink tavaly a TDK fórumrendezvény keretén belül. A „Festészet Napja” városi rendezvény résztvevői között oktatóink mellett találjuk hallgatóinkat is. Művészeti alkotásaikkal országos képzőművészeti rendezvényeken több alkalommal is kiérdemelték a zsűri vagy a közönség különdíját.

A magyar felsőoktatási rendszer hungarikuma az az egyedülálló tehetséggondozás, tudományos és művészeti utánpótlás-nevelés, amely immár hat évtizedes múltra tekint vissza, s tudományos diákköri mozgalom néven vált ismertté. E mozgalom részeként a művészeti diákköri versenyekre évről évre benyújtott hallgatói alkotások szármosságukat és minőségüket tekintve is imponálóak. Három alkalommal vettek részt hallgatóink az Országos Tudományos Diákköri Konferencia művészeti és művészettudományi szekciójában. Teljesítményüket a zsűri egy első helyezéssel és egy különdíjjal értékelte.

A pedagógus hivatáshoz kapcsolódóan is tevékenyek hallgatóink: tanszéki kiadványaink sorozata biztosított hallgatóink számára publikálási lehetőséget, ma pedig a legjobb mun-

kák – pl. egy jó tanítás, óraterv vagy feladatmegoldás – a kar vagy a város honlapján is nyilvánosságot kapnak.

Az egykori tanítványok művészi pályájának nyomon követésére szép példa a PrepArt elnevezésű, évente megrendezett tárlat, amely fantázianevének megfelelően az egykori prepásoktól a napjainkban diplomát szerzett hallgatókig kínálja öregdiákjaink számára a megnyilatkozási lehetőséget képzőművészeti alkotásaik bemutatása által. Várakozáson felüli érdeklődéssel és sikerrel zajlottak az eddigi kiállítások, országhatárainkon túlról is szép számmal érkeztek alkotók és festmények.

A 21. századi technika egyebek mellett a digitális filmkészítés iránti érdeklődést is magával hozta. Jelenleg szabadon választott stúdium keretében ismerkednek hallgatóink a filmkészítés elméleti alapjaival, a technikai és gyakorlati alkalmazások első lépéseivel. Terveink közt szerepel a témához kapcsolódó, magasabb szintű képzések indítása is.

Kodály gondolatával zárva: „Teljes ember, akinek nincs érzéke a művészetekhez? Csonka ember az, és üres az élete, bármily gazdag külsőleg.” (Kodály Zoltán: *Hozzászólás a középiskolai énekoktatás kérdéséhez. In: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. (szerk.: Bónis Ferenc) I. kötet. Zeneműkiadó, Budapest, 1964. 268. o.*)

(Elhangzott a Magyar Comenius Társaság és az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kara által szervezett „Comenius és a művészetek” című tudományos felolvasó ülésen, 2014. november 5-én, Sárospatakon.

Láng Orsolya

Szegedi széljegyzet

A régi zsinagóga
nagy marcipántorta.
Díszei csillámló majolikák.
Valaki egy korált szed ízeire benne,
s az korallként építi újra magát.
A kerítés előtt macskaköves út.
Egy macska íriszében, odaát,
az íriszek némán bólogatnak.
Kinyílik, s a széltől vizenyős szemét
becsukja egy ablak.
A tavaszi zápor
lepereg e tájról.
Lágy platánok törzsén cseppjei matatnak.

Álljon itt

Fehér falon antik gobelin.
(Halványan érezni a naftalinszagot.)
A kárpitba hímezett fekete hölgy
keccsel tartja a kottalapot.
A fekete úrfi válla fölé hajol,
és nyakszirtjére súgja: Jó napot.
A két alak fekete gyászkeretben
az élet szépségét hivatott jelezni.
Kis uszkár, virágcsokor, zene:
kellékek önfeledni.

De álljon elő megfejtésül
(mint rejtvények végén, zárójelek között),
ki búcsúzásul űrt hagyott, jeléül
annak, hogy elköltözött –
a karcsú hölgy: csontsovány nagyapám.
A fölébe hajló csinos úr: a halál.
A partitúra, melyben a hölgy lapoz,
legyen az élet kottája legott.
S mondjuk, hogy darabját végigzongorázta,
mielőtt lovagja megbabonázta.

Gyórfi Kata

az ágyhoz képest

olyan helyekre mennék,
ahol nem vesz körül semmi.
nem az ágyhoz képest balra,
nem közvetlenül az ablak előtt.
mint azok a szavak,
amik a körülöttük levő mondat nélkül
mást jelentenek.

hozzád képest balra,
az ablakod előtt
és az ágyadban is más vagyok,
mint közvetlen előtted.
ha nem vagy körülöttem,
mint egy mondat,
mást jelentek.

üresebb vagyok,
ha nem vesz körül semmi,
és a mondat is üresebb nélkülem.
maradok az ágyhoz képest balra,
az ablak előtt közvetlen.

Sepsi László

Zsákosember

Zöldes katódfényben úszik a szoba. Apa és anya alszanak a másik ágyon. Nem ébrednek fel a tévé suttogására, apa elnyúlt a fal felé fordított fejjel, mintha kánpadra vonták volna. Anya összekucorodott, mint egy kislány. Csak az árnyékukat látom, de tudom, hogy háttal vannak egymásnak.

Odakint Dézi újra felnyűszít. Kölykei lesznek, vajúdik sötétedés óta, az a korcs hágtá meg, amelyik a kanálisban lakik. Dézi nagy és nem szereti az idegeneket, ezért láncon tartjuk, de ez a kanokat nem ijeszti el. Apa egyszer lelőtt egyet, a kanálisból jött az is, he-tekkel korábban tette ki a gazdája egy rozsdás furgonból. Biztosan költöztek. A döglött kant együtt ástuk el a trágyadombon, a felelőtlenségről beszélgettünk közben. Apa szeret a felelőtlenségről beszélni.

Behangyásodik a kép, nem látni semmit, csak zöld porszemeket. Átosonok a szobán és kikapcsolom a tévét. Ettől sötét lesz idebent, kell pár perc, amíg hozzászokik a szemem, de odakint világít a Hold, és a fénye lassan feltölti a szobát félhomállyal.

Kinézek az ablakon. Kint minden világosabb, látni a fák árnyékait, a városi úton ilyenkor is sorban húznak a kamionok. A zsákosember a kert végében áll, engem figyel. Úgy teszek, mintha nem venném észre. Visszamászok az ágyamba és magamra húzom a takarót. Dézi vakkant egyet, majd nyűszít tovább. A zsákosember nem megy haza hajnalig.

Mire felébredek, anya már megcsinálta a reggelit. Tojást ütött disznószalonnára, az illata belengi az egész házat. Kenyeret török mellé és tejet iszom, a fele már elfogyott a tányéromról, mikor eszembe jutnak Dézi és a kölykei. Apára nézek, aki éppen egy darab kenyérhéjjal törli ki a tojássárgáját a tányérből.

– Vannak kiskutyáink?

– Három.

Felállok az asztaltól és kirohanok Dézi házához. A lánc szarosan és porosan tekereg a tákolmány sötét szájától a földbe vert cölöpig. Egy jókora körben kikoptatott vele minden növényt, emiatt mintha egy nagy és kerek sivatag közepén lakna, csak ez a sivatag szürke, nem pedig homokszínű.

Lehajlok a kutyaház elé, Dézi odabent heverészik a kölykökkel együtt. Ráfeküdt az egyikre véletlenül, a bele vörösesbarnán türemkedik a segglyukából. Maradt még kettő.

– Szia, Dézi! Megmutatod őket?

Egyszer óvatlanul benyúltam hozzá, hogy kivegyem az egyik kölykét, ő pedig rám mordult és megkapta a kezem. Most is ott a foga nyoma, fehér heg a bütykeim fölött. Apa addig verte utána, hogy Dézi egy hónapig húzta a hátsó lábát, neki pedig begyulladt a könyöke. Azokat a kölyköket a trágyadombon ástuk el, de én nagyon szégyelltem magam miatt.

Dézi csak bámul a szürkés szőrszálak mögül, amik a szemei elé lógnak. Nem mordul rám, mert megtanulta a leckét. Tudom, hogy szeretne, csak nem szabad. Jobb lenne, ha nem piszkálnám, hátrébb lépek inkább, ekkor veszem észre, hogy apa áll a hátam mögött. Szalonnaszír és kávé illata árad belőle, egy vászonszatyrot tart a kezében.

– Agyon kéne csapni őket – mondja, közben az állát vakarássza, hogy serceg tőle a borostája.

– Most nem tartjuk meg őket?

– Minek?

Ezen elgondolkodom: – Hát nekem.

– Hogy neked. És neked minek?

Ez is gondolkodnom kell, de most nem jut eszembe gyors válasz.

– Ezek amúgy sem húzzák sokáig, Dézi öreg az elléshez. Az egyik meg is döglött, látod. Látom. Nagyon, nagyon halkán suttogom, hogy hátha mégis, de apám mintha meg se hallaná, csak a kezembe nyomja a szatyrot. Nehéz szatyor, sok ételt és zöldséget raktak bele.

– Vidd ezt át nagyapádnak. Addig meggondolom, mi legyen ezekkel a kölkökkel.

Örömben el is felejttem megemlíteni neki, hogy éjjel itt járt a zsákosember.

Három tanya van a környékünkön. Az egyik nagyapámé, a másik nagyanyámé, a harmadik üres, csak a zsákosember lakik benne. Földút vezet köztük, a földutat más földutak keresztezik és kukoricaföld veszi körbe, amiből ilyenkor alig lehet kilátni. Ha esik, a földutakból sárutak lesznek és gyalog is nehéz járni rajtuk, de most nyár van, én pedig felülök a biciklimre, a kormányra tekerem a vászonszatyor füleit, és elindulok nagyapám tanyája felé.

A hátam mögött anya és apa veszekszenek. Abban reménykedem, hogy Dézi kölykein, hogy anya meggyőzi apát, hogy a kutya úgysem szül már többet, ezért kedves dolog lenne tőlünk, ha ezeket megtarthatná. Négy tekerés, elhagyom a tanyát, ráfordulok a földútra, ami nagyapámhoz visz.

Nagyapám öreg, ezért nem dolgozik. Nyaranta átjövünk, apa lekaszálja a fűvet, én pedig leverem a darazsak fészkeit az eresz alól. Hetente kétszer ételt, italt, zöldségeket és gyümölcsöket hozok neki, olyankor beszélgetünk, és elmagyarázza, miért nem szabad a meszesgödör mellett játszani.

Kiszáradt árok fut a földút mellett, benőtte a bogáncs és a kutyatej. Mindig figyelem, hátha találok benne valami érdekeset. Rossz képcsöveket szoktak kidobálni ide, színes műanyag szemetet, ázott és sárgára száradt könyveket. Pár méterrel előttem most egy kopott zsák hever, mozog és nyávog.

Nem először találok ilyet. Legutóbb kinyitottam a zsák száját és itt hagytam őket, hátha hazatalálnak. Hozzánk nem vihettem, Dézi szereti a macskákat, megeszi, ha elkap egyet. Letámasztom a biciklit az árok szélére, vigyázok, hogy ne nyomja össze a szatyrot. Átlépek egy bokor vasvirágon, szederindák akadnak a nadrágom szárába, olyan hanggal karistolják, mint a szétváló tépőzár. Ez a zsák dagadtabb az előzőnél.

Leguggolok hozzá, a száján csomó, dudorodik és hullámszik, mint egy póktojás kikelet előtt. Oldozni kezdem a csomót, szél fúj keresztül a kukoricáson, és mikor kinyitnám végre, meghallom a zsákosember hangját:

– Ők az enyémeik.

Felnézek. A kukoricás és az árok találkozásánál áll rongyos ruhában, szakadt porördög, akinek a háta mögül süt a nap és nem látni az arcát. Csomó ül a torkomban.

– Elviheted őket, de mit adsz értük cserébe?

Hátrálok, ő pedig lesétál a zsákhöz. Felpattanok a biciklire és hátra se nézek, úgy tekerek nagyapám házához.

Egy polcra pakol mindent a kamrában. Olykor alaposabban megnézi, mi akadt a kezébe, de leginkább csak pakol mormogva. Nagyapámnak nincs hűtője, mert nála áram sincs. A kamra döngöltföld padlóján borosüvegek sorakoznak, sötétzöld tartályok teli sötétvörös folyadékkal.

– Dézinek kölykei lettek az éjszaka – mondom, közben egy sárgára érett körtét majszoklok, amit nagyapám nyomott a kezembe, mikor ideértem.

– Gondoltam. Üvöltött az éjca.

Cukros lé csorog a kezemen: – Jó lenne egyet megtartani.

– Korcsok azok.

Végül minden a polcon sorakozik. Nagyapám a ruhájába törli a kezeit, bütykök és daganatok duzzadnak rajtuk, a húsa akar előmászni a bőre alól.

– Eccer majd szerzek neked egy rendes kutyát. Nem ilyen vakarcsokat, amikről azt se tunni, mi' vér folyik bennük.

– Az jó lenne.

Kitérel a kamrából és becsukja mögöttünk az ajtót.

– Találkoztam a zsákosemberrel.

Nagyapám felém fordul. Vizenyősek a szemei, az orrán szét pattant erek futnak, vörös, mint amit összemartak a darazsak.

– Tán megijedtél?

Egy csepp körtesaft csiklandozva gördül le a könyökömig: – Kicsit.

– Rohadt egy kurafi az, de félni nem kell tőle. De ezen segíthetünk. A félelem az lófasz. Int, hogy menjek utána. Keresztülvágunk a házon, a vályogfalak nyirkosak és hűvösek. Ajtókat nyit ki előttem, amiket még sosem, némelyik mögött sötétség vár, mások mögött verőfény, mintha a réten járnánk. Az utolsó mögött pedig ott zsiszeg a darázsfüggöny.

Hallottam róla korábban. Apa mesélte, hogy egy napon, még mielőtt férfivé lett volna, át kellett mennie a darázsfüggönyön. Embermagas, mint egy ajtó, és sárga-fekete az egymáson tülekedő kecskedarazsaktól. Fürtökben potyognak, idegesen verdesik magukat a földhöz, aztán visszazállnak, a csápjaikkal köszönnek egymásnak, majd nyüzsögnek tovább. A fullánkjuk ki-be jár a potrohukból, nem zavarja őket, ha egymást marják halálra, mert az elhullottak helyére újabbak érkeznek. Talán megérzik a rám száradt körtelevet, mert néhány a karomra repül, és finoman belém harap.

– A fészük a függöny mögött van, fiam – mondja nagyapám. – Hozd el nekem, és a zsákosembertől sem kell félned többé.

Előrébb lépek, a lábaim remegnek. Vizelni szeretnék, de azt itt nem szabad. Újabb lépés, darazsak repülnek az arcomba és a hajamba, azt tanultam, a hirtelen mozdulatok csak felidegesítik őket. Mozogj nyugodtan, ne kapkodd a levegőt, járj úgy, mintha nem akarnád őket bántani. Ne jusson eszedbe az ezer meg egy fészek, amiket szétapostál a porban. Ne jusson eszedbe a milliő döglődő rovar, amint tökéletes körré görbülve a saját fejét döfködi fullánkjaival.

Kinyújtom a karom a darázsfüggöny felé. Rovarok szállnak rá, előbb egy tucat, aztán még egy és még egy, sétálok keresztül izgó-mozgó hártájukon, miközben otthon Dézi még mindig az elhalt kölykét nyalogatja.

Tűz a nap és görcsbe állt kézzel szorítom a biciklikormányt. A forró por az arcomra tapad, be akar égni a bőrömbé. Elmúlt dél.

Ott martak belém, ahol Dézi is. A fehér heg most duzzadt és vörös, genny szivárog belőle, langyosan csorog a karomon, mint a körtelé. A szatyorban már nem étel van, hanem a darazsak fészke. Olaj csöpög belőle.

Egy órája diadalmasan tartottam magam elé, szárnyatlan lárvák lüktettek a fehér pudinggal töltött sejtékben, nagyapám pedig azt mondta: – Ez a beszéd!

Soha nem voltam még ennyire büszke magamra. Leültünk a ház elé, nagyapám rágyújtott egy cigarettára, amit maga sodort, pőfékelt kettőt és arra biztatott, hogy ezt meg kell mutatnom nagyanyámnak is. Egyszer történik ilyen az ember életében.

De így, folytatta, nem viheted. Ezek még élnek, kikelnek útközben és halálra marnak.

Letettük magunk elé a fészket, ami akkora volt, mint egy görögdinnye. Nagyapám bement a házba és előhozott egy olajoskannát. Ki kell takarítanod ezeket a fattyakat, morogta.

Ráöntöttem az olajat a darázsfészkekre, az sistergett alatta és mocoogtak a benne fuldokló lárvák. Zizegtek, magas hangon sírtak, aztán sorra kipukkantak, pici lufik egy darab üreges kenyér belsejében. A levük lefolyt a fészek szélén és kicsorgott az alján, eláztatta a port nagyapám küszöbje előtt, miközben ő boldogan cigarettázott tovább.

Most viszem a fészket nagyanyámnak. A kukoricaszárak közül a zsákosember suttog hozzám, arra kér, látogassam meg, látogassam meg az otthonában, mert nagyfiú lettem és még nem is beszélgettünk soha igazából.

– Uramisten! – csapja össze a tenyereit nagyanyám, ahogy leteszem elé a kihalt darázsfészket. Süteménnyel kínál utána és főtt kukoricával, sőt dörgölök az aransárga csőre, marja a darázscsipést a kézfejemen. Nagyanyám mosolyogva figyel, ahogy eszem, szappanillat veszi körül, és az ősz tincsek úgy festenek a hajában, mintha ő maga ragasztotta volna őket oda. Vízcsobogással vegyes vinnyogás szűrődik a háta mögül.

– Ezek szerint megszólított a zsákosember.

Teli szájjal bólogatok, lenyelem a falatot és azt felelem: – Éjjel a kertben volt, most a kukoricást járja. Olyanokat mond, hogy látogassam meg.

– Akkor bizony meg kell látogatni. Nem félsz már tőle, ugye?

– Nem én! – Felé nyújtom lüktető kézfejemet. – Itt jön ki minden rettegés.

– Az nagyon jó.

Közben csupaszra rágcsáltam a kukoricacsutkát, még a sós levet is kiszívogattam belőle. Nagyanyám feláll az asztaltól, huzat jön mögüle: – De ajándék nélkül nem mehetsz a zsákosemberhez. Kár lenne az első alkalommal megsérteni.

– Milyen ajándékot vigyek neki?

– Gyere velem!

Nagyapám háza olyan volt, mint egy labirintus, de nagyanyámé sokkal egyszerűbb. Csak kinyit egy ajtót és ott vár mögötte a patkányvödör. De ez nem akkora ám, mint otthon a miénk, hanem jóval nagyobb, betölti szinte az egész helyiséget és bele is ásták a földbe, csak a szélei kandikálnak a padlóból.

A patkányvödör arra való, hogy a mérgezett állatok ne a falban pusztuljanak el, mert ott megbüdösödnek és szaglani fog tőlük az egész ház. Ezért éjszakára ki kell tenni egy vízzel telt vödört a kamra közepére, amibe majd a méregtől szomjas patkányok bele-másznak, de kiugrani már nem tudnak belőle. Reggel pedig a vödört kiviszi az ember az udvarra, agyonüti azt, amelyik még él, aztán elássa a trágyadombon.

De nagyanyámé a legnagyobb patkányvödör, amit valaha láttam. Patkánymedence inkább. Csapdosnak benne az állatok és sipákolnak, egymás hátán próbálnak felkapaszkodni, de folyton visszacsúsznak. Kicsik és nagyok, az egyik ott szül a vízben, a rózsaszín embriók tajtékként lebegnek a felszínen.

– Tudsz úszni, ugye kisfiam?

– Valamennyire tudok.

A lábaim belemerülnek a langyos folyadékba, átázott bundák csiklandozzák a talpamat.

– Akkor fogjál ajándékot a zsákosembernek.

Mit kell tudni a zsákosemberről?

Ezen gondolkodom, miközben tekerem a biciklit, a nap ropogósra szárítja a hajamat és a patkányok úgy ficákolnak a szatyromban, mint kismacskák egy zsákban.

Eljön a gyerekekért, akik rosszak voltak. Ezért nem kell félnem tőle, hiszen már nem vagyok gyerek.

Ő viszi el a kismacskákat, amiknek nem jut hely a trágyadombon.

Ő szedi össze a csecsemőket, akiket a kerti vécében szült meg az anyjuk.

Ő fogadja barátjául a fattyakat, amiknek nincs helye a családi asztalnál.

Elértem az utolsó kanyart, innét egyenes út vezet a zsákosember tanyájához. Neki nincsenek földjei, fák veszik körül a házát, a lombjuk teli makkal és vackorral.

Felvisít egy patkány a szatyromban, aztán csendben kimúlik. Szomjaznak a méregtől, szomjaznak a napsütéstől. Az egyik lábam lassítani akar, a másik gyorsabban tekerné a pedált. Belehúzok inkább.

Mi lesz a gyerekekkel, akiket elvisz a zsákosember?

Semmi, semmi nem lesz velük, felnőnek, mint bárki más, felnőnek és zsákosember lesz belőlük.

– Az a vén boszorkány!

Belenéz a szatyorba, fintorog, utána kétszer megpörgeti, majd a földhöz csapja. Kerek szemekkel bámulom, ahogy a patkányvér átüt a szöveten.

– Gyere csak beljebb, a bicikli miatt ne aggódj, nem viszi azt el innét senki.

Penészszagú a háza. Ő maga is.

– Innál valamit? A kútban van dinnye, jó hideg, hajnalban engedtem bele.

– Nem kérek, köszönöm.

– Anyád még mindig nem hagyja, hogy ebéd előtt dinnyét egyél, mi?

Viszket a kézfejem. Megvakarom, bőr marad utána a körmöm alatt, meg némi alvadt vér.

– Egy pohár vizet kérek csak.

Bemegyünk a házába. Üres zsákok lógnak a falon, piszkosszürke, renyhe pikkelyek saroktól sarokig. A padlón kismacskák játszanak egy tál tej körül, átlépek felettük, de mindig újabbak jönnek, mígnem csak úgy nyüzsögnek a lábam körül. Rengeteg megtermett, szőrös hangya. Nyávognak, pofozzák egymást, fújnak, belekapnak a nadrágom szárába

és könyörögnek a szemükkel, hogy vegyem fel őket. Ha megsimogatom az egyiket, utána a többi is szeretetért kuncsorog.

A zsákosember bádognakánából tölt nekem vizet foltos bádognögrébe. Egy húzásra megiszom, úgy kérem a következőt.

– Hallom, kutyáitok születtek.

– Ű-hűm – csorog a víz az államon. – Tegnap éjjel. De az egyik már meg is halt.

– Öreg szuka az a Dézi.

– Majdnem annyi idős, mint én. Az kutyaévben nagyon sok.

A macskák le akarnak taszítani a lábamról. A karomba veszem az egyiket, erre a többi elindul fölfelé a lábszáramon. Amelyiket ölbe vettem, nyalogatni kezdi a sebet a kézfejem. Hűs a nyelve és recés.

– Anyád jól van azért?

– Veszekedtek reggel. Sokat veszekszenek mostanában.

– Így megy ez. Most min kaptak össze?

– A kiskutyákon, azt hiszem. Szerintem anya meg akarja tartani, hogy maradjon valami Déziből, mielőtt ő is meghal.

A kiscica felmászik a vállamra, és elkezd játszani a fülcimpámmal. Rámakolok a grabancára és gyengéden visszateszem a többi közé a padlóra. Úgy nyelik el, mint a futóhomok.

– Akkor semmi nem változott. Apád még mindig felhúzza magát a kanálisból előkerült korcsokon meg a fattyaikon.

– Úgy valahogy.

– Odakint le tudunk ülni. Az egyik fán nagyon finom a körte, csak a darazsak folyton megrágják.

Beszélgetünk egész délután. Mikor hazaindulok, kiöblítve akasztja a biciklikormányra a szatyromat, de a patkányok vére így is foltot hagyott rajta.

Alkonyodik, mire befordulok a tanyánk udvarára. Apa és anya a kerítés előtt vártak, kapok egy pofont, amiért eltűntem egész napra, utána felemelnek a porból és magukhoz szorítanak. Vacsoraillatuk van.

Együtt eszünk, elmesélem, hogy nagyapámhoz ideje lenne átmenni darazsat irtani, nagyanyámnak pedig venni kell egy macskát, mert nem bír a patkányokkal. Apám azt motyogja teli szájjal, hogy inkább tacsó kell neki, mert patkány ellen a macska szart se ér. De majd elintézi, nem kell aggódni.

Vacsora után apám kint cigizik a ház előtt, bámulja a kukoricát.

Állunk csendben egy darabig. A darázs csípést kaparászom, tettünk rá hagymát, de attól csak jobban viszket. Reggelre kutya baja se lesz, ezzel nyugtatott anyám.

– Találkoztam a zsákosemberrel – nyögöm ki végül.

Apám beleszív a bagójába, akkorát, hogy szinte elfogy a fele.

– Olyan volt, mint aki ismer titeket.

– Az sok mindenkit ismer. Anyádat főleg.

Tényleg sokat beszélt róla. Ültünk a körtefa alatt, zúgtak fejünk fölött a darazsak, a zsákosember pedig csak azt hajtogatta, mennyire hasonlítok rá, a szemem és az ajkaim főleg.

– Na, mi legyen? – kérdi apám.

– Nem tudom.

Végül lekasztom a patkányvéres szatyrot a biciklikormányról, és elindulok vele a kutya-
ház felé. A zsákosember azt is mondta, hiányoznak neki azok az idők, de nem értettem,
milyen időkre gondol.

Dézi nem kap a kezem után, mert tudja, hogy nem szabad neki.

Kása Dávid: A félhold árnyékában

Polák Péter

a főút üres

a főút üres. csak a mi kilométeróránk
pereg, csak a mi kocsinkat húzza
magához, csak arra ugrik rá az est.
épp durranó puskák, tűzijátékok
a lámpák az útszélen. mégis hang nélkül,
bizonytalanul néznek be hozzánk,
végigfutnak rajtunk, belesimulnak a ruhád,
a bőröd gyűrődéseibe. aztán eltűnnek.
és mi leszünk, végig mi vagyunk az a sötét
aszfaltdarab, amin olyan nagyot zökkent az
autó. hátranéznék, de a visszapillantó tükör
csak meg-meglobbanó gyászlepel, eltemeti
mögöttünk a tájat, mindent ahol már jártunk.

fiastyúk

most már látod te is. januárban a
fagyott utak, a tegnapi lábnyomod
a sárban, a beüvegezett fák egy
rosszul sikerült havazás után. ettől
lesznek olyan élénkek az éjszakák,
lesz több a hold, mint edénybe fagyott
vízkorong.

de attól még ne hidd, hogy miénk ez a
tél. ugyanúgy otthagyna minket az
állomáson, kékülő ujjakkal egy fa tövében,
csöndben buborékolva egy tó alján, mint
bárki mást, akit nem szeretünk. de te
ne félj. márciusig az ég alatt a jeges
föld, a föld alatt egy még jegesebb ég zár
a szájába minket. márciusban aztán megolvad
a sár, eltűnik nadrágom száráról, lefolyik
a régi lábnyomod, és magára hagy minket a
fiastyúk.

Juhász Máriaó

Alaprajz

Nincs hova túglnia
a szobának, az élek
érvényüket veszítik
a fényszennyezett
lakáséjjelekben. Én
sem vagyok *biztos*
benne.

Naponta többször
körbejárom, ellenőrzöm
a zárat, hogy az
ablaküveg megfelelő
szögben töri-e a
fényt, hogy rálátok-e
még a kertre.

Tudtam,
hogy telik az idő,
noha órát már régen
nem tartok magamnál.
Bőven elég a rohadó
almahéj.

Ahogy a kinti szavak
egyre halkultak,
elkezdtem újra
elnevezni a dolgokat.
Így lett az éjjeli lámpa
hamutartó,
a hamutartó képkeret.
Nekem még nincs nevem.
Tökéletes rend.

Három rövid tautológia

teremtés

tovább az utcamunkálatok zaja
tovább forrástalanul

méreg

oszló bőr tévelygő hámjai
idegen anyag a lakás testében

ima

sötétben konnektor
után matató ujj

Csontos Márta

Látáskárosult

Mondd ki pontatlanul,
ha nem tudod pontosan
körülírni, mondd, hogy nem
látod jól az égi magasságokba
vezető útvonalat,
mondd ki, – szemed romlandó
tested része, nem a lélek
vezérli, nem tart tükröt eléd,
melyben nem látszik más,
csak szolgálatod szépsége.

Kiégett már belőled a varázs,
nincs látásélességed, detektorod
korszerűtlen, nem észleli a távolságba
faragott Krisztus képét.
Csak tapogatsz a megdőlt árnyékok
oldalán, nem látod a színek közé
mosott csodát, nem követed a hegyeken
átlépő éjszaka lebegését, a holdsütötte
falak sem magasodnak előtted a holtak
arcából kirakott temetősonon.

Cataract mögé rejtetted
érzékeid szennyes keverékét.

Vadász János

Óév – újév

1

őszülök fakulok olajfám
lepergő hamuszín levelei
lassúdan lágyan hullanak
parázsló arcomra

tekintetem sugarait
a hegyoldal haragos-zöldje
s a hűlő alkony kék-fekete
felhőhada veri vissza

2

ó lankadatlan ifjú én
galagonya-tűz edzette
légszomj bilincsedtől
újév sugara szabadít-e

messzezengető hangod
e mai ifjú-agg hatalom
körbekerítő jég-élei ellen
szít-e még új lázadást

Bakonyi Péter

Öregnek nem jó*(NAL-nak)*

Öregnek nem jó temetőnél lakni.
Nem azért, mert visszajárnak a holtak,
nem babona vagy a halál közelsége miatt,
hanem, mert tőle bárki elvárhatja joggal,
hogy mindig ott legyen! Nincs oka kihagyni,
hogy végignézze az arcokat, akik jelen voltak:
a közönyös, az együtt érző, a bús, a riadt...
S közben a „volt” már szót vált az angyalokkal...

Hát ennyi volt ma is: szépen temettünk,
a szónok fess volt, a beszéd kvalitásos,
a hangja színészi, talán ő maga is az,
illem, érdem mértékkel, könnyekkel, pappal,
még néhány hivatalos ember is feltűnt,
szépen képviseltette magát a város,
bár az itt maradóknak ez csekély vigasz...
A lélek meg elszállt a végső áhítattal...

Délutánra vidámabb perceket reméltem,
de nem jöttek meg a napi programokkal.
Pedig a búcsú szerint barátunk azt üzenete:
csak éljük tovább megszokott életünket.
Egy ilyen magam forma, öreglő cseléden
talán ilyenkor kéri számon, sebbel-lobbal,
az Úr, vajon még elég szép-e, jó-e, szent-e...?
S a friss halott fenn már helyettünk tüntet...

Én nem hiszek. De ez a hit már nem elég
erős bennem ahhoz, hogy éltesen is.
Főleg magamban bíztam eleitől fogva,
így ha csalódtam, nem kellett meghasonlanom.
De nincs jobb válasz, s már nem altatnak mesék,
pedig szigorú üzeneteket küld a végső remíz.
Talán van, aki a helyemben nem nyafogna...
de mi választ el a holttól? Egy friss földhalom...

Farkasrét, 2014. november 20.

Karasszon Dénes

Derzsy Domokos, az állatorvostan kutatója

Emlékezés születésének centenáriumán

A reformáció és a protestantizmus színre lépése mind az egyetemes, mind a hazai orvostudomány történetében korszaknyitó jelentőségű. Comenius Sárospatakon a 17. században még teljes, négykarú, azaz orvosi fakultással is rendelkező protestáns egyetemről álmodott. Híresek voltak a pataki iskolaorvosok és egészség-tanítók, de orvosként vált híressé a pataki Református Kollégium számos növendéke is. Keresztúry Ferenc a Moszkvai Egyetem orvosi karának lett professzora; dékánja. Másokat, mint Almásy Balogh Pált, Csorba Józsefet, Duka Tivardart, Kováts Mihályt, Szabó Gábort a Magyar Tudományos Akadémia választotta tagjai sorába.

Még az orvosokéhoz képest is kevesebb fény világította meg azoknak emlékét, akik az állatorvoslás terén emelkedtek hírnévre. A sort kétségkívül Szathmáry Király György (1703–1775) nyitja meg, de sárospataki kötődése révén tartjuk számon Czákó Kálmán (1843–1895), Nádaskay Béla (1848–1933), Csontos József (1889–1962) nevét és működését.

Közéjük tartozik a száz éve született Derzsy Domokos is, aki Felsőboldogfalván (Udvarhely vm.) látta meg a napvilágot 1914. december 8-án. Szülei a románok elől költöztek Erdélyből Magyarországra, ezért elemi iskoláit Zsákán, középiskoláit Sárospatakon végezte. Nehéz idők voltak ezek. A Kollégium a szégyenletes trianoni békediktátum következtében természetes

vonzáskörzetének jelentős részét – s így növendékeinek javát is – elveszítette.

A középiskolai éveket Derzsy ismeretszerzésre fordította. Tanárai és osztály(iskola) társai egyaránt kedvelték a csavaros eszű, nyakigláb székely góbét. A sikeres érettségi vizsga (1933) után Derzsy – hajlamai, illetve érdeklődése alapján – orvosnak készült, de állatorvos nagybátyja, egyben nevelőapja tanácsára az Állatorvosi Főiskolára iratkozott be. Itt sem volt rózsás a helyzet. Akkor halt meg a bakteriológia nagyírű professzora, Aujeszky Aladár. A következő évben a főiskola világhírű rektora, Hutyr Ferenc professor hunyt el. Az ő halála után a főiskolát beolvasztották a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetembe. „A fúzió felemelkedés, s nem lefokozás” – ez volt a kiadott jelszó, mégis kilenc tanszék (köztük a bakteriológiai) önállósága szűnt meg; tanszemélyzetüket áthelyezték, nyugdíjba küldték vagy elbocsátották. Tudományunk büszkesége, a világhírű Marek József professor lemondott klinikájának és tanszékének vezetéséről és minden közéleti szerepléstől visszavonult. Derzsyre a legnagyobb hatást példaképe, Magyary-Kossa Gyula, a gyógyszer- és méregtan professzora gyakorolta, ő mellette már hallgató korában működhetett, de csak famulusként (ún. pikolóként). A létszámstop ugyanis még a „díjtalan gyakoronoki” státust is zárta. A megmaradt tanszékek személyzetének létszámát csupán oktatási feladatok ellátására korlátoz-

ták. Kutatásra sem pénz, sem asszisztencia nem állt rendelkezésre. „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való.” sóhajtotta Hóseás prófétával (*Hós. 4.6.*), de nem adta fel tervét, hogy tudományos pályára lép. A kezdő kutató számára kitűnő iskolának ígérkezett a nemzetközi híró bakteriológus-immunológus gárdával rendelkező Phylaxia Szérumtermelő Rt., ám ott is csak szerződéses álláshoz juthatott. Szerződésének lejártával – immár állatorvos-doktori cím és hatósági állatorvosi (ún. tiszt) vizsga birtokában – a visszacsatolt Erdélyben, Gyergyótölgyesen kapott hatósági (ún. járási) állatorvosi állást. Alig néhány hónapot töltött ebben a beosztásban. Amint ugyanis megnyitotta kapuit a Kolozsvári Állategészségügyi Intézet (1940), annak frissen kinevezett igazgatója, Csontos József egyetemi magántanár, pataki öregdiák, rögtön maga mellé vette a nálánál 25 évvel fiatalabb diáktársát.

A hosszú időn át idegen uralom alatt állt Erdély állategészségügyi viszonyai a második világháború dülése idején már meglehetősen rendezetlenek voltak. Alig találunk olyan fertőző állatbetegséget, amellyel Derzsy ott ne találkozott volna, s amelynek felismerése érdekében ne végzett volna kórbonctani, kórszövettani, bakteriológiai, szerológiai diagnosztikai vizsgálatokat. A háborús helyzet alakulása következtében azonban Erdélyt el kellett hagyniuk (1944). A budapesti Országos Állategészségügyi Intézet munkatársa lett, budapesti tartózkodása azonban az akkori lakásviszonyok következtében megoldhatatlannak látszott. Sem politikai párthoz, sem a szakmai/tudományos körökben kialakult „klikkek” egyikéhez sem tartozott; nem volt hajlandó „négerként”, azaz más neve alatt kutató munkát végezni, így csak Békéscsabán kapott állást a Sanopharm magáncég által indított ún. Békéscsabai Szérumműveknél (1946).

Amikor az újonnan létrejött szérumtermelő magánvállalatokat az államosítással létrehozott Phylaxia Állami Oltóanyagtermelő Intézet bekebelezte (1948), akkor Derzsy újból a Phylaxia állományába került. Oltóanyag termelési tapasztalatait – tudásvagyától hajtva – az Orvostudományi Egyetem Kórbonctani és Kísérletes Rákkutató Intézetében szerzett sejt-tenyésztési ismeretekkel egészítette ki. Nem véletlen, hogy a már akkor „két lábon járó lexikonként” ismert Derzsy Domokos elsőként kapott felkérést az újonnan létrehozott MTA Állategészségügyi Kutató Intézet egyik tudományos munkatársi álláshelyének betöltésére (1950).

A szintén ide helyezett Csontos igazgató vezetése alatt összesen hárman alkották a kutató gárdát. Asszisztencia alig, műszer, felszerelés, kísérleti állat jóformán semmi, könyvtár, külföldi folyóiratok nem álltak rendelkezésre. Külföldi tanulmányútról álmodni sem lehetett. „Koch Róbertnek elég volt egy mikroszkóp nagy felfedezések megtételére” volt a jelszó. Mindent a semmiből kellett megteremteni.

Derzsy a nehéz feladatokat kedvelte. Atyai barátjaként tisztelt főnöke Csontos József, aki korábban Aujeszky professzor bakteriológiai intézetében volt tanszék-várományos és a baromfi-betegségek egyetemi magántanára, irányította érdeklődését ez – akkor még meglehetősen elhanyagolt szak-ágazat – kutatási feladataira.

Volt tudós, aki kételkedve fogadta az emberek között járványosan terjedő ún. papagájvírus okozta megbetegedésekről szóló híreket. Derzsy kandidátusi disszertációjában dolgozta fel az akkor már hivatalosan ornithosisnak nevezett betegség járványtanára és kórjelzésére vonatkozó saját vizsgálatait, hazai adatokkal alátámasztva a megjelent külföldi beszámolók érvényességét. Tudományos fokozat birtokában hamarosan osztályvezetővé lépett elő (1957)

majd Csontos igazgató nyugállományba vonulása (1959) után a Kutatóintézet tudományos igazgatói tisztét is reá ruházták. A kutatóintézet fejlődésében új korszakot nyitó vezetői-, valamint sokoldalú eredeti tudományos kutató munkásságából ezúttal csupán a legnevezetesebbet: parvovírus kutatásait emeljük ki. Ezt azért tartjuk szükségesnek mert életrajzírói erről mindössze annyit közölnek, hogy „munkásságának elévülhetetlen érdeme az ún. libainfluenza oktanának, kórfejlődésének, kórjelzésének, járványtanának tisztázása”. Ennek megértéséhez azonban figyelembe kell vennünk, hogy a „libainfluenza” néven ismert betegséget 1904 óta más és más szerzők más és más elnevezéssel (libapestis, vírus-enteritis, fertőző myocarditis, fertőző hepatitis, ascites, hepato-nephritis) illették, oktana azonban tisztázatlan maradt. A járványosan terjedő, komoly veszteséget okozó betegség vírusos eredetéhez nem fért kétség, a vírus-kimutatási eljárások azonban következetesen negatív eredményre vezettek.

Derzsynek olyan ismeretlen vírust kellett keresnie, amelynek kimutatása nehéz, kórokozó képességének igazolása még nehezebb. A jól ismert vírus-féleségek alapvető tulajdonságainak (méreteinek, molekuláris kémiai és fizikai szerkezetének és biológiai tulajdonságainak, illetve kórokozó képességének) meghatározása egyébként is különleges felszerelést, különleges műszerezettséget és különleges szaktudást igényel. Hát még ha egy ismeretlen vírus kerül gyanúba. A kutatók ugyanis már korábban felismerték, hogy léteznek olyan „vírusok” amelyekhez nem, illetve csak különleges esetekben tartozik betegség. Ezeket „árva” (orphan) vírusoknak nevezték. Közöttük ismertté váltak olyanok, amelyek csatlós- (satellita)-ként csak másik vírushoz kapcsolódva képesek betegséget okozni; másoknak segítő

(helper)-, ill. társ (associated) vírusra van ehhez szükségük. Közülük először is sejtenyészeten egy bizonyos syncytium-képző-, utána egy ún. reo vírust kíséreltek meg felelőssé tenni, míg végül 1973-ban merült föl parvovírus szerepének lehetősége a libainfluenza előidőzésében.

A parvo-vírusokat különleges módon, egerek immunrendszere ún. T-sejtjeinek klónozott tenyészetében fedezték fel. A minden addiginál egyszerűbb felépítésű, de hallatlanul széles gazda-spektrumú vírust kicsiny mérete alapján nevezték parvovírusnak. Gazda spektrumuk hallatlanul széles: képesek lehetnek embert, szarvasmarhát, sertést, kutyát, macskát, nyulat, hörcsögöt, menyétet, mosómedvét, patkányt, egeret, csirkét, libát, izeltlábakat fertőzni és bennük akár daganatképződéssel járó betegséget előidézni.

A feladat adva volt. Most vette hasznát Derzsy korábban elsajátított sejtenyészeti ismereteinek. Munkatársával Kisary doktossal együtt dolgozva igazolta libainfluenzában elhullott szárnyasok szervezetében parvovírus jelenlétét. Ekkor indultak meg a részletes molekuláris virológiai vizsgálatok, amelyek kétségkívül bizonyították parvovírus szerepét a libainfluenza előidőzésében. Kutatási eredményeit Derzsy sikerrel megvédett MTA doktori értekezésében foglalta össze (1973).

Az elismerés nem maradt el. Mikrobiológiai-, valamint köz-és állategészségügyi szakmai szervezetek, tudományos társaságok, bizottságok választották tagjukká; szakmai és tudományos folyóiratok szerkesztőségük tagjává; címzetes egyetemi tanári cím birtokosa lett. Kitüntetései mellett a legnagyobb elismerésként mégis a Baromfitenyésztők Tudományos Világszervezetének (WPSA) határozatát értékeljük, amelynek értelmében az ún. libainfluenza hivatalos neve a továbbiakban „Derzsy betegségre” változott.

Névadóknak (eponymonknak) lenni az orvos/állatorvostudományban is világhírt jelent. Magyar állatorvosok közül ily módon – Aujezsky Aladár, Köves János és Marek József után – Derzsy Domokos is bevonult az állatorvos-történelembe. Ő maga azonban, sikerei csúcsára érve, más útra lépett. Úgy látszik, központi idegrendszerét valamely alattomos vírus támadhatta meg. Szellemi képességeinek feltartóztathatatlan hanyatlását maga-magán észlve, nem kívánta megvárni azok teljes elvesztését, inkább Sokrates méregpoharát választotta (1975).

Hamvai a budapesti Farkasréti temető MTA parcellájában díszsírhelyen nyugszanak. Emlékére a Magyar Állatorvosi Kamara ez évben immár 22. alkalommal rendezett „Derzsy Napok” címmel tudományos ülést.

Portréjának megrajzolásához érdemes itt felidézni, hogy baráti figyelemmel kísérte e sorok írójának az orvostörténelem birodalmában tett kalandzásait. Egy alkalommal az Országos Közegészségügyi Intézet lépcsőházában történt véletlen találkozásunk alkalmával említette, hogy – amikor még „pikolóként” Magyar-Kossa Gyula professzor könyveit rendezgethette – a '48-as szabadságharc egyik hónapjának orvósának naplója akadt a kezébe. Ajánlotta, keressem meg a Svájcban élő leszármazottakat, hátha őrzik a naplót?

Az ifj. dr. Magyar-Kossa Gyula és felesége következő magyarországi látogatása alkalmával már kezemben volt a „104-ik honvéd zászlóalj főorvosának orvosi naplója”. Írója – mint a Honvéd Levéltár adatai alapján kiderült – Korányi Frigyes volt, akkor még szigorló orvos, később a magyar belgyógyász-iskola megteremtője, aki orvosi működéséért az uralkodótól bárói címet is kapott. A kézírásos *Napló* csatálatrek sebesültjeinek ellátása mellett egy érdekes boncleletet is rögzít: a törvényszéki

orvostan híres professzora: Scheuthauer Gusztáv boncolta ugyanis a homoeopatha orvosok szerint szifilisz eredetre visszavezethető vakságban szenvedő „árvízi hajós”, br. Wesselényi Miklós holttestét. A boncolás során azonban szifiliszre utaló elváltozásokat nem, hanem terjedelmes agytumort ismertek fel, amely a koponyán belül növekedve zavarta, majd akadályozta a látás központjainak működését. A Magyar Orvostörténelmi Társaság vitafórumot szervezett, amelyen elhangzott előadások alapján a magyar ideggyógyászok nesztora, Miskolczi Dezső akadémikus is állást foglalt, és a sokáig elfogadott téves diagnózist elvetve Scheuthauer professzor agytumor kórbonctani diagnózisát hitelesítette.

A *Napló* azóta a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár kincse. Megtalálása – a fentiekben elmondottak szerint – Derzsy Domokosnak is köszönhető.

A híres magyar neurobiológus Apáthy István (1863–1922) mondása szerint „Nagy országok fiaikat, kis országokat fiaik teszik naggyá”. Ugyanez az iskolákra is érvényes: híres iskolák tanáraikat és növendékeiket, híressé vált tanárok és növendékek iskolájukat teszik híressé. Ennek szellemében is javasoljuk, hogy Sárospatak, mint protestáns iskolaváros, köztéri és iskolakerti szobrokkal, emléktáblákkal, utca-, illetve sétány nevekkkel örökítse meg híressé vált tanárai és diákja, közöttük az orvostudósok – mint Derzsy Domokos – emlékét.

Koncz Péter

Más lesz a tavasz?

Rachel Carson emlékezete

„Olyan egészségesek vagyunk, amilyen a környezetünk” – vallotta az idén ötven éve elhunyt Rachel Carson, a nemzetközi környezetvédelmi mozgalmakat elindító, 1962-ben megjelent *Néma tavasz* című könyv szerzője. Ő tette fel először azt a kérdést, hogy miért gondoljuk, hogy a környezetbe kiszórt vegyszerek, rovarirtó szerek nem találhatók meg bennünk? Hiszen sejteink abból épülnek fel, amiket megeszünk, megiszunk, és amit belélegzünk.

Rachel Carson (1907. május 27. – 1964. április 14.) amerikai tengerbiológus, ökológus, író volt. Világsikerű vagy inkább világot megrendítő könyvében rámutatott arra, hogy a környezetszennyezés következtében a réti virágok megszűnnek virágozni, az égi madarak pedig megszűnnek dalolni... Ugyanakkor naiv gondolat volna azt hinni, hogy az ember képes kiirtani az életet a Földön. Az élet csírája, ha csak ősbaktériumok formájában is, de a legnagyobb pusztítás után is tovább élne a Földön. Viszont képesek vagyunk annyira tönkretenni saját környezetünket, hogy az élehetetlen legyen számunkra. Saját magunk érdekében kell fölismerni, hogy kizsákmányoló magatartásunkkal az emberiség nem tartható fenn. Márpedig mi végre a világ, ha senki nem tud róla...

A klórozott szénhidrogének (ilyen pl. a DDT) vagy a foszforsav észtereket tartalmazó rovarirtó hatóanyagok (malathion, parathion) megváltoztatják a növények-

ben, az állatokban, de az emberekben is végbemenő élettani folyamatokat; rákot idézhetnek elő – foglalta össze közérthetően Carson. Így ezeket valójában nem rovarirtóknak, hanem „életirtóknak” kellene nevezni. A DDT az Ön véréből is kimutatható. Miért engedjük, hogy ezek a vegyületek szó szerint a velőnkig hatoljanak?

Az 1950-es években úgy gondolták, hogy a technikai fejlődés, az iparosított mezőgazdálkodás mindent megold, és nem látták mindezek káros következményeit. Gond nélkül szórták a rovarölő szereket a nagyobb termés érdekében. Vegyszerrel kezelték a földeket anélkül, hogy tisztában lettek volna azokkal a hatásokkal, amelyekre később Rachel Carson számos példával hívta fel a figyelmet. A tények, tapasztalatok John F. Kennedy elnök figyelmét is felkeltették. Rachel Carson hatására számos szövetségi és állami vizsgálat indult a vegyszerek környezeti és emberi hatásaival kapcsolatban. A Kongresszus 1970-ben létrehozta az Environmental Protection Agency-t. Betiltották a rovarirtó DDT használatát. Törvénybe iktatták a kihalással fenyegetett fajok védelmét így pl. az amerikaiak nemzeti szimbólumának számító fehérfejű rétisasét. Kibontakoztak a nemzetközi környezetvédő mozgalmak. Hat évvel halála után kezdték el ünnepelni a Föld Napját. Szintén neki tulajdonítják, hogy a Montreali Egyezmény előírta az ózonréteget romboló klór és fluor vegyületek kibocsátásának csökkenését.

Egyes rovarok visszaszorítására Rachel Carson szerint is szükség van, főleg ha pl. olyan betegséget terjesztenek, mint a malária. Ez ellen a DDT valóban hatásosnak bizonyult. A DDT azonban nemcsak a maláriaszünyogot öli meg, hanem minden mást is... Carson által javasolt biológiai védekezés ezzel szemben egyrészt olcsóbb, másrészt fajspecifikus, így nem jár együtt a tavak, folyók élővilágának kipusztulásával. A marhák sebfertőződésének visszaszorítását pl. sterilizált hím bagócslárvák szaporításával érték el 1957-ben Floridában. A nőtények ugyanis pázás után terméketlen petéket raktak. Akkoriban kezdték kidolgozni a nőtényrovarok illatanyagait utánzó készítményekre épülő védekezési módszert is, mint pl. a gyümölcslegyek esetében a metil-eugenol használatát, amelyek csapdába csalják a hímrovarokat.

Rachel Carson megváltoztatta a vegyszerekhez, kémiai hatóanyagokhoz való viszonyunkat. Hitte, hogy az embereknek jogában áll tudniuk, hogy mivel szennyezik őket (vagyis saját magukat). Azóta számos intézkedést vezettek be a vegyszerek használatára vonatkozóan, amelyek számunkra ma már nyilvánvalóak. Azóta ugyanakkor számos újabb szennyezés lépett be az életünkbe, amelyek következményeiről sajnos még a tudománynak sincsen teljesen kialakult álláspontja, mégis használjuk őket.

Ide tartozik a génmódosított növények esete, amelyek a természetes kultúrfajokkal kereszteződve baktériumok génjével fertőzhetik meg azok génállományát. A génmódosított növényekben a baktériumok által termelt és a rovarok ellen felhasznált hatóanyagok allergén reakciókat válthatnak ki az emberekben. További újkori és cseppet sem megoldott problémákat vetnek fel a nano-technológiai anyagok, az elektrotechnikai hulladékok, a mezőgaz-

daság globális intenzifikálása, a gyártószektorral együtt a szennyezés áthelyeződése a fejlődő országokba, az újabb generációs antibiotikumok, gyógyszerek folyókba, tavakba ürülése, valamint az özönfajok terjedése.

Mindezek ellen nem akkor kell fellépni, amikor a gazdaságban elég pénz van holmi „úri murira”, a környezet védelmére. Nem, hiszen környezeti, természeti tőke nélkül, vagyis tiszta víz, tiszta levegő és egészséges ember nélkül nincsen semmiféle gazdaság. Miféle gazdaság az, amely rosszul gazdálkodik az ivóvízzel?

A levegő, a víz már nem tisztul magától. Az ember olyannyira beavatkozott az ökoszisztémák működésébe, hogy bizonyos funkciókat azok már nem képesek ellátni. Ezért kellenek pl. víztisztító telepek, levegőszűrő berendezések. Pedig nem az volna a legtisztább víz, ami az égből aláhullva átmosódik a cserszömörccés molyhos tölgyesen és a karszt mezőkön átszűrődve valahol forrásként kibuggyan Ómassa határában? Nem az volna a legtisztább levegő, ami a zempleni kéklő hegykaréjok fái közt nyárestéken végig húzódik a Radvány völgyön át Patak felé? De igen. Csak hagyni kell, hogy a természet elvégezze a munkáját, és ne akarjuk évmilliók tapasztalata helyett jobban csinálni. Nemcsak sokkal olcsóbb, de hatékonyabb is lenne a természetbe fektetni, mintsem drága berendezéseket kiépíteni annak reményében, hogy a víz és a levegő majd attól tisztább lesz. Sajnos nem áll rendelkezésre már mindenhol ez a természetes víztisztító és levegőszűrő berendezés. Ezért van szükség egyrészt ezek mesterséges pótlására másrészt a megmaradt természetközeli ökoszisztémák védelmére.

A NATURA-2000-s területeket vagy a nemzeti parkokat is többek között ezért kellett kijelölni. Azontúl, hogy egy-egy faj elterjedési területét megvédi vagy meg-

őrzik a hagyományos gazdálkodási formákat, a víz- és levegőtisztító természetes be rendezéseket is megvédik. Az M0-s északi összekötő híd ugyan gyönyörű és a közlekedés szempontjából nagy szükség van rá, de vegyük észre azt is, hogy a híd a Duna-Ipoly Nemzeti Park azon része fölött ível át, ahol Budapest ivóvízkinyerő helyei találhatóak. Pedig a Duna menti erdőknek fontos szerepe van a vízbázisok védelmében. A környezetvédelem tehát nem egy mindennel szembemenő jogszabály, amely gátolja az építkezést, hanem segíti a megélhetést, az életet. Banglades vagy New York városa például dollár milliókat költ évente arra, hogy megtartsák a várost övező erdőket, mert felismerték, hogy az erdők működnek a leghatékonyabb víztisztítóként!

A környezet- és természetvédelem ma már több, mint vegyszerek „egészségügyi határérték”-en belül tartása, és mosolygós bébi fókák védelme... Mindkettő fontos. De ez utóbbit árnyaljuk is egy kicsit, hogy ne essünk át a ló túloldalára, ne legyünk „méregzöldek”, hanem vállaljuk fel; használjuk a környezetet, tudatosan. Az európai állatvédők miatt Kanada nem adhat

el fókahúst Európának, pedig az inuitok számára a fóka pont olyan, mint nekünk a csirkehús... sok van belőle és népi eledel. Tehát elviekben – korlátozottan – Kanada szerint forgalomba hozható is lehetne. Az információk áradatának ellenére vagy éppen pont azért sajnos sokszor nehéz el igazodni abban, hogy kinek is van igaza. Egy bizonyos, sok faj számára 2015-ben már nem jön el a tavasz. Például azon kihalt állatfajok számára, amelyek éppen az ember miatt tűntek el a Föld színéről. Ilyen pl. az európai őstulok vagy a texasi San Marcos patakban valaha élt elevenszülő fogasponty-féle, a *Gambusia georgei*. Ez a halféle 1996 körül éppen a gyomirtó szerek következtében halt ki...

„A technológia gyorsabban fejlődött, mint a felelősségérzetünk” – írta Rachel Carson. Vegyük észre, hogy mi vesz körül minket, mi van a környékünkben! Árt, vagy éppen használ az egészségemnek? Környezettudatos magatartással, megújuló energiaforrások használatával, energia hatékonysággal, lokális élelmiszerek fogyasztásával, civil mozgalmakban való aktív részvétellel mi is hozzájárulhatunk egy új tavasz építéséhez!

(Szerkesztőségünk a téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja: Rachel Carson: Néma tavasz. Fordította: Makovecz Benjamin. Második, bővített, javított kiadás. Katalizátor Könyvkiadó, Páty, 2007. ISBN 978-963-86396-4-6)

Bihary Gábor

Esztétikai provokáció

Németh Zoltán költészetéhez közelítve kézenfekvőnek tűnik a provokáció fogalmát beemelni a diskurzusba. A latin eredetű szó szemantikai mezejének nem csak az 'ingerlés', a 'felbujtás', hanem a 'kihívás', 'felhívás' is része, tehát a provokációt úgy értelmezhetjük, mint felszólítást a felülvizsgálatra, a szembenézésre. Németh új verseskötete, a *Kunstkamera* nem csupán a korábbi könyvekből ismert testpoétika folytatása miatt válik provokatív, hanem főleg a *Boldogságtelep, vetélőgépben* (2011) című legutóbbi kötethez képest szembevetendő redukált formavilága miatt. Németh költészetében találunk ugyan példát a visszafogott formákra, mint *A haláljáték leküzdhetetlen vágya* (2005) címűben, legalább ennyire sajátjának mondhatók a hosszú szabadversek, amelyek helyett a *Kunstkamera* nagyon rövid, egy sortól maximum tizenkilenc sorig terjedő egységekből építkezik, a jellemző terjedelem azonban inkább a három-nyolc sor. A miniatürizált szövegek olvasása kényelmetlen befogadói szituációt teremt, mert megnehezíti az értelemadás műveletét azzal, hogy erősen hagyatkozik az olyan, nehezen diszkurzív, tehető fenoménre, mint az elhallgatás és a csönd. Az üres helyek kitöltése lassú olvasás keretében a befogadó feladata marad. A kötet a versfogalmainkat is kérdőre vonja, amennyiben címek helyett csupán négy számjegyből álló jelölések tördelik a szavak tömbjeit, azt az érzést keltve, mintha valamilyen ka-

talógust tartanánk a kezünkben. Kérdéses azonban, hogy határoknak tekinthetők-e a számok, elkülönítik-e a szövegeket, hiszen bizonyos szakaszok esetében erősebbnek mutatkozik a szövegek közötti dialógus, s így képesek magyarázni az önmagában szemlélve néhol túl homályosnak ható sorokat, a kötet egészére nézve mégsem működőképes ez az eljárás, a szövegkorpusz ellenáll az efféle értelemkonstitúciónak. Hol van a versek határa, mi egy vers ebben a kötetben? Több szempontból is kihívás tehát a *Kunstkamera* olvasása.

A paratextusok, főleg a cím, olyan kontextust vonnak a kötet köré, amelyen át a lapidaris versnyelv könnyebben megközelíthető. A címbéli *Kunstkamera* az első orosz állami múzeum neve, amelyet még I. Nagy Péter cár alapított a 18. században Szentpéterváron, s amelynek hatalmas természettudományi-antropológiai állományát kuriózumnak számító módon kiegészíti egy anatómiai gyűjtemény. A cár főlvásárolta Frederik Ruysch holland anatómus deformálódott embriókat, illetve deviáns testi elváltozásokat tartalmazó kollekcióját, a tartósított testek és szövetek a múzeumi térbe kerültek, ahol az orvosi képzés szemléltető eszközei után spektakulum funkciójuk vált meghatározóvá. A borítón a múzeumból származó kihéredett torzókat látunk, spirituszban lebegő, preparált szíami ikreket, akik nem éltek egy percet sem, de összekapcsolódásuk és összezártságuk több száz éves. A Németh-kötetek borító-

ira jellemző intenzív vizuális inger tehát itt is az összetett jelentésháló része. A cím és borító által vont kontextus szerint, vagyis a normalitás áthágásaként kap hangot a születés, az elvetélés, a magzat és az anyai test. A Ruyschnak dedikált könyv ezeknek a felforgató tapasztalatoknak a nyelvi közvetítését vállalja magára. „Három darabban szült: / a belső szerveket, a csontozatot / és az izmokat. / Aztán a varróasztalon / készített magának / egy gyereket.” 7.7.3.3. (12. o.) Az apai test is maternalizálódik, a születés teremtő aktusába vonódik be, az egyik szövegben azt olvassuk, hogy miután az apa elfolytatja világra jött gyermekének vérét, a sajátját ömlesztí át a fiába, „És elkezdődött az élet.” 6.6.3.1. (77. o.) A sötét tónusú kötet a fájdalom típusait járja körbe, jellemző, hogy a születés és halál pontjait viszi színre, a köztük lévő élet vagy törlődik, vagy gyötrellemmel teli állapotként jelenik meg: „Születéskor / rögtön beleszűszott / a négy bilincsbe, láncokba / és fém fejszorítóba, / amelyeket anyja tartott / a lába közé.” 5.2.1.4. (57. o.) A kínokról készített tablón láthatunk háborús szörnyűségeket, preparátumokat, állatok nyúzását, magányos öregkort, családi traumákat: „Menekülés közben / kicsúszott a csecsemője / a kezéből, / a hegyi patakba, / és szétnyílt a feje.” 9.1.2.2. (83. o.) A kín misztériumaként elbeszélte létezés körülhatárolásában helyet kap Jézus szenvedése is, jellegzetes motívumok (mint a szög, a kalapács és a fény) a keresztre feszítést idézik. „Hátrafeszített fejű: / a fény kampóján lóg / lebegve.” 8.9.2.3. (117. o.) A Piliinszky-hatás poétikailag is tetten érhető, a csend jelentéspotenciáljának kiaknázása, a rövid formák alkalmazása és a megszólaló kontúrjának eltörlése említhető hasonlóságként. A *Kunstkamera* darabjai a referenciális olvasás kioltásában érdekeltek, mondatokat, szavakat olvasunk, a megszólalóról és helyzetéről viszont alig

tudunk meg valamit, nehezen rendelhető hozzájuk valóságvonatkozás. Inkább motívumok szerint rendezhetők el a szövegek, az önkép problematikája a tükör és a tenger toposz által szervesül, de ilyenek a vágást, a test felnyitását poentírozó kés, zsillett visszatérő képei. Esterházy posztmodern gesztusára emlékeztető módon tűnik fel az írás ismétlődő motívuma: „A papírlap élére írta / életrajzát. / Egy fénykép élén / arcképe. / És eltűnt / a horizonton.” 8.2.3.5. (43. o.) Az írás, törlés és olvashatatlanság gondolatán keresztül a központi problémához, a nyelv teljesítőképességének kérdéséhez jutunk. A nyelvi elégtelenség miatt érzett kín konstans része a szenvedés-szilánkok megszólaltatásának. „Sebész-kés operál sebész-kést, / operáció operál operációt.” 5.8.3.6. (67. o.) „[...] A poharak sima pereme, / amely egyszerre volt pohár és perem. / Az étkezőasztalnak álcázott / étkezőasztal, amely egyúttal / étkezőasztal volt.” 8.5.1.5. (92. o.)

A kötet nyelvi működés módjának feltűnően gyakori eleme a retorikai és grammatikai jelentés ütköztetése, kijátszása egymás ellen. Meghökentővé válnak a kifejezések, ha a megszokott szituációból kimetszve találkozunk velük. „Ütött gerincű, megerőszkolt kutya. / Ő egy ember.” 8.5.1.2. (91. o.) „Meztelen, forró szívvel / dörzsölte az érdes szürke falat / átlátszó üveggé.” 7.7.3.1. (80. o.) Mindez szintén levezethető a kötet elején lévő mottóból, amely ugyanis egy Berzsenyi-idézet: „A szent poézis néma hattyú, / S hallgat örökre hideg vizekben.” Az *igazi poézis* dicséretéből származó sorok átkontextualizálódnak, és a szó szerinti olvasatuk integrálódik Németh költészetébe, a jelentés ebben az esetben egy hattyú vízbefúlása. A mottót tropikusan értelmezve a tematikára tett utalásként foghatjuk föl, a líra tárgyát képező kín kimondása ugyanis nem jár esztétikai feloldozással.

A *Kunstkamera* emberképe poszthumánnak nevezhető, amit egyrészt az emberi kondíciók gépiesített megjelenítése mutat. A szülésről ilyen definíciót is olvashatunk: „Szülés: / a magzatról leszerelik, / letisztítják, / letépi az anyát.” 6.2.3.2. (126. o.), de a technicizálás mellett a csonkolás, darabolás is része a poszthumán szemléletnek, hiszen az emberi testet mint integráns egészt megszűnteti. Az emberi alakok dezantropomorfizációjával párhuzamosan a tárgyak és természeti elemek folyton antropomorfizálódnak: „Egy kádat varrtak emberbőrbe, / szappant egyensúlyozott a homlokán, / sosem mosakodott, rettegett.” 7.2.2.8. (40. o.) A poszthumán jelleget fokozza, hogy nem az ember(i) lesz a mérték, a perspektíva torzul, és a nem-emberi felé tolódik: „Rovarszemmel csak bomló test. / Beleszögelve a fénybe.” 7.9.6.7. (107. o.), amely szintén Krisztus halálát idézi.

Az esztétikai provokáción, a követhetőségen és a felfejthetőségen túl a logika ellen is elbarikádozza magát ez a poétika, ezt jól demonstrálja az a tény, hogy a könyv-

ben nincs semmilyen magyarázó jellegű mellékszöveg, sem rövid fülszöveg, sem tartalomjegyzék. A logikával szembeni fenntartásnak szemléletes példái az általam sakk-versekként jelölt szövegek. A szövegek átalakítják a logikai játékként aposztrofálható sakk szabályait, összetevőit pedig, mint a bábuk, a játékosok, vagy a nyugodt helyszín, eltörlik: „Fehér bábuk a lábujjakban, / fekete bábuk a kéz ujjiban. / Vezéráldozat a szívtájékon. / Örökös sakk.” 7.8.3.7. (35. o.) Retorikai szinten a költői szintér átalakítását célzó állásfoglalásként is értelmezhetjük a sorokat.

Németh Zoltán új kötete következetesen viszonyul az életmű eddigi kötetéhez, hiszen ismét a testi tapasztalatok megszólíthatósága, nyelvre bírása érdekli, kitartóan keresi a nyelv határait. A *Kunstkamera* bátor lépés, amely Németh korábbi poétikáját is mérlegre helyezi. A néhol gyengébb színvonal is tudatos döntésnek, a kísérlet részének tűnik, mely akár a költészet ön-felszámolásához, destruálásához vezet. Így lesz a *Kunstkamera* szikár leltár a kínokról.

(Németh Zoltán: *Kunstkamera*. Pesti Kalligram Könyvkiadó, Budapest, 2014. ISBN 978-80-8101-825-1)

Vitéz Ferenc

A rabság tanulsága

Az 1848–49-es szabadságharcban lelkész és író minőségében egyaránt tevékenyen részt vevő, majd ezért a megtorlás idején halálra ítélt Könyves Tóth Mihály alakját és sorsát mutatja be Tóth-Máthé Miklós *Kossuth papja* címmel írt új, történelmi tárgyú kisregényében. Ez a könyv szervesen kapcsolódik a szerző hitharcos életutakat földolgozó írásainak szép sorozatához. Tóth-Máthé egyébként nemcsak a nagy reformátorok emlékkörzéséhez járult hozzá, hanem a katolikus, kis híján pápává választott Bakócz Tamás drámáját is megírta. Méliusz Juhász Péterről drámát (*Méliusz*) és regényt is írt (*Isten trombitája*) csakúgy, mint a bibliafordító Károli Gáspárról (*Én, Károli Gáspár – monodráma; „Megszámálta futásodat”*); kisregényt jelentetett meg Szenci Molnár Albertről (*Élet zsoltárhangra*) és Ráday Pálról (*A szabadság nótáriusa*). További, bibliai témájú novellagyűjteményei szintén megjelentek (*Nábót szőlője, Életnek világsága, Őt kenyér és két hal*); s a *Kossuth papja* után azonnal elkezdett dolgozni az *Őseim a prédikátorok* című verses-novellás válogatásán.

A 2013 karácsonyára megjelent kisregénye (amely Tóth-Máthé Miklós harminchatodik könyve) a Kossuth papjának nevezett és a debreceni főtéren álló Kossuth-szoborcsoporton is látható Könyves Tóth Mihály életének egy meghatározó időszakát mutatja be: narratív keretként az író a prédikátor szabadságharc elbukása utáni

letartóztatását és várfogságban eltöltött éveit választotta. (Könyves Tóthot előbb valóban halálra ítélték, majd büntetését várfogságra enyhítették, szabadulása után végül igen szép kort élt meg, hiszen 85 évesen, 1895 februárjában távozott az élők sorából.)

Egészen pontosan az 1849. augusztus 2-ai debreceni csata idejébe csöppenünk a kisregény felütésekor, amikor is Nagysándor József tábornok seregét valósággal összeroppantotta a hatszoros orosz túlerő. Ez volt az a pillanat, amikor már meg lehetett érezni a véget. „Ez a Debrecen, melyet Kossuth Lajos a szabadság őrvárosának nevezett, mától kezdve akár láncokat is verethet magára, mert a szabadságot futni hagyta” – mondja a prédikátor, a Vár utcai parókiáról a Nagytemplom felé igyekezve, s hozzátéve, hogy amit mondott, az nemcsak erre a városra vonatkozik, de az egész honra is. Az elkövetkező napokban az özvegy apa szerepében is előttünk álló lelkész felkészül a büntetésére, nem hajlandó megalkuvásra, hite szerinti cselekedetinek megtagadására.

De vajon mi is volt Könyves Tóth Mihály bűne? – Tanulmányai végeztével a Kollégium köztanítója lett előbb, majd fél éves külföldi tanulmányútja után szószéket kapott Debrecenben. A szabadságharc kitörésekor lelkesítő beszédei, buzdító prédikációi hatására tömegesen álltak be a debreceni fiatalok a honvédseregbe, sőt,

a frontra induló csapatoknál tábori lelkései szerepet is vállalt. A népnyelv nemcsak „Kossuth papjaként” emlegette őt, hanem „aranszajú papként” is. Meg kellett volna tehát bánnia és elítélnie „lázító beszédeit, írásait, melyekkel több kárt okozott öfelségének és azoknak, akik hozzá hűségesek maradtak, még egy hadseregnél is”. Az Istennek azonban sem emberként, sem papként nem hazudhat. [Vagy miként a regénybeli Baththyány mondta:] Mert a testet ugyan megölkhetik, de a lelket nem tudják térdre kényszeríteni.”

Könyves Tóth a fogságból végül 1856 tavaszán amnesztiával szabadult, azonban eltöltötték őt a lelkései és tanári állásától is, ezért a Debreceni Kollégium főiskolája és a debreceni egyházközség számvivői feladatait végezte, 1859-től pedig a püspöki iroda vezetőjeként dolgozott. (1863-ban karcagi lelkész lett és heves-nagykunsági esperes, 1871 nyarán újra Debrecenbe hívták lelkésznek.) Ez az igen gazdag és kalandos, változatos életpálya bizony, egy egész nagyregény (a főhős sorsán keresztül az egész korszak ábrázolására alkalmas műalkotás) alapanyaga lehetett volna. Tóth-Máthé Miklós azonban nem véletlenül választotta azt az időszakot, amikor hőségnek (akivel a szerző maga is sorsközösséget vállalt – konkrét életrajzi párhuzam a feleség elvesztése, a magára maradt apa szerepe) szembe kellett néznie a szabadsághiánnyal. Éppen ezért zajlanak az események legalább olyan intenzitással a lelki síkon, mint a fizikai valóságban. Ezt a lelki történeti sikot lehetett volna akár még tovább mélyíteni, a szereplők intenzívebb pszichológiai rajzát adni. A börtönből visszatekintve nemcsak a szabadságharc eseményeire tekintve vissza, hanem az egyéni élet fordulót szintén felidézve, lélektanilag is árnyalva a szabadság és rabság különböző egzisztenciális formáit.

Az *Epilógus*ban olvassuk Könyves Tóth Mihálynak a szabadulása előtti éjszakán mondott szavait, mikor a rabok még nem tudták, hogy milyen nap virrad rájuk: „Az ember mindent kibír [...], azt is, amiről ezt el sem tudta volna képzelni.” S vigasztalást nyújtva a többi ember számára, kicsit maguk is vigasztalást nyertek. A papnak és tanárnak bárhol lehetnek feladatai. Ez a mindent-kibírás, a vigasztaláskényszer, a szabadságillúzió (az álmok és a hit szabadsága) vagy a feladathűség ugyan megjelenik, a kisregény azonban szűk keretnek bizonyult e vonások karakteres kidolgozásához. Megkapjuk azonban mindazt, amit a választott forma (kisregénnyé kerekedő elbeszélés) megenged az írónak.

Mindenesetre a Károli Gáspár-, Kölcsey- és Holló László-díjas alkotó ismét nagy és nemes írói tettet hajtott végre, amikor fölmutatta az utókornak a szabadságharc egyik fontos mellékszereplőjét, számot és példát adva egyúttal az emberség nagyságáról. A kiadói előszó ekképp méltatja a művet, amely a *Kálvin Kiadó* 2012-ben kiírt szerzői pályázatának egyik díjnyertes alkotásaként jelent meg: „Nem ismeretterjesztő vagy történelemkönyvet tartunk a kezünkben, hanem – természetesen történelmi forrásokon alapuló – kisregényt. A szerző első pillantásra talán meglepő szemszöveget választott elbeszéléséhez, de éppen ez által hozza különösen is közel a mai olvasóhoz nagyon is emberléptékű 'hőségnek' alakját: nem a szabadságharc dicsőséges, hősi mozzanatait, felemelő pillanatait ragadja meg, nem a lelkesítő beszédeket mondó szónokot láthatjuk a csillogó szemű, szabadságért és hazáért élni és halni kész tömegek körében. [...] Árulás, csalódás, kétség, igazságtalanság, rabság, gyász, reménytelenség, és a mindezek ellenére pislákoló és újjáéledő hűség, reménység, a szükséges és lehetséges folytatás meghatározó témái az elbeszélésnek.”

Tóth-Máthé regényhőse a puskánál és kardnál is nagyobb erőt kapott az igével való hazaszerető küzdelemhez. A bitófa árnyékában sem kért kegyelmet, példázva a magyarságért és a hitért való helytállás

nagyszerűségét. S a rabság tanulságaként átélte, megértette, hirdette: a hűség és a remény, a hit képes emberré tenni az embert. A kisregényből játékfilm készül, a Debrecen Televízió 2014 őszén kezdte a forgatást.

(Tóth-Máthé Miklós: Kossuth papja. Regény Könyves Tóth Mihályról. Kálvin Kiadó, Budapest, 2013. ISBN 978-963-558-234-1)

*Kása Dávid: Női portré
– kívül kerestelek szépség, és te belül voltál –*

Pusztay János

A végek dicsérete

Előhang

Hársfaillatú utcák, repkénybefutotta házak, a Rákócziak vára, komótos folyó, ragyogó szellemi múlt – a Bodrog-parti Athén. Tán csak hangulat, talán csak csupa közhely, de igaz. Egykoron Comenius járta utcáit, a schola professzorai, határainkon túl is jól ismert jeles emberek. Kegyetlen volt hozzá az újkori sors, elszakítva a virágzó hátország, perifériára taszítva a város. Még megvan-nak a hársfaillatú utcák, a repkénybefutotta házak, a Rákócziak vára, a komótos folyó, de megvan-e még a ragyogó szellem?

Látom, érzem nyomait. Lassan öt éve már, hogy 2010 októberében részt vettem a *Zempléni Múzsza* fennállásának 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Az ország másik végéből idecsöppent látogatóként erősen megfogott és meghatott a pataki, a zempléni szellem kisugárzása, a kis hazáért való tenni akarás, az egymásra figyelés, az összetartozás. S mindez a kultúra jegyében.

Azóta tudatosabban figyelem, lüktet-e még a pataki szív, képes-e ragyogni a pataki szellem. Figyelem, mert a végeknek közös a sorsa, s én is a végekről, a Patak felől nézve talán irigyelt végekről jövök. Mint ahogy onnan jött Keresztury Dezső is: „*Van egy régi dunántuli / s felső-vidéki szép szövetség: / szegénylegények s főuri / sarjak egyként erősítették: / volt Csurgó és Sáros-patak, / Keszthely Széphalmot várta csak, / hogy okosságuk egyesítsék. / Legyen ma is / jó, ne hamis / magyar érdekegyesítés!*”

Közös a sorsunk. Huszonéve már, hogy én is – újra – a szűkebb pátriát jelentő végeken élek és dolgozom. Mert ott is lehet, sőt, kell élni és dolgozni. A végeken élni azt jelenti, lemondunk arról, hogy az élet sűrűjében legyünk. Ám a végeken élni az alkotó ember számára egyszersmind kihívás, lehetőség az elmélyült munkára. S a törekvő ember megteremtheti a végeken is a maga területén az élet sűrűjét.

Hársfaillatú utcák, repkénybefutotta házak... Messziről – Illyéssel szólva: magasról – nézve ilyen nekem Patak, tele romantikus képzetekkel, a fényes múlttal, az abból idealizált állapottal, s nem veszem észre a – szellemi és fizikai – kátyúkat, amelyek tengely- és hittörően képesek visszarántani a valóságba.

Így gondolkodom, s talán valamennyien így gondolunk a nagy hazáról is, ha külföldön vagyunk. A vágyak színes képei elnyomják a szürke valóságot, megszépülnek viszonyaink, s az itthon sokszor méltán leszólt haza a távolból megszépülve könnyet is csal a szembe. Szükségünk van ideákra, az idealizált valóságra is szükségünk van, hogy tudjunk a belőle fakadó hitből, erőből építkezni.

Megvan-e ez a hit, megvan-e ez az erő? Aki távol él, abban talán megvan, mert nem húzza-rántja vissza a napi küszködés, a sok apró öröm és a még több súlyos gond, ami elhomályosítja a látást, ami nem engedni szabadon szárnyalni a szellemet.

A kis hazák

A nagy haza sok kis hazából áll. A végeken a kis hazák – amputált és rosszul összenőtt-összenövesztett megyék. A több részre szakadt országban, ahol a központ és a periféria egymástól beláthatatlan messzeségben van, a kis hazák esélye az önszerveződés. Nem a mannavárás. A kis hazákat szellemi központok köré kell szervezni. A múlt dicsőségéből élő, ma már gyakran tetszhalott intézmények feltámasztásával, a sok kis haza szellemi központjainak újraélesztésével.

Minden tíz falu építsen... – Minden kis haza építse meg a művelődés, a tudás templomait, s ahol azok már megvannak, tartsa meg őket, hogy szolgálhassák a kis hazát. A kis hazák körei, a kis közösségek kezdeményezései előbb-utóbb összeérnek. Az állam a sok helyi érdek és érték eredője. S ne feledjük, végek nélkül nincs központ sem.

A periféria esélye éppen abban van, ami eddig a hátránya volt: a központtól távoli határmentiségben. A határon átnyúló kapcsolatok lehetőséget kínálnak a gazdaságban épp úgy, mint az oktatásban és a kultúrában. Ezáltal felértékelődik a kis haza, erősödik önbecsülése, s hozzájárul a nemzetek, országok, egyszersmind az elszakított nemzetrészek közötti kapcsolatok nem csupán deklarált, hanem tényleges erősítéséhez.

Egyre-másra jelennek meg a helyi pénzek, a helyi összefogás materializálódó jeleként. Sok helyi pénzre van szükség – esetleg csak átvitt értelemben, sok helyi értékre – a kultúrában, a művelődésben, s ez ki fog hatni a gazdaságra is. Az összefüggés fordítva nem biztos, hogy igaz.

A szolgálat

Megvan-e a szolgálatba vetett hit, megvan-e a szolgálathoz szükséges erő?

Nem szavakban, mert azokban bővelkedünk, de elképzelésekben és főként tettekben. Az értelmiségre, a helyiekre és az elvándoroltakra, akik oly büszkék pataki gyökereikre vár a feladat. Nem az ösztetákolt megye távoli székhelye, nem a főiskola kinevezett anyaintézménye fogja megoldani a zempléni gondokat. A kezdeményezésnek helyben kell megszületnie, s azt helyben is kell – minden mozgítható szellemi és anyagi erő összefogásával – megoldani.

A feladat a helyzetfelméréssel kezdődik. A zempléni kis haza súlyos gondja a kilátástalanság vagy annak érzése, a cigánykérdés, a nagyfokú elvándorlás, a passzivitás. Mit tesz a szellemi központ e gondok megszüntetéséért? Vannak-e olyan programok, amelyek csábító perspektívát kínálnak a fiataloknak, az értelmiségnek, az elitnek? Mert csak az elit képes megteremteni a felemelkedés szellemi és – közvetve – anyagi kereteit. Vannak-e olyan programok, amelyek megoldhatják a létszámában egyre gyarapodó cigányság társadalmi integrációját?

A keretek elvileg megvannak. Hogy milyen tartalommal lehet őket megtölteni, arra itt teszünk javaslatot. Nem biztos, hogy ez az egyedül üdvözítő megoldás, de talán jó lehetőség arra, hogy felelősök, érintettek, a kis hazáért aggódó és azért tenni akaró és képes szellemek elgondolkodjanak.

A javaslat

Sárospatak városának és felsőoktatási intézményeinek hagyományai, az egész magyar szellemi életben betöltött s a régió határain túllépő szerepe kell, hogy kötelezzen bennünket arra, hogy a múlthoz méltó jövőt biztosítani képes építő javaslatot dolgozzunk ki és terjesszünk a döntéshozók elé a sárospataki felsőoktatás megmentése érdekében.

A. Szervezeti keret

Cél: a jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola részét képező Tanítóképző önálló, Comenius Főiskola néven működő állami felsőoktatási intézmény újbóli létrehozása. Ha másképp nem, kísérleti jelleggel kell (újra) megalapítani és új szakmai alapokra helyezni a Comenius Főiskolát.

B. Tartalmi kérdések

Az intézménynek mindenekelőtt az országhatárokon átnyúló régió igényeit kell kiszolgálnia, továbbá országos és nemzetközi vonatkozásban a régió jellegzetességeiből fakadó általános érvényű és egyedi kérdéseit ismerő szakembereket kell Magyarország és – nemzetközi együttműködésben – a környező országok számára képeznie. Merőben át kell alakítani, s a – határon átnyúló – régió szükségleteihez kell igazítani az új Comenius Főiskola szakmai kínálatát. Néhány példa:

1) Megmarad az óvó- és tanítóképzés; kibővítve kisebbségi elemekkel.

2) Gyakorlati romológia – a szűkebb térség, de Kelet-Szlovákia és Kárpátalja számára is: cigány fiatalok felkészítése a főiskolai diploma megszerzésére; cigány pedagógusok képzése; cigányügyi szociális munkások képzése; cigányügyi hivatalnokok képzése; cigány nyelv és kultúra oktatása; romológiai – szociológiai/nyelvi/kulturális – kutatások.

3) Areális/regionális tanulmányok címen oktatási és kutatási program – kihasználva Sárospatak kedvező földrajzi fekvését: határon túli magyarok kérdésköre; magyarországi nemzetiségek és vallási kisebbségek (pl. ruszinok, görögkatolikusok); Közép-Európa-tanulmányok (V4-program + Kárpátalja, Erdély); a régió nyelveinek (szlovák, ruszin, ukrán, román, cigány, valamint magyar mint idegen nyelv) és kultúráinak tanítása – akár videokonferencia-módszerrel (eh-

hez a módszertani-technikai feltételek ki vannak dolgozva).

4) A Református Kollégiummal szakmailag együttműködve új szakpárok kialakítása, például: szociális munkás – hitoktató; nemzetiségi/kisebbségi pedagógus – hitoktató.

5) Helyi képzési igények kielégítése: felfelsőfokú képzés a helyi igényeknek megfelelően; különböző szintű továbbképzések a helyi igényeknek megfelelően; tudományos-ismeretterjesztő tevékenység.

Az új tartalom meghatározza az intézmény belső szerkezetét is. Feladva a jelenlegi struktúrát az új programnak megfelelően kell kialakítani az intézmény oktatási egységeit (karok/intézetek/tanszékek).

C. Nemzetközi kapcsolatok kialakítása

Valamennyi, de főképpen az 1-3. program esetén javasolható. Elsősorban a régió országainak (Szlovákia, Lengyelország, Ukrajna, Románia) felsőoktatási intézményeivel kell felvenni a kapcsolatot és azt tényleges tartalommal megtölteni (közös /joint degree/ képzések, közös oktatási modulok kialakítása; közös kutatások; hallgató- és oktatócsere). Ki kell használni a Visegrádi Alap nyújtotta lehetőségeket. A képzés során a virtuális mobilitás megvalósítása másutt már bevált videokonferencia-módszerrel.

Zárszó gyanánt

Ahogy Széphalom Kazinczy által az ország egyik szellemi központjává vált, úgy válhatna Patak – újra – egy határon átnyúló régió szellemi központjává, egyszersemind országos jelentőségűvé azáltal, hogy magas szinten elégt ki hazai és nemzetközi igényeket.

Hársfaillatú utcák, repkénybefutotta házak, a Rákócziak vára, komótos folyó, ragyogó szellemi múlt, s fényes jövő – az új Bodrog-parti Athén.

A Zempléni Múzsza 2014. évi XIV. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tudomány és társadalom

- Balázsi Károly: Hemingway – Baktay – Kós, avagy olvasni jó (3/5–16)
 Benke István: Finkey József bányamérnök emlékezete (3/48–51)
 Bolvári-Takács Gábor: Kísérlet pataki diákszövetség létrehozására, 1917 (2/26–36)
 Csorba Dávid: Debreceni Ember Pál könyvtára (3/33–47)
 Egey Emese: Nem mind szlovák, ami tót (1/15–18)
 Éles Csaba: A természeti és a társadalmi esztétikum példakörei Eötvös József életművében (1/5–14)
 Jakó János – Karasszon Dénes: A sárospataki iskolakórház és a 20. század kiemelkedő iskolaorvosa, Jakó János (2/19–25)
 Kamarás István: Lelkipásztorkodás a református egyházközösségekben (1/19–37)
 Karlowits-Juhász Orchidea: Pedro Arrupe és a „másokért élő ember” eszménye (4/5–11)
 Kovács Áron: Fáy András pataki diákévei (4/36–39)
 Kövér Laura: A koreai családmodell változása a 20. században (3/17–32)
 Paládi-Kovács Attila: Erdélyi János és a Magyar Tudós Társaság/Tudományos Akadémia (2/5–11)
 Péterfi Ferenc: A közösségi akarat esélyeiről (4/12–16)
 Pusztay János: Tudásalapú társadalom – alulról építve (1/38–41)
 Szabadfalvi József: Pauler Tivadar, az észjogtudomány utolsó nagy alakja (2/12–18)
 Takács Béla: Református temetőink fejfáinak esztétikája (4/17–35)

Művészet

- A koreográfus. Vörös Nóra interjúja Román Sándorral (1/42–46)
 Bolvári-Takács Gábor: A kaposvári színház a kultúrpolitika sodrában (3/72–74)
 Bolvári-Takács Gábor: A nyilvános táncoktatás szabályozásának kialakulása (1896–1925) (4/40–50)
 Bordás István: Mai nagybányaiak – válogatás nagybányai magyar képzőművészek alkotásaiból. (Kiállítás Sárospatakon) (4/51–52)
 Egy „sűrű” fotós. Interjú Nagy Károly Zsolt antropológus fotográfussal (készítette: Földy-Molnár Lilla) (3/52–60)
 Fodor Csaba: Nagy Frigyes és a porosz udvari zenei élet (1/55–60)
 Gupcsó Ágnes: Egressy Béni, az „ember és magyar”. Emléksorok a zeneszerző születésének kétszázadik évfordulójára (2/37–39)
 Hollerung Gábor: A közönségnevelés pedagógiai és művészeti összefüggései. Komolyzenei tapasztalatok és távlatok (2/53–58)

Kelemen Judit: Művészeti nevelés a sárospataki főiskolán (4/61–63)
Kolozsi László: Szálkák – Marczi Mariann lemezéről (1/65–66)
Laczkóné Pálfi Alojzia: Kiss Áron *Magyar gyermekjáték-gyűjteményének* hatása a zenei nevelésre (1/61–64)
László Erzsébet: Seres János festőművész emlékezete (2/40–42)
Ónodi Béla: Molnár István expresszionista, avantgárd korszaka (3/67–71)
Vitéz Ferenc: Bertha Zoltán centenáriumi kiállítása Sárospatakon (2/59–62)

Szépirodalom

Bakonyi Péter: Öregnek nem jó (4/80)
Balázs Ildikó: Una corda (2/78–80)
Balázs Zoltán: Az álmatlan ember (1/72–75)
Borbély András: Egy fénykép árnyéka (3/89)
Borbély András: Léthe (3/86–88)
Borbély András: Madár és szél (3/90–91)
Borda Réka: A hitetlenség megkísértése (1/76)
Borda Réka: Közös déd (1/77)
Csontos Márta: Látáskárosult (4/78)
Evellei Kata: Üdvözlégy (2/65–67)
Evellei Kata: Vonzáskörzet (2/68)
Falussy Móric: Utánézés (Miskolc – Budapest) (2/69–73)
Fischer Botond: 1962 (3/84–85)
Győrfi Kata: az ágyhoz képest (4/66)
Halmi Tibor: Haiku-füzér „keletről” (*egy ismeretlen kismester munkái*) (1/80–81)
Hartay Csaba: Éji kikérdezés (2/76)
Hartay Csaba: Értünk jönnek (2/77)
Jász Attila: Átiratok (3/75–76)
Juhász Máriaó: Alaprajz (4/76)
Juhász Máriaó: Három rövid tautológia (4/77)
Kántor Zsolt: A pillanat tekintete (3/80)
Kerber Balázs: Azt hittem, (1/70)
Kerber Balázs: Összenevettünk, (1/71)
Komor Zoltán: Dugiültetvény (3/82)
Komor Zoltán: Egy kapcsolat hajtásvonalára (3/81)
Komor Zoltán: Régi trükk (3/83)
Láng Orsolya: Álljon itt (4/65)
Láng Orsolya: Szegedi széljegyzet (4/64)
Molnár Illés: Fuga (1/68)
Molnár Illés: Noé (1/69)
Molnár Illés: Történet nélküli történet (1/67)
Papp Dénes: Hazatérés (3/77–79)
Papp Sándor: Főzés (1/78)
Papp Sándor: Koordináta (1/79)
Polák Péter: a főút üres (4/74)
Polák Péter: fiastyúk (4/75)

- Sepsi László: Zsákosember (4/67–73)
 Somoskői Beáta: Egy isten elmúlása. *Itt. Minden. Ezentúl.* (1/82–83)
 Szeles Judit: Nyár (2/81–85)
 Toroczkay András: Viasz I. (2/74)
 Toroczkay András: Viasz II. (2/75)
 Vadász János: Óév – újév (4/79)
 Závada Péter: Milyen hideg lehet (2/63)
 Závada Péter: Mintha két irányból (2/64)

Szemle

- Bába Szilvia: Magyarak lenni „idegen csillagok alatt” (3/100–102)
 Beck Mihály: Kiss Árpád, a fizikai kémia professzora. Emléksorok születésének 125. évfordulójára (3/92–93)
 Bihary Gábor: Esztétikai provokáció (4/89–91)
 Bolvári-Takács Gábor: Történetírás és szemléletformálás. Száz éve született Makkai László (1/87–89)
 Fittler Katalin: Vásáry Tamás üzenetei (2/98–100)
 Földy-Molnár Lilla: Károlyi Gáspár nyomában (3/97–99)
 Karasszon Dénes: Derzsy Domokos, az állatorvostan kutatója. Emlékezés születésének centenáriumán (4/82–85)
 Koncz Péter: Más lesz a tavasz? Rachel Carson emlékezete (4/86–88)
 Kováts Dániel: Móricz Zsigmond novellái a református papságról (2/86–88)
 Lovas Anett Csilla: Saját hangok (1/90–92)
 Lukács Barbara: Látomás és újjászületés (1/93–95)
 Máriás József: Újraolvasott esszék Ady Endrétől (2/92–95)
 Molnár Márton: Kierkegaard hatása Koncz Sándor és Hamvas Béla életművére (3/94–96)
 Paczolay Péter: Alaptörvény a mérlegen (1/84–86)
 Papp Máté: Haza a mélyben (2/96–97)
 Pusztay János: A végek dicsérete (4/95–97)
 Tusnády László: Csillagok a máglyán (2/89–91)
 Ugrai János: Szemünk előtt gördülő történelem (96–100)
 Vitéz Ferenc: A rabság tanulsága (4/92–94)

Egyéb

- A *Zempléni Múzsza* 2014. évi XIV. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke (összeállította: *Bolvári-Takács Gábor*) (4/98–100)
 Lapunk Tanácsadó Testületének új tagjai (Hoppál Mihály, Marczi Mariann, Nyíri Péter, Pocsainé Eperjesi Eszter) (1/2)
 Számunk szerzői (1/101; 2/101; 3/103; 4/101)
Illusztrációk: Mai nagybányai magyar képzőművészek (4), Nagy Károly Zsolt (2), Román Sándor koreográfiái (1), Seres János (3)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamon belüli lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál csak a lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: *Bolvári-Takács Gábor*)

Számunk szerzői

Bakonyi Péter 1949-ben született Debrecenben. Író, újságíró, dramaturg.

Bihary Gábor 1989-ben született Vásárosnaményban. Magyar szakos bölcseész, az Alföld Stúdió kritikai műhely tagja.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Kulturális menedzser, történész, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Bordás István 1965-ben született Miskolcon. Tanár, művelődésszervező, kulturális szakértő, a Sárospataki Képtár munkatársa, a *Zempléni Múzsza* lapigazgatója.

Csontos Márta 1951-ben született Győrben. Gimnáziumi tanár, költő, író, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának PhD-hallgatója

Gyórfi Kata 1992-ben született Bukarestben. Költő.

Juhász Mária 1992-ben született Nyíregyházán. A Debreceni Egyetem magyar-filozófia szakos hallgatója.

Karasszon Dénes DSc 1925-ben született Budapesten. Állatorvos- és orvostörténész, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tb. elnöke, c. egyetemi tanár.

Karlowits-Juhász Orchidea 1975-ben született Miskolcon. Pedagógus, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanársegéde, az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán doktorjelölt.

Kelemen Judit DLA 1966-ban született Hatvanban. Zenepedagógus, az egri Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kar főiskolai docense, dékán (Sárospatak).

Koncz Péter 1982-ben született Budapesten. Biológus, az MTA – Szent István Egyetem Növényökológiai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa (Gödöllő), a Szent István Egyetem PhD-hallgatója.

Kovács Áron PhD 1985-ben született Sátoraljaújhelyben. Történész, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának könyvtárosa.

Láng Orsolya 1987-ben született Szatmárnémetiben. Költő, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem animáció szakos mesterképzős hallgatója.

Péterfi Ferenc 1951-ben született Budapesten. Közösségfejlesztő, a Nemzeti Művelődési Intézet osztályvezetője, a Közösségfejlesztők Egyesületének elnöke.

Polák Péter 1995-ben született Miskolcon. Költő.

Pusztay János CSc 1948-ban született Szombathelyen. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Karának emeritus professzora (Szombathely), a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának egyetemi tanára.

Sepsi László 1985-ben született Szolnokon. Író, kritikus, a *Prizma* folyóirat szerkesztője.

Takács Béla CSc (Sárospatak, 1930 – Debrecen, 1997). Református lelkész, néprajzkutató, művészettörténész, a sárospataki, majd a debreceni Református Kollégium múzeumának igazgatója.

Vadász János 1951-ben született Budapesten. Politikus, társadalomkutató, költő.

Vitéz Ferenc PhD 1965-ben született Kisvárdán. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem intézetvezető főiskolai docense, a *Néző • Pont* folyóirat írója, szerkesztője, kiadója.

Les Pál: Nagybányai részlet IV.